

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ – ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(Δ.Π.Μ.Σ.) «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»
1^η κατεύθυνση

**Η μετανάστευση των νέων επιστημόνων και
εργαζομένων στα χρόνια της οικονομικής κρίσης
Προτάσεις για αναστροφή του φαινομένου**

**Βήτου Μαριάνα, Αγρ. και Τοπογράφος Μηχ/κός
Α.Π.Θ.**

Μεταπτυχιακή εργασία η οποία υποβάλλεται για μερική
εκπλήρωση των απαιτήσεων για το Διεπιστημονικό –
Διατμηματικό Δίπλωμα Ειδίκευσης του Δ.Π.Μ.Σ. του Ε.Μ.Π.
«Περιβάλλον και Ανάπτυξη»

Επιβλέπων Καθηγητής: Ομ. Καθηγητής Ε.Μ.Π.
Δ. Ρόκος

Μέλη Επιτροπής: Καθηγήτρια Ε.Μ.Π. Ε. Δημοπούλου
Μέλος ΕΔΙΠ Δρ. Κ. Βαμβουκάκης

Αθήνα, Οκτώβριος 2018

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ – ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
 ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (Δ.Π.Μ.Σ.) «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ
 ΑΝΑΠΤΥΞΗ»
 1^η κατεύθυνση

**Η μετανάστευση των νέων επιστημόνων και εργαζομένων στα χρόνια
 της οικονομικής κρίσης
 Προτάσεις για αναστροφή του φαινομένου**

Βήτου Μαριάνα, Αγρονόμος και Τοπογράφος Μηχανικός Α.Π.Θ.

Η παρούσα διπλωματική εξετάστηκε επιτυχώς
 Η τριμελής επιτροπή

.....
 Δημήτριος Ρόκος
 Ομότιμος Καθηγητής
 Ε.Μ.Π.

.....
 Έφη Δημοπούλου
 Καθηγήτρια
 Ε.Μ.Π.

.....
 Κωνσταντίνος Βαμβουκάκης
 Μέλος ΕΔΙΠ Ε.Μ.Π.

Ευχαριστίες

Η συγγραφή και ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την πολύτιμη βοήθεια κάποιων ανθρώπων, τους οποίους θα ήθελα να ευχαριστήσω. Αρχικά, ευχαριστώ θερμά τον κ. Ρόκο Δημήτρη, Ομότιμο Καθηγητή, που δέχθηκε να επιβλέψει τη διπλωματική μου εργασία, το θέμα της οποίας εμπνεύστηκα από τον ίδιο, παρακολουθώντας τις άκρως ενδιαφέρουσες διαλέξεις του στο Δ.Π.Μ.Σ. «Περιβάλλον και Ανάπτυξη».

Ευχαριστώ ιδιαίτερος το μέλος ΕΔΙΠ, Κωνσταντίνο Βαμβουκάκη για την ανεκτίμητη βοήθεια που μου προσέφερε και τις πολύτιμες συμβουλές του.

Ευχαριστώ την Καθηγήτρια, Έφη Δημοπούλου για την τιμή που μου έκανε να είναι μέλος της τριμελούς επιτροπής.

Το μέλος ΕΤΕΠ, Αγγελική Γεροντέλη για τη συνεχή υποστήριξή της.

Όλους τους συγγενείς, φίλους, γνωστούς αλλά και άγνωστους που με βοήθησαν συμπληρώνοντας και προωθώντας το ερωτηματολόγιο που κατασκεύασα για τους σκοπούς της εργασίας, στους οποίους εύχομαι να έχουν βρει πραγματικά ότι έψαχναν φεύγοντας από την Ελλάδα.

Δεν θα μπορούσα να παραλείψω να ευχαριστήσω τον σύζυγό μου και συνοδοιπόρο στη ζωή, Γιώργο, και τους δύο γιούς μου, Στράτο και Μάριο, για την κατανόηση και υπομονή τους.

Περιεχόμενα

Κατάλογος Πινάκων.....	5
Κατάλογος Διαγραμμάτων.....	6
Κατάλογος Εικόνων.....	8
Abstract.....	9
Σύνοψη.....	10
1. Εισαγωγή.....	13
1.1. Ιστορία της μετανάστευσης.....	15
1.2. Η σύγχρονη μετανάστευση.....	16
2. Το Ερωτηματολόγιο.....	21
2.1. Μεθοδολογία.....	21
2.2. Δημογραφικά χαρακτηριστικά.....	33
2.3. Εργασιακός βίος πριν τη μεταάστευση.....	37
2.4. Το χρονικό διάστημα της μετάβασης στην επιλεγθείσα χώρα και ο μετέπειτα εργασιακός βίος.....	41
2.5. Συμπεράσματα.....	56
3. Καταγραφή της «πραγματικής» πραγματικότητας.....	59
3.1. Η ανεργία στην Ελλάδα.....	59
3.2. Αίτια.....	61
3.3. Επιπτώσεις.....	74
3.4. Πολιτικές και δράσεις για την καταπολέμηση της ανεργίας και ενίσχυση της απασχόλησης.....	78
3.4.1. Δράσεις που έχουν προκηρυχθεί.....	78
3.4.2. Δράσεις που εφαρμόζονται.....	89
3.4.3. Εθνική Αναπτυξιακή Στρατηγική 2021.....	103
3.4.4. Δράσεις που προτάθηκαν από εξωτερικούς θεσμούς.....	104
3.4.5. Συλλογική – συνεταιριστική – οικονομία.....	106
4. Προτάσεις.....	108
4.1. Δημιουργώντας μία χώρα αξιοβίωτη.....	109
4.2. Βήματα για τη δημιουργία θέσεων εργασίας.....	115
5. Συμπεράσματα.....	121
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία.....	126
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	129
Διαδικτυακές Πηγές.....	131
Νομοθεσία.....	137

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1. Ήπειρος μετάβασης σύμφωνα με 1227 απαντήσεις μεταναστών.....	16
Πίνακας 2. Εξερχόμενοι μετανάστες από τις χώρες της ΕΕ, πηγή Eurostat.....	18
Πίνακας 3. Τόπος καταγωγής (Περιφέρεια).....	37
Πίνακας 4. Χώρα μετάβασης των ερωτηθέντων μεταναστών.....	47
Πίνακας 5. Απαντήσεις στην ερώτηση «Ποιο θετικό στοιχείο της χώρας που διαμένετε θα επιθυμούσατε να υπήρχε/εφαρμοζόταν/ίσχυε και στην Ελλάδα; (οποιοδήποτε θεωρείτε ότι θα βελτίωνε την ποιότητα ζωής, ασχέτως αν φαίνεται δύσκολο να εφαρμοστεί)».....	54
Πίνακας 6. Απαντήσεις στην ερώτηση «Με ποιους όρους θα επιστρέφατε;».....	56
Πίνακας 7. Διασταύρωση των απαντήσεων του ερωτηματολογίου που αφορούν την απασχόληση των μεταναστών πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό και το μορφωτικό τους επίπεδο.....	63
Πίνακας 8. Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό και Αίτια μετανάστευσης (Cross-tabulation).....	64
Πίνακας 9. Ηλικία και οικογενειακή κατάσταση (Cross-tabulation).....	75
Πίνακας 10. Μορφωτικό επίπεδο και αντικείμενο εργασίας (cross-tabulation).....	77
Πίνακας 11. Κίνδυνος φτώχειας και κατώφλι κινδύνου φτώχειας για τα έτη 2005 έως 2016 (πηγή: ΕΛΣΤΑΤ).....	83
Πίνακας 12. Εύλογες δαπάνες διαβίωσης ανά ομάδα δαπανών που λαμβάνεται υπόψη και σύνθεση του νοικοκυριού (παρατίθεται προς σύγκριση το διάμεσο καθαρό εισόδημα οικονομικού έτους 2013 και το όριο φτώχειας 2012 για κάθε τύπο νοικοκυριού) (πηγή: ΕΛΣΤΑΤ).....	88
Πίνακας 13. Οι φορολογικές επιβαρύνσεις στο εισόδημα από ατομικές επιχειρήσεις και Ελευθέρια Επαγγέλματα.....	101
Πίνακας 14. Μισθοί κοινοβουλευτικών εκπροσώπων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναλογικά με τον μέσο μισθό των πολιτών της χώρας.....	114
Πίνακας 15. Φορολογικοί συντελεστές χωρών του ΟΟΣΑ.....	117

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1: Το φύλο των ερωτηθέντων.....	33
Διάγραμμα 2. Η ηλικία των ερωτηθέντων.....	34
Διάγραμμα 3. Η οικογενειακή κατάσταση των ερωτηθέντων.....	35
Διάγραμμα 4. Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων.....	36
Διάγραμμα 5. Απασχόληση των ερωτηθέντων πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό.....	38
Διάγραμμα 6. Απάντηση στην ερώτηση «Εφόσον εργαζόσασταν, ο μισθός ήταν ικανοποιητικός;».....	39
Διάγραμμα 7. Απάντηση στην ερώτηση «Εφόσον εργαζόσασταν, ήταν στο αντικείμενό σας;».....	40
Διάγραμμα 8. Απάντηση στην ερώτηση «Εφόσον ήσασταν άνεργος/η, για πόσο καιρό;»....	41
Διάγραμμα 9. Απάντηση στην ερώτηση «Ποιο χρονικό διάστημα μεταβήκατε στο εξωτερικό;».....	42
Διάγραμμα 10. Απάντηση στην ερώτηση «Για ποιο λόγο επιλέξατε να φύγετε;».....	43
Διάγραμμα 11. Απάντηση στην ερώτηση «Εφόσον φύγατε για σπουδές, για ποιο λόγο Παραμείνατε στη χώρα σπουδών σας;».....	44
Διάγραμμα 12. Απάντηση στην ερώτηση «Φεύγοντας από την Ελλάδα είχατε εξασφαλισμένη εργασία στη χώρα υποδοχής;».....	45
Διάγραμμα 13. Απάντηση στην ερώτηση «Βρήκατε εργασία στο αντικείμενό σας;».....	46
Διάγραμμα 14. Απάντηση στην ερώτηση «Για ποιο λόγο επιλέξατε τη συγκεκριμένη χώρα;».....	51
Διάγραμμα 15. Απάντηση στην ερώτηση «Στη χώρα που μεταβήκατε υπάρχει οργανωμένος Σύλλογος ή Κοινότητα Ελλήνων;».....	52
Διάγραμμα 16. Απάντηση στην ερώτηση «Θα επιθυμούσατε να επιστρέψετε στην Ελλάδα;».....	55
Διάγραμμα 17. Η ανεργία στις 35 χώρες του ΟΟΣΑ, 2008 - 2017. [πηγή: OECD (2017), Unemployment rate (indicator). doi: 10.1787/997c8750-en (Accessed on 09 November 2017)].....	60
Διάγραμμα 18. Η ανεργία στους νέους έως 24 ετών για το έτος 2016, στις 35 χώρες το ΟΟΣΑ [πηγή: OECD (2017), Youth unemployment rate (indicator). doi: 10.1787/c3634df7-en (Accessed on 09 November 2017)].....	61
Διάγραμμα 19. Ώρες εργασίας ετησίως σε 22 χώρες της ΕΕ για το έτος 2016 (πηγή: ΟΟΣΑ).....	65
Διάγραμμα 20. Ώρες εργασίας ετησίως σε 22 χώρες της ΕΕ για τα έτη 2008-2016 (πηγή: ΟΟΣΑ).....	66

Διάγραμμα 21. Ερώτηση από την έρευνα «Η ελληνική νεολαία: αξίες και πολιτική» της ProRata A.E.....	68
Διάγραμμα 22. Κατώτατοι μισθοί, Ιανουάριος 2008 και Ιανουάριος 2018 (σε ευρώ ανά μήνα και ποσοστό μεταβολής) (πηγή: Eurostat).....	73
Διάγραμμα 23. Πληθυσμός (σε εκατομ.) και Δείκτης Γήρανσης της Ελλάδας για τα έτη 1951-2011 και 2016. (πηγή: ΕΛΣΤΑΤ).....	76
Διάγραμμα 24. Ποσοστό πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας για τα έτη 2005 και 2008 έως 2016 (πηγή: ΕΛΣΤΑΤ).....	82
Διάγραμμα 25. Ποσοστό απασχόλησης ηλικιακής ομάδας 20 – 64 ετών για τα έτη 2008 και 2015 (%) (Πηγή: Eurostat).....	85
Διάγραμμα 26. Έτος μετανάστευσης των συμμετεχόντων (1227 απαντήσεις) στη διαδικτυακή έρευνα (δεν περιλαμβάνεται το 4 ^ο τρίμηνο του 2017 και οι απαντήσεις των ατόμων που μετανάστευσαν πριν το 2010).....	91
Διάγραμμα 27. Ακαθάριστες εγχώριες δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη σε ποσοστό (%) του ΑΕΠ για τις χώρες της ΕΕ. [OECD (2017), Gross domestic spending on R&D (indicator). doi:10.1787/d8b068b4-en (Accessed on 20 November 2017)].....	92
Διάγραμμα 28: Ακαθάριστες εγχώριες δαπάνες για E&A, ανά χώρα, για τα έτη 2008 και 2015 (% του ΑΕΠ). Πηγή: Eurostat.....	93
Διάγραμμα 29. Ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων στις χώρες της ΕΕ. (Πηγή: Eurostat).....	100
Διάγραμμα 30. Τρόπος εύρεσης εργασίας, η έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ διεξήχθη το β' τρίμηνο 2016 και συμμετείχαν άτομα ηλικίας 15 έως 34 ετών.....	105

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1. Οι Έλληνες που μετανάστευσαν από το 2010 έως και το 2015, πηγή: newdiaspora.com με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού.....	20
Εικόνα 2. Κατανομή των συμμετεχόντων στη διαδικτυακή έρευνα σε 39 χώρες του κόσμου.....	48
Εικόνα 3: Κατανομή των μεταναστών (Ευρώπη) που συμμετείχαν στη διαδικτυακή έρευνα.....	48
Εικόνα 4. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα που μένουν σε χώρες της Αραβικής Χερσονήσου.....	49
Εικόνα 5. Οι συμμετέχοντες στη διαδικτυακή έρευνα που μένουν σε χώρες της Ωκεανίας.....	49
Εικόνα 6. Ελληνικά μυαλά στο εξωτερικό (πηγή: www.sev.org.gr).....	58
Εικόνα 7. Βαθμολόγηση των διαφόρων τομέων της καθημερινότητας στην Κεντρική Μακεδονία και την Αττική. (https://www.oecdregionalwellbeing.org/index.html).....	67
Εικόνα 8. Η ποιότητα ζωής στην Ελλάδα (2003 – 2016). Πηγή: JoDi Graphics με χρήση στοιχείων της Eurofound.....	70
Εικόνα 9. Αλλαγές στις μηνιαίες ελάχιστες αποδοχές για τα έτη 2010 έως 2018. Πηγή: JoDi Graphics με χρήση στοιχείων της Eurostat.....	71
Εικόνα 10. Ποσοστό πληθυσμού ηλικίας 30 – 34 ετών που έχει ολοκληρώσει την ανώτατη εκπαίδευση, στοιχεία Eurostat 2015 (πηγή: jakubmarian.com).....	86
Εικόνα 11. Στρατιωτικές δαπάνες των χωρών του NATO για το έτος 2016 σε εκατομμύρια δολάρια και το ποσοστό του ΑΕΠ (πηγή: Statista).....	95
Εικόνα 12. Καμπύλη Laffer (πηγή: https://danieljmitchell.wordpress.com).....	118
Εικόνα 13: Οφέλη από την εφαρμογή ενός δεκαετούς προγράμματος ενεργειακής αναβάθμισης 1 εκατ. κτιρίων, το οποίο συμπεριλαμβάνει δωρεάν ηλιακή ενέργεια από τη ΔΕΗ σε 300.000 νοικοκυριά. (πηγή: Greenpeace).....	120

Abstract

This post-graduate thesis aims to find solutions / proposals that will potentially hinder or even reverse the flight of human capital that has been observed following the onset of the financial and economic crisis that has hit our country since 2010, the current reality of the migration of young workers and scientists is analyzed by using data gathered through hundreds of responses to a questionnaire created and distributed online for this purpose.

Reference is made to past migratory flows, to the causes and effects of the migratory wave we are experiencing today, as well as to the efforts of the state to combat unemployment and, consequently, the immigration of Greeks abroad. Their potential effectiveness is discussed in this text, as are the efforts of citizens through their participation in collective-cooperative economies.

All the above, after being analyzed with a critical eye, gave the opportunity to formulate appropriate proposals-solutions. The solutions proposed are based on the implementation of the "Worth-living Integrated Development" (Rokos, 2003), aiming to create a country worth living, where everyone will feel security, freedom, harmony and respect. Only so will the Greeks remain in their homeland.

Σύνοψη

Η ελληνική κρίση χρέους, η οποία αποτελεί μέρος της κρίσης της Ευρωζώνης, εκδηλώθηκε το 2010, σε συνέχεια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης του 2008. Μία από τις επιπτώσεις αυτής της κρίσης είναι και η αύξηση της ανεργίας από 7,8% το 2008 σε 27,74% το τρίτο τρίμηνο του 2013. Αυτό έχει ως λογικό επακόλουθο την αύξηση των ατόμων που επιλέγουν να μεταναστεύσουν προς εύρεση εργασίας. Από το 2010 έως και σήμερα χιλιάδες Έλληνες έχουν επιλέξει να ξεκινήσουν μία νέα ζωή σε μία άλλη χώρα, με την ελπίδα ότι εκεί θα μπορέσουν να βρουν δουλειά και να ζήσουν αξιοπρεπώς. Πλέον έχει γίνει αντιληπτό ότι οι αριθμοί των εξερχομένων μεταναστών είναι τόσο μεγάλοι ώστε να προκαλέσουν ανησυχία για τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η φυγή του ανθρώπινου δυναμικού, οι οποίοι κατά κύριο λόγο είναι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, στην ελληνική κοινωνία και οικονομία.

Στόχος αυτής της εργασίας είναι, μέσω των απαντήσεων που συλλέχθηκαν από διαδικτυακό ερωτηματολόγιο το οποίο κατασκευάστηκε για αυτό το σκοπό, να ερευνηθούν τα αίτια που ώθησαν αυτούς τους ανθρώπους να μεταναστεύσουν, να διερευνηθούν οι επιπτώσεις της φυγής του εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα του εξειδικευμένου, να καταγραφούν οι προσπάθειες του Κράτους να περιορίσει την αύξηση της ανεργίας και της μετανάστευσης των νέων εργαζομένων και επιστημόνων και τελικά να προταθούν λύσεις που η εφαρμογή τους θα ανακόψει ή θα αναστρέψει αυτό το φαινόμενο.

Στο **1^ο Κεφάλαιο** παρουσιάζεται η θεωρία από την οποία εμπνεύστηκε η παρούσα εργασία, η οποία στηρίζεται στην έννοια της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης (Ρόκος, 2003). Πρόκειται για μία ανάπτυξη πολυδιάστατη (οικονομική, κοινωνική, πολιτική, πολιτισμική και τεχνική / τεχνολογική) με υποκείμενο τον συνειδητό, υπεύθυνο και ενεργό πολίτη. Έγινε μια προσπάθεια να ακολουθηθούν τα επτά βήματα για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη. Ακολουθεί μία ιστορική αναδρομή στην μετανάστευση των Ελλήνων, όπου διαπιστώνεται ότι το τωρινό κύμα μετανάστευσης αποτελεί το τρίτο κατά σειρά στην νεότερη ελληνική ιστορία. Παρουσιάζεται η μορφή της σύγχρονης μετανάστευσης, με τα στοιχεία που τη χαρακτηρίζουν, ενώ παράλληλα γίνεται σύγκριση με τις παλαιότερες ροές. Παρουσιάζονται τα επίσημα στοιχεία που αφορούν τον αριθμό των μεταναστών, όπως δημοσιεύθηκαν από διάφορες πηγές (Eurostat, Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, Τράπεζα της

Ελλάδος, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ), ώστε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι επίσημα στοιχεία δεν υπάρχουν παρά μόνο εκτιμήσεις.

Στο **2^ο Κεφάλαιο** περιγράφονται οι στόχοι που ελπίζαμε να επιτύχουμε με την κατασκευή του διαδικτυακού ερωτηματολογίου και αναλύεται η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε (χιονοστιβάδας και ευκαιρίας) για την εύρεση του κατάλληλου δείγματος, καθώς και τα προτερήματα και μειονεκτήματα των μεθόδων. Περιγράφεται η προέλευση του δείγματος (οι συμμετέχοντες) και ο τρόπος που έγινε η συγκέντρωση και ανάλυση των απαντήσεων. Στη συνέχεια παρατίθεται το ερωτηματολόγιο στη μορφή που παρουσιάστηκε στους συμμετέχοντες. Παρουσιάζονται αναλυτικά τα αποτελέσματα των απαντήσεων που δόθηκαν από 1227 άτομα και η λογική πίσω από την επιλογή των συγκεκριμένων ερωτήσεων. Στα συμπεράσματα της διαδικτυακής έρευνας συζητείται η εγκυρότητα της έρευνας, τα μειονεκτήματα και προτερήματα του διαδικτυακού ερωτηματολογίου και τα προβλήματα που αναμένονται να προκύψουν. Γίνεται μια σύγκριση με παρόμοιες διαδικτυακές έρευνες ώστε να διαπιστωθεί αν υπάρχει συμφωνία στα αποτελέσματα.

Στο **3^ο Κεφάλαιο** περνάμε στην καταγραφή της ελληνικής πραγματικότητας, όπου ερευνάται η ανεργία στην Ελλάδα και αναλύονται τα αίτια της φυγής των νέων εργαζομένων και επιστημόνων, όπως προκύπτουν από τις πραγματικές απαντήσεις των συμμετεχόντων στην διαδικτυακή έρευνα. Παρουσιάζονται οι επιπτώσεις, όπως προκύπτουν από τη βιβλιογραφία. Στη διαδικασία της καταγραφής της πραγματικότητας συμπεριλαμβάνεται και η καταγραφή των πολιτικών και δράσεων του Κράτους για την καταπολέμηση της ανεργίας και ενίσχυση της απασχόλησης που, είτε έχουν ανακοινωθεί ότι θα πραγματοποιηθούν, είτε εφαρμόζονται ήδη. Γίνεται αναφορά στις δράσεις που προτάθηκαν από εξωτερικούς θεσμούς (ΟΟΣΑ, ΔΝΤ) καθώς και σε διάφορες δράσεις συλλογικής – συνεταιριστικής - εναλλακτικής οικονομίας.

Στο **4^ο Κεφάλαιο** συζητούνται οι προτάσεις / λύσεις που προκύπτουν, λαμβάνοντας υπόψη την άποψη (ή τις απαντήσεις) των μεταναστών που συμπλήρωσαν το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο που παρουσιάστηκε στο 2^ο Κεφάλαιο. Αντλώντας έμπνευση από τη θεωρία της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης προτείνονται δράσεις για τη δημιουργία καλύτερων συνθηκών ζωής για όλους τους πολίτες, όπως είναι οι δωρεάν ποιοτικές υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και συγκοινωνίας. Περιγράφεται ο τρόπος που θα μπορούσε να επιτευχθεί αυτό, δηλαδή από που θα μπορούσαν να αντληθούν οι οικονομικοί πόροι. Βασική προϋπόθεση αποτελεί η διαμόρφωση ενός

νέου εκπαιδευτικού συστήματος το οποίο θα έχει τη δυνατότητα να «πλάσει» υπεύθυνους πολίτες. Προτείνεται η χρήση των εναλλακτικών πηγών ενέργειας, η διαχείριση των αποβλήτων, η αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας και των πλουτοπαραγωγικών πηγών να γίνεται με γνώμονα το όφελος της τοπικής κοινωνίας. Στη συνέχεια προτείνεται μια σειρά από μέτρα και πολιτικές που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας και συγχρόνως να εξασφαλίσουν έσοδα για το ελληνικό κράτος. Όλες οι προτάσεις που συζητήθηκαν παρουσιάζονται συνοπτικά στο **5^ο Κεφάλαιο**.

1. Εισαγωγή

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση έχει πλήξει την Ευρωπαϊκή Ένωση από το 2008 και συνεχίζει να πλήττει τις χώρες της νότιας Ευρώπης, σε αντίθεση με τις χώρες του βορρά που κατάφεραν να ξεπεράσουν τα προβλήματα που δημιούργησε. Την τελευταία δεκαετία στην Ελλάδα ίσως το σημαντικότερο ζήτημα που απασχολεί τους πολίτες της είναι αυτό της οικονομικής κρίσης και οι συνέπειές της, καθώς και το αν υπάρχει τρόπος να ξεπεραστεί ανώδυνα. Μια από τις συνέπειες αυτής της κρίσης, είναι η αύξηση της ανεργίας, φαινόμενο που έχει ωθήσει πολλούς νέους να επιλέγουν τη μετανάστευση ως λύση για την εύρεση εργασίας. Η εργασία δεν αποτελεί απλώς ανάγκη ενός ανθρώπου αλλά και δικαίωμα, σύμφωνα με το άρθρο 22 του Συντάγματος, όπου αναφέρεται:

«Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού.»

Σκοπός και στόχος της παρούσας εργασίας είναι η καταγραφή των αιτιών που οδηγούν χιλιάδες από τους νέους της Ελλάδας να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό καθώς και των συνεπειών αυτού του φαινομένου. Θα γίνει μία περιγραφή των προσπαθειών του κράτους να βρει λύσεις που θα αναστρέψουν την φυγή του ανθρωπίνου δυναμικού, οι οποίες θα αξιολογηθούν και στη συνέχεια θα προταθούν οι βέλτιστες λύσεις κατά την κρίση της γραφούσας.

Η κρίση που βιώνουμε τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα είναι φανερό ότι δεν αποτελεί μονάχα μία κρίση οικονομική, αλλά πολυδιάστατη, με κοινωνικά, πολιτικά, πολιτισμικά, περιβαλλοντικά και τεχνικά/τεχνολογικά αίτια και επιπτώσεις που επηρεάζουν το σύνολο των πολιτών και τη ζωή τους. Βάση της παρούσας έρευνας αποτελεί η έννοια της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης (Ρόκος, 2003). Προσεγγίζοντας την έννοια της ανάπτυξης θα μπορούσαμε να ορίσουμε την «Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη» ως τη ταυτόχρονα και διαχρονικά, σε πλανητικό, υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής, πολιτισμικής και τεχνικής/τεχνολογικής «ανάπτυξης», η οποία μπορεί να υπάρξει, μόνο όταν τελείται σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό πάντα στον άνθρωπο, τις προαιώνιες ευγενείς του αξίες και το «όλο» φυσικό και πολιτισμικό του περιβάλλον, στο οποίο αυτός εντάσσεται ειρηνικά και δημιουργικά ως αναπόσπαστο και όχι κυρίαρχο μέρος του (Ρόκος, 2003). Θεμέλια της Αξιοβίωτης

Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης είναι οι απλές, παναθρώπινες αξίες: η ειρήνη, η δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη, η πολιτική, κοινωνική και οικονομική δημοκρατία, η ελευθερία, η ηθική, δημιουργική άμιλλα, η ισότητα, ο σεβασμός στη φύση και τους πολιτισμούς του ανθρώπου (Ρόκος, 2003). Πρόκειται δηλαδή για την πολυδιάστατη ανάπτυξη, σε επίπεδο πολιτικό, πολιτισμικό, οικονομικό, τεχνικό/τεχνολογικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό, με υποκείμενο τον συνειδητό, υπεύθυνο και ενεργό πολίτη, που δεν θα βασίζεται στην κερδοφορία του κεφαλαίου αλλά στη δημιουργία μίας κοινωνίας ισότητας, δικαιοσύνης και ελευθερίας.

Κατά ένα βαθμό, όσο ήταν εφικτό, ακολουθήθηκε η μεθοδολογία των επτά βημάτων για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, που παρουσιάζονται παρακάτω:

- Διεπιστημονική και ολιστική τεκμηρίωση, διαβούλευση, συμφωνία και αποδοχή από τους φορείς των πρωτοβουλιών ανάπτυξης, της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης και των αρχών, των αξιών, των στόχων, των δράσεων και των ενεργημάτων της, ως βέλτιστης επιλογής.
- Διεξαγωγή των απαραίτητων ερευνών και μελετών Ολοκληρωμένων Αποδόσεων της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της περιοχής και συστηματική παρακολούθηση των τάσεων μεταβολών τους δια μέσου του χρόνου.
- Ανάλυση των στοιχείων τα οποία συγκροτούν τη δυναμική της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής της πραγματικότητας, (ιστορικών, στατιστικών, βιβλιογραφικών, κλιματολογικών, απαντήσεων ειδικών ερωτηματολογίων, μαρτυριών, απόψεων και προτάσεων των κατοίκων και των φορέων της περιοχής, κ.λπ.).
- Διατύπωση και τεκμηρίωση εναλλακτικών αναπτυξιακών σεναρίων Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης της περιοχής.
- Διερεύνηση των προβλημάτων, των δυνατοτήτων υλοποίησης και των αντικειμενικών περιορισμών κάθε σεναρίου.
- Προεκτίμηση και αξιολόγηση του ισοζυγίου των θετικών και αρνητικών στοιχείων του κάθε σεναρίου και επιλογή του βέλτιστου για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της περιοχής.
- Εφαρμογή του βέλτιστου σεναρίου Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης της περιοχής, συνεχής παρακολούθηση, διαρκείς έλεγχοι και ανάδραση (Ρόκος, 2003).

Ακολουθώντας τα βήματα που περιγράφηκαν παραπάνω αποτυπώνεται η «πραγματική» πραγματικότητα μίας περιοχής, η οποία στην περίπτωση μας είναι η Ελλάδα. Καθώς η εργασία αυτή δεν εκπονήθηκε από διεπιστημονική ομάδα, το πρώτο στάδιο, αυτό της διαβούλευσης, παραλήφθηκε. Χρήσιμο αποδείχθηκε το ερωτηματολόγιο που κατασκευάστηκε από τη γραφούσα, καθώς μέσω αυτού συγκεντρώθηκαν διάφορα στοιχεία, απόψεις και προτάσεις από τους ανθρώπους που αποτελούν αντικείμενο της παρούσας εργασίας, δηλαδή τους Έλληνες μετανάστες. Επιπλέον, δεν διατυπώθηκαν εναλλακτικά σενάρια, παρά μόνο εντοπίστηκαν και συγκεντρώθηκαν τα πιο κρίσιμα ζητήματα, σύμφωνα με την προσωπική άποψη της γραφούσας και αυτή των ερωτηθέντων μεταναστών.

1.1. Ιστορία της μετανάστευσης

Η παγκοσμιοποίηση και η εξέλιξη της τεχνολογίας των μεταφορών και επικοινωνιών έχουν ενισχύσει το φαινόμενο της μετανάστευσης σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ευκολία με τη οποία μπορεί ένας πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης να μεταβεί σε μία άλλη χώρα της ΕΕ, είτε αυτή συνίσταται στην επιλογή του μεταφορικού μέσου είτε στην δυνατότητα εισόδου χωρίς διαβατήριο ή/και βίζα, έχει προκαλέσει αύξηση των ανθρώπων που είτε το σκέφτονται είτε το έχουν ήδη πραγματοποιήσει.

Σύμφωνα με τον Τσαούση (1997), μετανάστευση είναι «η μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου». Τα τελευταία 100 χρόνια η Ελλάδα γνώρισε τρία μαζικά μεταναστευτικά κύματα. Το πρώτο συνέβη το διάστημα 1903 – 1920 με προορισμό της υπερωκεάνιες χώρες (ΗΠΑ, Αυστραλία, Καναδάς, Βραζιλία, Ν. Αφρική). Το δεύτερο κατά τις δεκαετίες 1950 και '60 κυρίως προς τις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης (Γερμανία και Βέλγιο) αλλά και ΗΠΑ και Αυστραλία. Από το 2010 και μετά βρίσκεται σε εξέλιξη το τρίτο μεταναστευτικό κύμα από τη χώρα μας προς τις ανεπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Ρομπόλης et al, 2017).

Στον Πίνακα 1 απεικονίζονται οι ευρύτερες περιοχές που επέλεξαν οι μετανάστες που συμπλήρωσαν το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο που κατασκευάστηκε για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, τα αποτελέσματα του οποίου παρουσιάζονται αναλυτικά στο 2^ο Κεφάλαιο (βλ. 2. Το ερωτηματολόγιο). Στον πίνακα βλέπουμε την προτίμηση των νέων μεταναστών σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (κυρίως το Ηνωμένο Βασίλειο

και τη Γερμανία) και σε χώρες της αραβικής χερσονήσου (Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Κατάρ).

Πίνακας 1: Ήπειρος μετάβασης σύμφωνα με 1227 απαντήσεις μεταναστών

Ήπειρος	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Άλλη	3	0,2
Αραβικές χώρες	79	6,4
Ασία	7	0,6
Βόρεια Αμερική	43	3,5
Ευρώπη	1034	84,3
Ευρώπη (εκτός Ε.Ε.)	39	3,2
Νότια και Κεντρική Αμερική	1	0,1
Ωκεανία	21	1,7
Σύνολο	1227	100,0

Οι βασικές διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ της τωρινής μετανάστευσης και των δύο προηγούμενων είναι το φύλο και το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών. Πλέον οι μετανάστες είναι νέοι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (γιατροί, μηχανικοί, επιστήμονες, εκπαιδευτικοί) εκπρόσωποι και των δύο φύλων, σε αντίθεση με τα προηγούμενα μεταναστευτικά κύματα που η πλειοψηφία ήταν άντρες ανειδίκευτοι εργάτες και χειρώνακτες (Σουλιώτης, 2016 και Σαμοΐλη, 2010).

1.2. Η σύγχρονη μετανάστευση

Όπως προειπώθηκε, οι Έλληνες μετανάστες (emigrants) μετά την εκδήλωση της κρίσης κατά πολύ μεγάλο ποσοστό είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το φαινόμενο της μετανάστευσης επιστημόνων προς εύρεση καλύτερων συνθηκών ζωής και εργασίας βαφτίστηκε “brain drain” από τη Βασιλική Εταιρεία (Royal Society) και πιο συγκεκριμένα αναφέρονταν στη ροή επιστημόνων προς τις ΗΠΑ και τον Καναδά τη δεκαετία του 1950 και 1960. Τη σημερινή εποχή γίνεται λόγος για brain circulation εφόσον, σε αντίθεση με το παρελθόν, μεγάλη μερίδα των επιστημόνων δεν παραμένουν σε μία χώρα αλλά επιλέγουν να μετακινηθούν εκ νέου ακολουθώντας

την καλύτερη προσφορά εργασίας. Αυτό μπορεί να μην συνεπάγεται κατ' ανάγκη αύξηση των αποδοχών αλλά βελτίωση των εργασιακών συνθηκών, των ευκαιριών εξέλιξης και τη δυνατότητα συμμετοχής σε ερευνητικά προγράμματα (Johnson et al, 1998).

Σύμφωνα με τη Eurostat, το 2015, 17 από τις χώρες μέλη της ΕΕ είχαν μεγαλύτερο αριθμό εισερχομένων μεταναστών από ότι εξερχομένων, ενώ σε χώρες όπως η Ελλάδα, Ισπανία, Ιρλανδία, Βουλγαρία, Κροατία, Κύπρος, Πορτογαλία, Ρουμανία, Πολωνία, Λετονία και Λιθουανία οι εξερχόμενοι μετανάστες ήταν περισσότεροι. Στον Πίνακα 2 υπάρχουν συγκεντρωτικά τα στοιχεία της Eurostat από το έτος 2006 έως 2015, όπου μπορούμε να δούμε ότι οι μετανάστες (emigrants) από Ελλάδα έχουν αυξηθεί αισθητά από το 2010, ενώ το 2012 παρατηρήθηκε τριπλασιασμός των ατόμων που έφυγαν από τη χώρα σε σχέση με το 2006. Συγκρίνοντας τα στοιχεία με αυτά άλλων χωρών, βλέπουμε ότι χώρες όπως η Δανία, η Εσθονία, το Λουξεμβούργο, η Μάλτα, η Ολλανδία η Φινλανδία, η Σλοβακία και η Σλοβενία έχουν σταθερό αριθμό μεταναστών από το 2006 έως το 2015, ενώ άλλες έχουν μείωση των μεταναστών που εξέρχονται από τη χώρα (Γερμανία και Αυστρία). Οι υπόλοιπες παρουσιάζουν αύξηση, από μικρή έως μεγάλη, αλλά για μικρότερα χρονικά διαστήματα (π.χ. από το 2008 έως το 2010) και μετά επανέρχονται στα προηγούμενα επίπεδα. Τα στοιχεία για την Ελλάδα παρέχονται στην Eurostat από την ΕΛΣΤΑΤ και αναφέρονται σε άτομα τα οποία, πριν μεταναστεύσουν, υπολογίζονταν στον μόνιμο πληθυσμό της χώρας. Η μεταναστευτική κίνηση εκτιμάται με τη χρήση διαφόρων τεχνικών και στοιχείων άλλων χωρών (ΕΛΣΤΑΤ).

Πίνακας 2: Εξερχόμενοι μετανάστες από τις χώρες της ΕΕ, πηγή Eurostat

Χώρα/Ετος	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Βέλγιο	88.163	91.052	:	:	66.013	84.148	93.600	102.657	94.573	89.794
Βουλγαρία	:	2.958	:	:	:	:	16.615	19.678	28.727	29.470
Τσεχία	33.463	20.500	51.478	61.782	61.069	55.910	46.106	25.894	28.468	25.684
Δανία	46.786	41.566	38.356	39.899	41.456	41.593	43.663	43.310	44.426	44.625
Γερμανία	639.064	636.854	737.889	286.582	252.456	249.045	240.001	259.328	324.221	347.162
Εσθονία	5.527	4.384	4.406	4.658	5.294	6.214	6.321	6.740	4.637	13.003
Ιρλανδία	44.409	48.040	65.934	69.672	78.099	87.053	89.436	83.791	80.912	77.128
Ελλάδα	38.368	40.400	43.044	43.686	62.041	92.404	124.694	117.094	106.804	109.351
Ισπανία	142.296	227.065	288.432	380.121	403.377	409.034	446.606	532.303	400.430	343.875
Γαλλία	189.403	220.354	239.796	264.631	269.531	291.594	255.922	286.820	274.002	297.969
Κροατία	7.692	9.002	10.638	12.355	13.017	12.699	12.877	15.262	20.858	29.651
Ιταλία	58.407	51.113	80.947	80.597	78.771	82.461	106.216	125.735	136.328	146.955
Κύπρος	2.778	4.106	4.474	4.797	4.293	4.895	18.105	25.227	24.038	17.183
Λετονία	17.019	15.463	27.045	38.208	39.651	30.311	25.163	22.561	19.017	20.119
Λιθουανία	32.390	30.383	25.750	38.500	83.157	53.863	41.100	38.818	36.621	44.533
Λουξεμβούργο	9.001	10.674	10.058	9.168	9.302	9.264	10.442	10.750	11.283	12.644
Ουγγαρία	4.314	4.500	9.591	10.483	13.365	15.100	22.880	34.691	42.213	43.225
Μάλτα	3.835	3.730	3.719	3.868	4.201	3.806	4.005	5.204	5.907	8.655
Ολλανδία	91.028	91.287	90.067	92.825	95.970	104.201	110.431	112.625	112.900	112.330
Αυστρία	74.432	49.898	51.563	53.244	51.651	51.197	51.812	54.071	53.491	56.689
Πολωνία	46.936	35.480	30.140	229.320	218.126	265.798	275.603	276.446	268.299	258.837
Πορτογαλία	5.600	7.890	20.357	16.899	23.760	43.998	51.958	53.786	49.572	40.377
Ρουμανία	:	:	302.796	246.626	197.985	195.551	170.186	161.755	172.871	194.718
Σλοβενία	13.749	14.943	12.109	18.788	15.937	12.024	14.378	13.384	14.336	14.913
Σλοβακία	1.735	1.831	1.705	1.979	1.889	1.863	2.003	2.770	3.644	3.870
Φινλανδία	12.107	12.443	13.657	12.151	11.905	12.660	13.845	13.893	15.486	16.305
Σουηδία	44.908	45.418	45.294	39.240	48.853	51.179	51.747	50.715	51.237	55.830
Ην. Βασίλειο	369.470	317.587	427.207	368.177	339.306	350.703	321.217	316.934	319.086	299.183
Ισλανδία	4.577	7.414	9.144	6.874	5.459	4.812	4.758	4.372	4.052	4.046
Λιχτενστάιν	:	:	490	455	428	467	439	497	476	468
Νορβηγία	22.053	22.122	12.976	17.072	25.835	20.349	22.693	26.523	29.308	29.173
Ελβετία	88.218	90.175	86.130	86.036	96.839	96.494	103.881	106.196	111.103	116.631

Όπως φαίνεται και από τα παρακάτω στοιχεία (Εικόνα 1), δεν γνωρίζουμε το ακριβές μέγεθος του πληθυσμού που έχει μεταναστεύσει καθώς δεν έχει γίνει επίσημη καταγραφή των Ελλήνων που εξέρχονται από τα σύνορα με σκοπό να παραμείνουν στο εξωτερικό, είτε γιατί η χώρα που καταλήγουν βρίσκεται εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεν υπάρχει περιορισμός στο χρονικό διάστημα που θα παραμείνουν εκεί ούτε απαιτείται έκδοση βίζας, είτε γιατί διαθέτουν διπλή υπηκοότητα, ή έφυγαν για τη συνέχιση των σπουδών τους και δεν ξαναγύρισαν. Μία αρκετά ακριβή καταγραφή πραγματοποιείται στο Ηνωμένο Βασίλειο καθώς για να εργαστεί κανείς εκεί πρέπει να εκδοθεί προσωπικός αριθμός NIN (National Insurance Number), οπότε καταγράφεται και η χώρα καταγωγής.

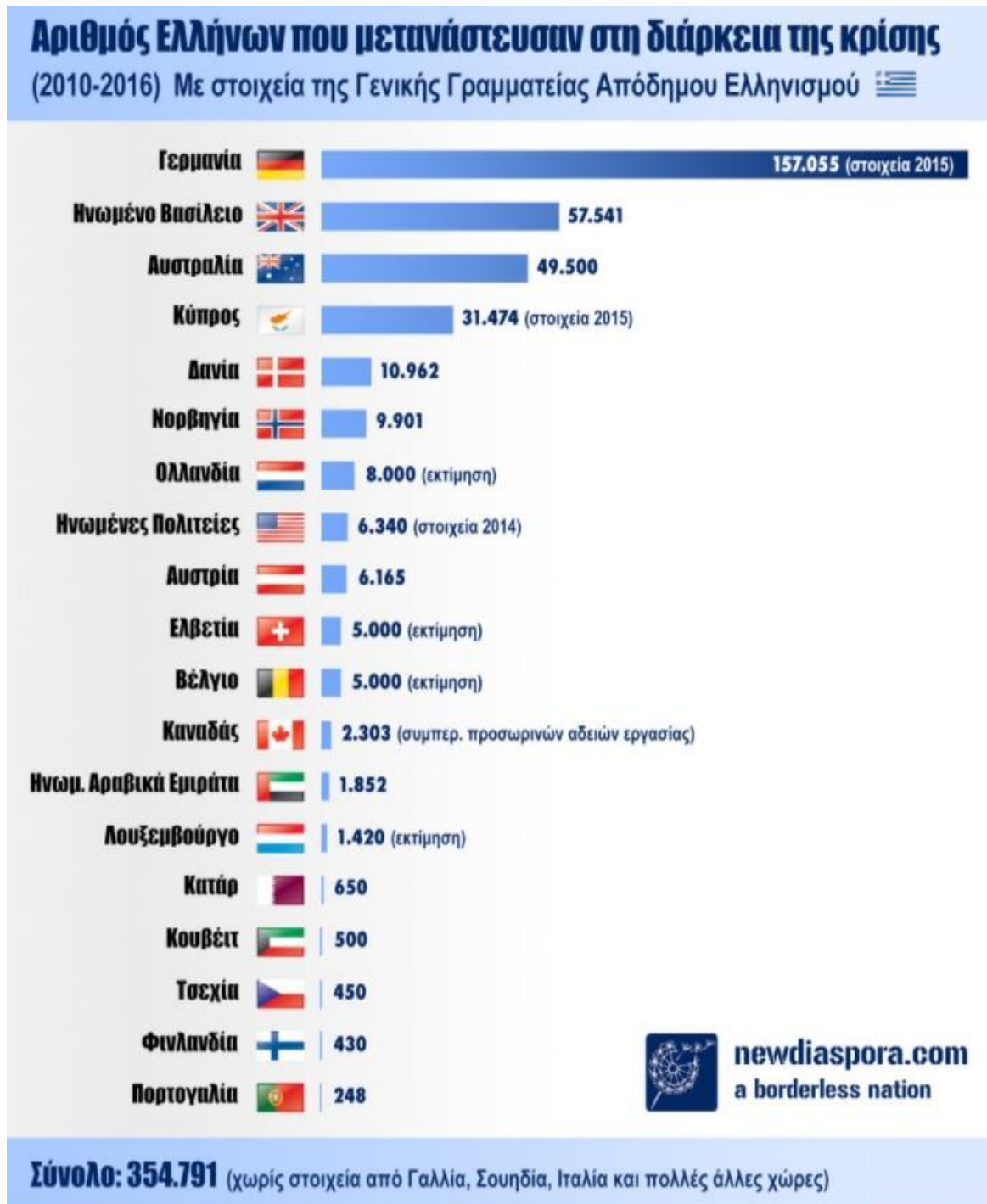
Τα στοιχεία προέρχονται από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού του Υπουργείου Εξωτερικών, αφορούν το χρονικό διάστημα από το 2010 έως το Σεπτέμβριο 2016 και διευκρινίζεται ότι δεν υπάρχει διαδικασία υποχρεωτικής δήλωσης των Ελλήνων που ζουν στο εξωτερικό αλλά πιστεύεται ότι τα στοιχεία προσεγγίζουν την πραγματικότητα. Παρατηρείται ότι στα στοιχεία που απεικονίζονται στην Εικόνα 1 δεν έχουν συμπεριληφθεί χώρες όπως η Σουηδία, η Ιρλανδία και πολλές άλλες χώρες του κόσμου που πιθανόν να έχουν δεχτεί σημαντικό αριθμό μεταναστών.

Η Τράπεζα της Ελλάδας στην έκθεσή της «Φυγή ανθρωπίνου κεφαλαίου: σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης» αναφέρει ότι ο αριθμός των μεταναστών από το 2008 έως τα μέσα του 2016 φτάνει τους 427.000. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι, αν ο ρυθμός εξακολουθεί να διατηρείται ίδιος, αυτή τη στιγμή (τέλη 2017) ο συνολικός αριθμός ξεπερνάει τους 550.000.

Έρευνα που διεξήχθη από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, με ερωτηματολόγιο που συμπληρώθηκε τηλεφωνικά από 1237 νοικοκυριά, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από το 2010 έως και τις αρχές του 2015 μετανάστευσαν περισσότεροι από 240.000 Έλληνες υπήκοοι. Η έρευνα, εξαιτίας της μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε, περιλαμβάνει μόνο άτομα με ελληνική υπηκοότητα.

Η τελευταία έρευνα του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ που διεξήχθη τον Δεκέμβριο 2017 αναφέρει ότι σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία των στατιστικών αρχών εκτιμάται ότι το χρονικό διάστημα 2010 – 2016 μετανάστευσαν περισσότεροι από 710.000 Έλληνες πολίτες.

Εικόνα 1: Οι Έλληνες που μετανάστευσαν από το 2010 έως και το 2015, πηγή: newdiaspora.com με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού

Βλέπουμε ότι οι αριθμοί διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους, διαπιστώνεται όμως ότι η μετανάστευση των τελευταίων ετών είναι σίγουρα ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα το οποίο θα πρέπει να αντιμετωπιστεί άμεσα, προς αποφυγή της περαιτέρω κλιμάκωσής της και, ει δυνατό, την αναστροφή της.

2. Το Ερωτηματολόγιο

Για την καλύτερη κατανόηση των λόγων που ένας άνθρωπος επιλέγει να αναζητήσει νέο τόπο διαμονής εκτός συνόρων αλλά και για την στατιστική καταγραφή, έστω και με ανεπίσημο τρόπο, των χαρακτηριστικών τους, θεωρήθηκε απαραίτητη η διεξαγωγή μίας έρευνας με τη μορφή διαδικτυακού ερωτηματολογίου. Κατασκευάστηκε ένα ερωτηματολόγιο με 20 ερωτήσεις χρησιμοποιώντας την πλατφόρμα Google Forms. Οι ερωτήσεις επιλέχθηκαν με τη λογική ότι οι ίδιοι οι συμμετέχοντες, με τις απαντήσεις τους, θα συνεισφέρουν στην ανάλυση της ελληνικής πραγματικότητας και των προβλημάτων της, δίνοντας συγχρόνως ενδιαφέροντα και χρήσιμα στοιχεία τα οποία θα μπορέσουν να οδηγήσουν στην εύρεση λύσεων για την ανασχεση του φαινομένου της μετανάστευσης. Το ερωτηματολόγιο κατασκευάστηκε έτσι ώστε να είναι σύντομο και όχι κουραστικό, για να μην αποτελέσει αντικίνητρο σε κάποιον που θα επιθυμούσε να συμμετάσχει. Εφόσον δεν υπάρχει επίσημη και έγκυρη καταγραφή των Ελλήνων που έχουν μεταναστεύσει, επιλέχθηκε ένας συνδυασμός μεθόδων δειγματοληψίας ώστε να μπορέσουν να εντοπιστούν. Εφόσον δεν υπάρχει καταγεγραμμένο μέγεθος πληθυσμού, δεν είναι ορισμένο το μέγεθος του δείγματος, άρα ως στόχος τέθηκε η συλλογή όσον περισσότερων απαντήσεων ήταν εφικτό.

2.1. Μεθοδολογία

Η πρώτη μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τον εντοπισμό του δείγματος είναι η μέθοδος της χιονοστιβάδας (snowball sampling). Η μέθοδος χρησιμοποιείται όταν δεν υπάρχει εύκολη πρόσβαση στα άτομα που πληρούν τα κριτήρια για να συμπεριληφθούν στην έρευνα. Απαιτείται να βρεθούν κάποια άτομα, οι οποίοι στη συνέχεια θα προτείνουν άλλους που γνωρίζουν ότι πληρούν τα κριτήρια κ.ο.κ. Στην προκειμένη περίπτωση, το ερωτηματολόγιο προωθήθηκε σε άτομα οικεία που πληρούν τα κριτήρια (φίλους, συγγενείς και γνωστούς που έχουν μεταναστεύσει κατά το διάστημα 2008 έως 2017), οι οποίοι στη συνέχεια υπέδειξαν άλλους κατάλληλους ώστε να συμμετάσχουν στην έρευνα. Η μέθοδος της χιονοστιβάδας έχει προτερήματα αλλά και μειονεκτήματα. Τα προτερήματά της είναι:

- Εντοπίζει «κρυμμένους» πληθυσμούς, όπως είναι οι νέοι μετανάστες (εφόσον δεν υπάρχει μία λίστα με τα στοιχεία τους).
- Η συλλογή πρωτογενών δεδομένων με οικονομικό τρόπο.

- Οι μελέτες μπορούν να ολοκληρωθούν σε μικρό χρονικό διάστημα.
- Απαιτείται πολύ μικρός προγραμματισμός για την έναρξη της διαδικασίας συλλογής δεδομένων.

Τα μειονεκτήματα είναι:

- Μπορεί να οδηγήσει σε αποτελέσματα με προκατάληψη (bias).
- Η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος δεν είναι εγγυημένη.
- Δεν μπορεί να υπολογιστεί το σφάλμα δειγματοληψίας λόγω της μη τυχαίας επιλογής του δείγματος. (Dudovskiy, 2018)

Διαπιστώθηκε ότι πράγματι η μέθοδος της χιονοστιβάδας έδινε αποτελέσματα τα οποία προέρχονταν από άτομα μίας συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας (30 έως 35 ετών), περιοχής (Κεντρική Μακεδονία) και μορφωτικού επιπέδου (απόφοιτος ΑΕΙ και ανώτερο), λόγω της ομοιότητας των αρχικών ατόμων που διανεμήθηκε το ερωτηματολόγιο, οι οποίοι κατά βάση ήταν συμφοιτητές της γραφούσας από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και συγγενείς και φίλοι από τον Νομό Πιερίας. Για αυτό το λόγο κρίθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθεί και μία άλλη μέθοδος συλλογής δεδομένων.

Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της δειγματοληψίας ευκαιρίας (convenience sampling), η οποία χρησιμοποιείται όταν δεν υπάρχει πρόσβαση σε μία πλήρης καταγραφή του υπό εξέταση πληθυσμού (Laerd Dissertation, 2012), όπως είναι στην περίπτωση των μεταναστών. Έτσι, κατά τη δειγματοληψία ευκαιρίας, χρησιμοποιείται η πιο διαθέσιμη και βολική πρωτεύουσα πηγή δεδομένων, που σε αυτή τη περίπτωση είναι η εφαρμογή κοινωνικής δικτύωσης Facebook. Εντοπίστηκαν στην εφαρμογή ομάδες ελλήνων του εξωτερικού (New Diaspora, Ellinares sto Londino, Έλληνες του Καναδά, Greek-Berliners, Greeks in New Zealand, Greeks in Qatar, Greeks in New York, Greeks in Norway, Greeks in Stockholm), όποια ομάδα ήταν πρόθυμη να αναρτήσει το ερωτηματολόγιο ώστε να απαντηθεί από τα μέλη της.

Τα πλεονεκτήματα της μεθόδου είναι:

- Απλότητα και ευκολία στην συλλογή δεδομένων.
- Εξασφάλιση επιθυμητού μεγέθους δείγματος με μικρό κόστος και σε ελάχιστο χρόνο.
- Μπορεί να χρησιμοποιηθεί ακόμα και όταν δεν διαθέτουμε το μέγεθος του πληθυσμού που θα μελετηθεί.

Τα μειονεκτήματα της μεθόδου είναι:

- Ευάλωτη στη προκατάληψη (bias) της επιλογής και σε επιρροές που δεν μπορούν να ελεγχθούν από τον ερευνητή.
- Υψηλό επίπεδο σφάλματος.
- Οι μελέτες που χρησιμοποιούν τη μέθοδο έχουν μικρή αξιοπιστία λόγω των παραπάνω. (Dudovskiy, 2018)

Η χρήση της μεθόδου είχε σαν αποτέλεσμα να συλλεχθούν περισσότερες απαντήσεις από κάποιες χώρες που δεν αναμενόταν να είναι τόσες πολλές, όπως η Ολλανδία, ενώ από άλλες, όπως η Αυστραλία, ήταν πολύ λιγότερες. Οφείλεται στην προθυμία ή όχι των μελών της κάθε ομάδας να αφιερώσουν λίγο χρόνο για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, κατά πόσο είναι ενεργοί χρήστες της εφαρμογής (Facebook) και αν συμμετέχουν στις ενημερώσεις-συζητήσεις που πραγματοποιούνται στην ομάδα που είναι μέλη. Κρίνεται ότι το αποτέλεσμα που επιδιώκεται δεν επηρεάζεται καθώς σκοπός δεν είναι να καταγραφούν αριθμητικά οι μετανάστες ένας προς έναν, αλλά η προσωπική άποψη του καθενός και μία γενικότερη εικόνα του προφίλ τους.

Στις επόμενες σελίδες παρατίθεται το ερωτηματολόγιο με τη μορφή που δόθηκε στους μετανάστες που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Αποτελείται από 17 ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής, 2 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου και μία που συνδυάζει τις δύο αυτές μορφές. Το ερωτηματολόγιο δεν απαιτεί χρόνο περισσότερο από 5 λεπτά για να συμπληρωθεί. Οι ερωτήσεις συντάχθηκαν από την γραφούσα, έχοντας στο νου την πληροφορία που ήθελε να εξαχθεί από αυτές, και αφορούν δημογραφικά στοιχεία των ερωτηθέντων και ερωτήσεις όπου μπορεί να εκφραστεί η προσωπική άποψη του καθενός σχετικά με την επιλογή του να μεταναστεύσει, την πρόθεσή του να επιστρέψει και τα προβλήματα στην Ελλάδα. Το ερωτηματολόγιο απαντήθηκε 1421 φορές, όμως μετά από προσεκτική ανάγνωση των απαντήσεων διαπιστώθηκε ότι κάποιες από αυτές δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για περαιτέρω ανάλυση, κυρίως επειδή είχαν εμφανώς απαντηθεί από το ίδιο άτομο. Έτσι οι φόρμες που περιείχαν πανομοιότυπες απαντήσεις (στις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου) αφαιρέθηκαν από το τελικό σύνολο, καθώς και οι φόρμες που απαντήθηκαν από άτομα που μετανάστευσαν πριν το 2010. Στη συνέχεια οι απαντήσεις εισήχθησαν στο πρόγραμμα IBM SPSS Statistics 20 ώστε να αναλυθούν.

Στις επόμενες σελίδες παρατίθεται το ερωτηματολόγιο αυτούσιο, με την ακριβή μορφή που απαντήθηκε από τους συμμετέχοντες.

Η μετανάστευση των νέων εργαζομένων και επιστημόνων.

Πρόκειται για ένα σύντομο ερωτηματολόγιο με το οποίο θα προσπαθήσουμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα όσον αφορά την απόφαση πολλών νέων της χώρας μας να μεταναστεύσουν και τους λόγους που πήραν την απόφαση αυτή.

* **Απαιτείται**

1. Συμπληρώστε το φύλο σας. * *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Άνδρας

Γυναίκα

2. Συμπληρώστε την ηλικία σας. * *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

17- 25

26 - 34

35 - 44

45 - 54

Άνω των 55

3. Η οικογενειακή σας κατάσταση. * *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Άγαμος/η

Έγγαμος/η

4. Επίπεδο εκπαίδευσης * *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Απόφοιτος/η Γυμνασίου

Απόφοιτος/η Λυκείου

Απόφοιτος/η ΤΕΙ

Απόφοιτος/η ΑΕΙ

Κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος

Κάτοχος διδακτορικού διπλώματος

5. Τόπος διαμονής πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό (Νομός) * Να
επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Αιτωλοακαρνανία
- Αργολίδα
- Αρκαδία
- Άρτα
- Αττική
- Αχαΐα
- Βοιωτία
- Γρεβενά
- Δράμα
- Δωδεκάνησα
- Έβρος
- Εύβοια
- Ευρυτανία
- Ζάκυνθος
- Ηλεία
- Ημαθία
- Ηράκλειο
- Θεσπρωτία
- Θεσσαλονίκη
- Ιωάννινα
- Καβάλα
- Καρδίτσα
- Καστοριά
- Κέρκυρα
- Κεφαλονιά
- Κιλκίς
- Κοζάνη
- Κορινθία
- Κυκλάδες

- Λακωνία
- Λάρισα
- Λασίθι
- Λέσβος
- Λευκάδα
- Μαγνησία
- Μεσσηνία
- Ξάνθη
- Πέλλα
- Πιερία
- Πρέβεζα
- Ρέθυμνο
- Ροδόπη
- Σάμος
- Σέρρες
- Τρίκαλα
- Φθιώτιδα
- Φλώρινα
- Φωκίδα
- Χαλκιδική
- Χανιά
- Χίος

6. Απασχόληση στην Ελλάδα πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό. * *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

- Μαθητής/τρια ή σπουδαστής/τρια
- Άνεργος/η
- Εργασία σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές
- Εργασία σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές

7. Εφόσον εργαζόσασταν, ο μισθός ήταν ικανοποιητικός; *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Ναι

Όχι

8. Εφόσον εργαζόσασταν, ήταν στο αντικείμενό σας; *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Ναι

Όχι

9. Εφόσον ήσασταν άνεργος/η, για πόσο καιρό; *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Έως ένα έτος

Άνω του ενός έτους

10. Ποιό χρονικό διάστημα μεταβήκατε στο εξωτερικό; * *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Πριν το 2010

2010

2011

2012

2013

2014

2015

2016

2017

11. Για ποιο λόγο επιλέξατε να φύγετε; * *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Για συνέχιση των σπουδών

Για εύρεση εργασίας

Για αλλαγή τρόπου ζωής

12. **Εφόσον φύγατε για σπουδές, για ποιο λόγο παραμείνατε στη χώρα σπουδών σας;** *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

- Λόγω αδυναμίας εύρεσης εργασίας στην Ελλάδα
- Λόγω προτίμησης του τρόπου ζωής/ των κοινωνικών παροχών της χώρας του εξωτερικού

13. **Φεύγοντας από την Ελλάδα είχατε εξασφαλισμένη εργασία στη χώρα υποδοχής;** *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

- Ναι
- Όχι

14. **Βρήκατε εργασία στο αντικείμενό σας;** *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

- Ναι
- Όχι

15. **Σε ποια χώρα μεταβήκατε; ***

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Αυστραλία
- Αυστρία
- Βέλγιο
- Βουλγαρία
- Γαλλία
- Γερμανία
- Δανία
- Ελβετία
- Εσθονία
- Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα
- Ηνωμένο Βασίλειο
- Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
- Ιαπωνία
- Ινδία
- Ινδονησία

- Ιρλανδία
- Ισλανδία
- Ισπανία
- Ιταλία
- Καναδάς
- Κατάρ
- Κίνα
- Κροατία
- Κύπρος
- Λετονία
- Λουξεμβούργο
- Μαλαισία
- Μάλτα
- Νέα Ζηλανδία
- Νορβηγία
- Νότια Αφρική
- Ολλανδία
- Ουγγαρία
- Ουκρανία
- Πολωνία
- Πορτογαλία
- Ρουμανία
- Ρωσία
- Σαουδική Αραβία
- Σερβία
- Σιγκαπούρη
- Σλοβακία
- Σλοβενία
- Σουηδία

- Ταϊλάνδη
- Τουρκία
- Τσεχία
- Φιλιππίνες
- Φινλανδία
- Χιλή
- Χονγκ Κόνγκ
- Λίβανος
- Μεξικό
- Άλλη

16. Για ποιο λόγο επιλέξατε τη συγκεκριμένη χώρα; *

17. Στη χώρα που μεταβήκατε υπάρχει οργανωμένος Σύλλογος ή Κοινότητα Ελλήνων; * Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

- Ναι
- Όχι
- Δεν γνωρίζω

18. Ποιο θετικό στοιχείο της χώρας που διαμένετε θα επιθυμούσατε να υπήρχε/εφαρμοζόταν/ ίσχυε και στην Ελλάδα; (οποιοδήποτε θεωρείτε ότι θα βελτιώνε την ποιότητα ζωής, ασχέτως αν φαίνεται δύσκολο να εφαρμοστεί) *

19. **Θα επιθυμούσατε να επιστρέψετε στην Ελλάδα;** * *Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.*

Ναι

Όχι

20. **Με ποιούς όρους;**

Να επισημαίνεται μόνο μία έλλειψη.

Εξασφάλιση εργασίας στο αντικείμενό σας με τον "προβλεπόμενο" στην

Ελλάδα μισθό Εργασία σε αντικείμενο που θεωρείτε ανεπτυγμένο στην Ελλάδα (π.χ. τουρισμός, εστίαση)

Εργασία σε οποιαδήποτε αντικείμενο, αρκεί να επιστρέψετε στην Ελλάδα

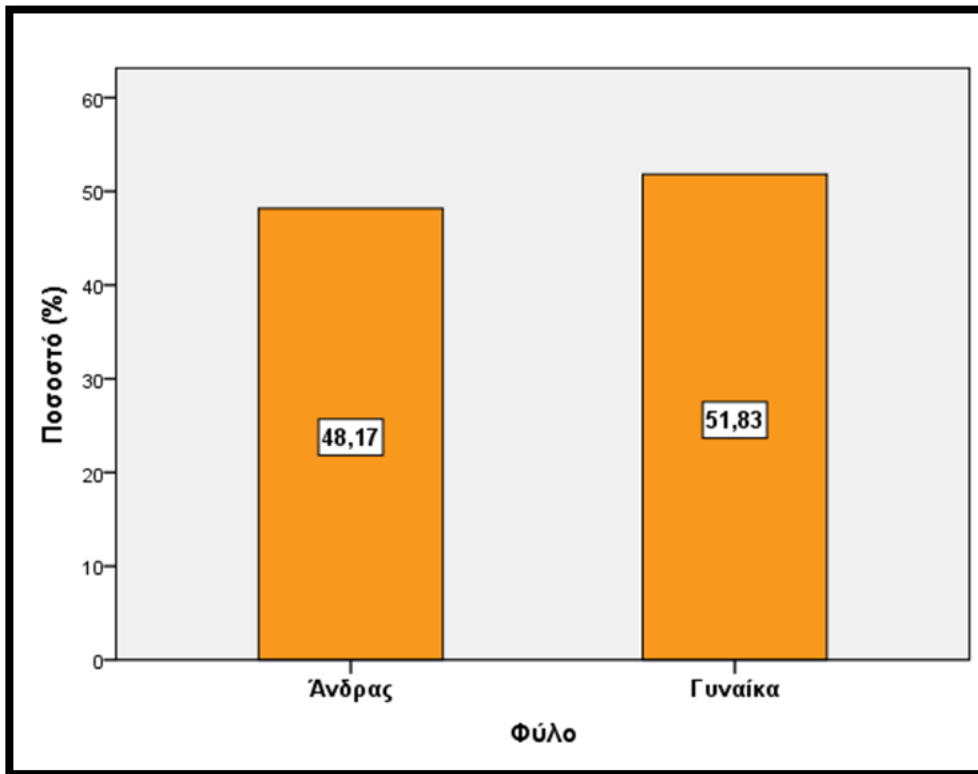
Άλλο: _____

Με την υποστήριξη της

2.2. Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Οι πρώτες ερωτήσεις που κλήθηκαν να απαντήσουν οι συμμετέχοντες ήταν δημογραφικού χαρακτήρα (φύλο, ηλικία, τόπος καταγωγής, εκπαίδευση κλπ.). Στα παρακάτω διαγράμματα μπορούμε να δούμε τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτηθέντων μεταναστών, τα οποία προκύπτουν από τις απαντήσεις 1227 ατόμων.

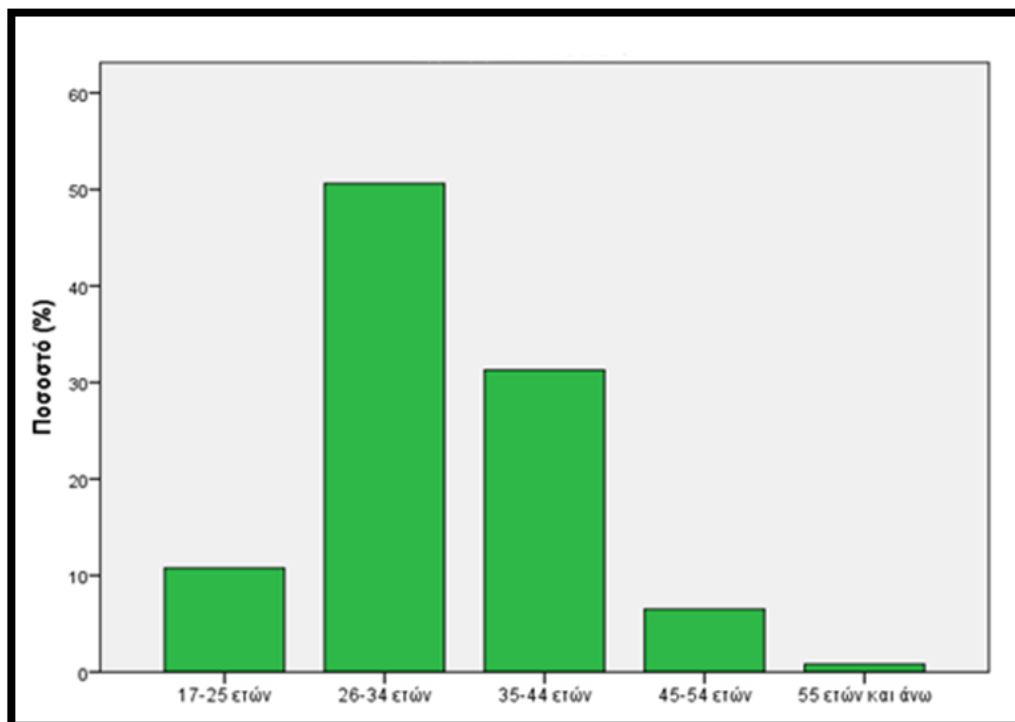

Διάγραμμα 1: Το φύλο των ερωτηθέντων

Στο Διάγραμμα 1 απεικονίζεται το φύλο των ερωτηθέντων. Η ερώτηση τέθηκε ώστε να διαπιστωθεί εάν κάποιο από τα δύο φύλα υπερισχύει στην επιλογή της διαδικασίας μετανάστευσης. Τα ποσοστά συμφωνούν με τα στοιχεία που παρέχει η ΕΛΣΤΑΤ όσον αφορά την γενική κατανομή των φύλων στην Ελλάδα, όπου για το 2016 το συνολικό ποσοστό των ανδρών του πληθυσμού ήταν 48% και των γυναικών 52%. Είναι γεγονός ότι το φύλο πλέον δεν παίζει ρόλο στην μεταναστευτική διαδικασία όπως συνέβαινε στο παρελθόν, όπου η πλειονότητα των μεταναστών ήταν άντρες (βλ. 1.1. *Ιστορία της μετανάστευσης*). Πλέον η μετανάστευση για εξεύρεση εργασίας, για συνέχιση των σπουδών ή για την βελτίωση της ποιότητας ζωής δεν εξαρτάται από το φύλο.

Η δεύτερη ερώτηση αφορά την ηλικία του μετανάστη. Για την καλύτερη διαχείριση του όγκου της πληροφορίας, δημιουργήθηκαν πέντε ηλικιακές ομάδες. Στην πρώτη

ηλικιακή ομάδα των 17 έως 25 ετών θεωρητικά ανήκουν τα άτομα που δεν πραγματοποίησαν σπουδές στην Ελλάδα αλλά τελειώνοντας το Λύκειο μετέβησαν στο εξωτερικό για να ξεκινήσουν σπουδές στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση ή για να εργαστούν. Σε αυτή τη κατηγορία ανήκουν και όσοι αποφοίτησαν από ΤΕΙ ή ΑΕΙ στην Ελλάδα και στη συνέχεια αναζήτησαν εργασία ή συνέχιση των σπουδών τους σε άλλη χώρα. Στη δεύτερη ομάδα (26 έως 34 ετών) ανήκουν τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει τις βασικές τους σπουδές και πιθανά έχουν αποκτήσει μεταπτυχιακό τίτλο ή/και διδακτορικό, έχουν εργαστεί στην Ελλάδα, και στη συνέχεια μετέβησαν στο εξωτερικό είτε για συνέχιση των σπουδών ή για εύρεση εργασίας. Σε αυτήν την ηλικία πιθανόν να έχουν αποκτήσει οικογένεια. Η τρίτη ομάδα (35 έως 44 ετών) θεωρητικά είναι αυτή που επιλέγει τη μετανάστευση προς αναζήτηση εργασίας και για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, εφόσον θα πρέπει να έχει ολοκληρώσει τις σπουδές, γι' αυτό και αναμένεται να είναι μικρό το ποσοστό αυτών των ατόμων που επιλέγουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε άλλη χώρα. Επιπλέον, τα άτομα αυτής της ομάδας έχουν πολύ μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν παντρευτεί και αποκτήσει παιδιά.

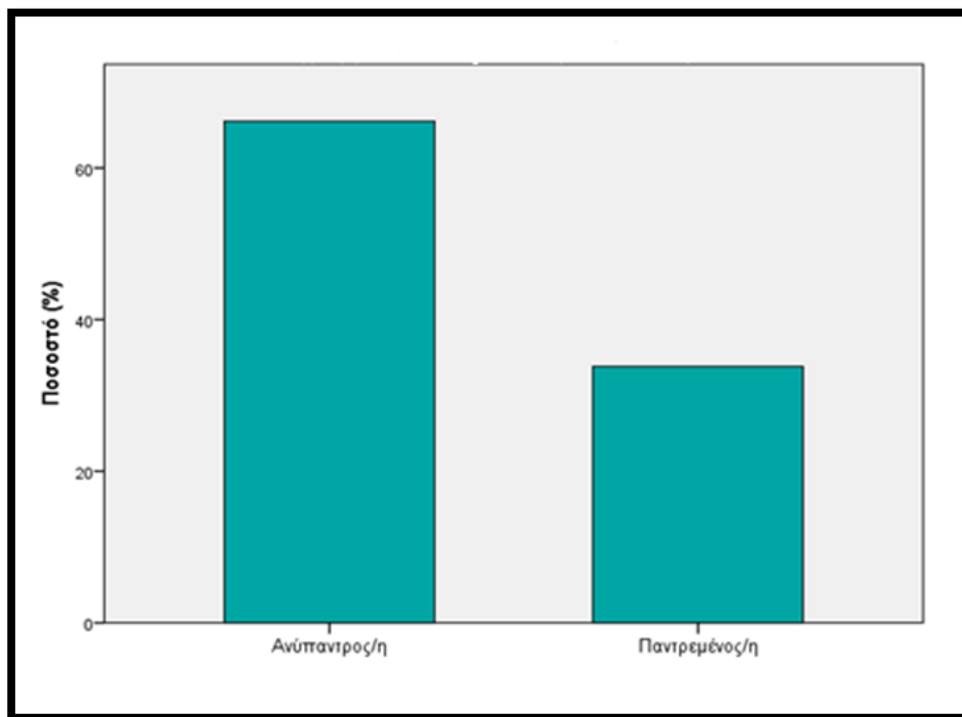

Διάγραμμα 2: Η ηλικία των ερωτηθέντων

Οι άλλες δύο ομάδες (45 έως 54 ετών και 55 ετών και άνω) πιθανότερα να μετανάστευσαν αποκλειστικά για την εύρεση εργασίας. Στο Διάγραμμα 2

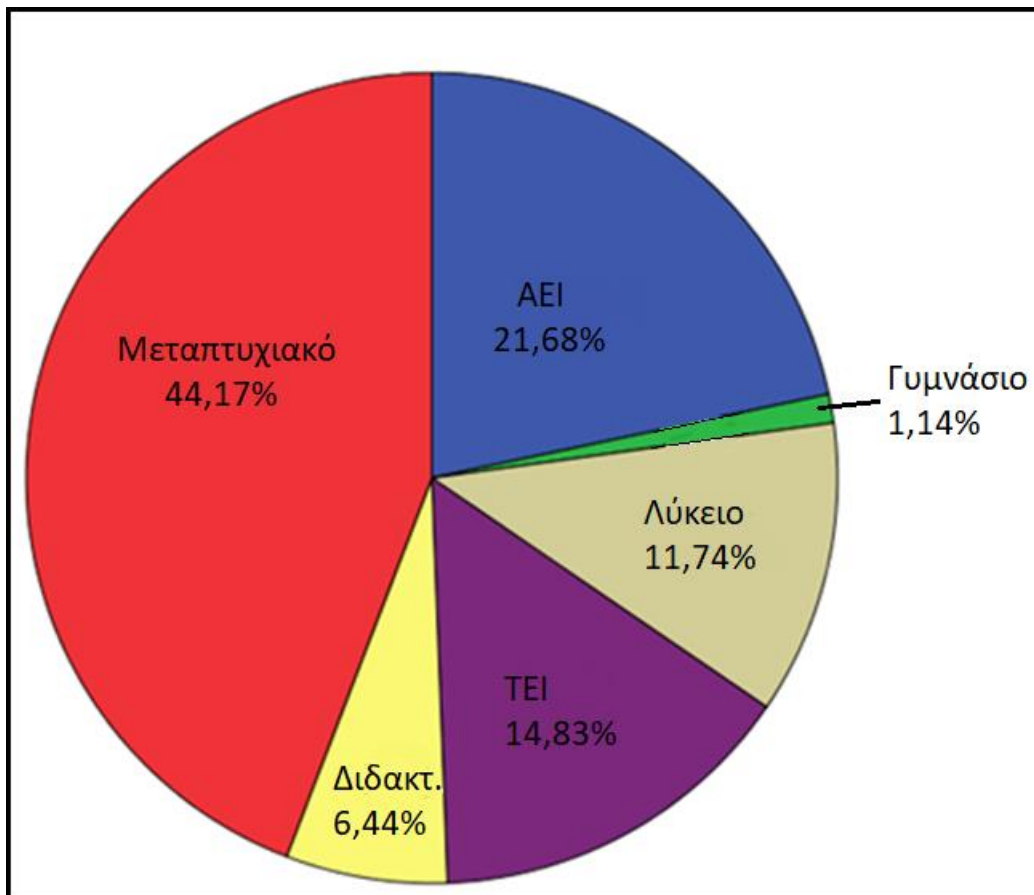
διαπιστώνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων ανήκει στην ηλικιακή ομάδα των 26 έως 34 ετών και αθροιστικά το 92,7% των ατόμων αυτών είναι έως 44 ετών.

Η επόμενη ερώτηση που απαντήθηκε από τους συμμετέχοντες αφορά την οικογενειακή τους κατάσταση, λόγω της υπόθεσης ότι ένα άτομο χωρίς οικογένεια θα μεταναστεύσει με περισσότερη ευκολία, αλλά συγχρόνως αδυνατεί να ξεκινήσει οικογένεια στην Ελλάδα λόγω έλλειψης εργασίας. Πράγματι, το 66,2% των 1227 ατόμων δηλώνουν ανύπαντροι (Διάγραμμα 3). Το γεγονός αυτό συμβάλλει στο πρόβλημα της γήρανσης του πληθυσμού της Ελλάδας, αν θεωρήσουμε ότι ένα ανύπαντρο άτομο δεν θα τεκνοποιήσει (βλ. 3.3. *Επιπτώσεις*).

Διάγραμμα 3: Η οικογενειακή κατάσταση των ερωτηθέντων

Η τέταρτη ερώτηση αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης του μετανάστη. Σκοπός της ερώτησης ήταν να διαπιστωθεί αν πράγματι οι σημερινοί μετανάστες είναι άτομα ανώτερου μορφωτικού επιπέδου, σε αντίθεση με το μεταναστευτικά κύματα του παρελθόντος. Στο Διάγραμμα 4 βλέπουμε ότι μόλις το 12,88% είναι απόφοιτοι Γυμνασίου και Λυκείου με τους υπόλοιπους (87,12%) να διαθέτουν πτυχίο ΤΕΙ, ΑΕΙ, μεταπτυχιακό και διδακτορικό τίτλο. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων έχουν ολοκληρώσει μεταπτυχιακές σπουδές (44,17%).

Διάγραμμα 4: Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων

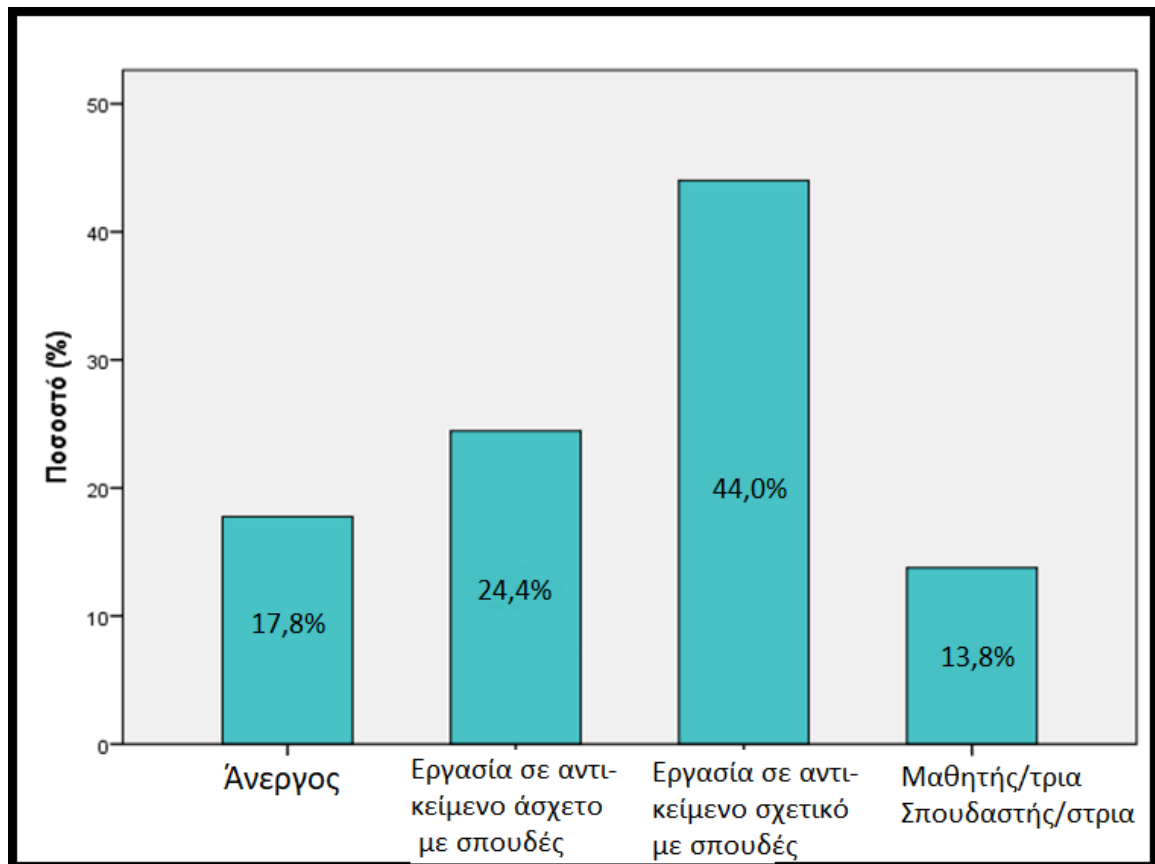
Η επόμενη ερώτηση αφορά τον τόπο καταγωγής του συμμετέχοντα, δηλαδή την Περιφερειακή Ενότητα (Νομός). Σκοπός είναι να διαπιστωθεί αν κάποιος Νομός υπερέχει στη φυγή ανθρωπίνου δυναμικού ή αν το πρόβλημα είναι πανελλαδικό. Οι μετανάστες που απάντησαν στο διαδικτυακό ερωτηματολόγιο προέρχονται από όλες σχεδόν τις περιοχές της Ελλάδας με αυξημένη συμμετοχή ερωτηθέντων από την Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, γεγονός που προέκυψε λόγω των μεθόδων επιλογής του δείγματος (βλ. 2.1. Μεθοδολογία), εφόσον η διανομή του ερωτηματολογίου ξεκίνησε από άτομα που προέρχονται από την Π.Ε. Πιερίας (τόπος καταγωγής της γραφούσας) και την Π.Ε. Θεσσαλονίκης (τόπος βασικών σπουδών της γραφούσας).

Πίνακας 3: Τόπος καταγωγής (Περιφέρεια)

Περιφέρεια	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκη	48	3,9
Αττικής	565	46,0
Βορείου Αιγαίου	14	1,1
Δυτικής Ελλάδας	44	3,6
Δυτικής Μακεδονίας	22	1,8
Ηπείρου	24	2,0
Θεσσαλίας	47	3,8
Ιονίων Νήσων	17	1,4
Κεντρικής Μακεδονίας	324	26,4
Κρήτης	50	4,1
Νοτίου Αιγαίου	22	1,8
Πελοποννήσου	27	2,2
Στερεάς Ελλάδας	23	1,9
Σύνολο	1227	100,0

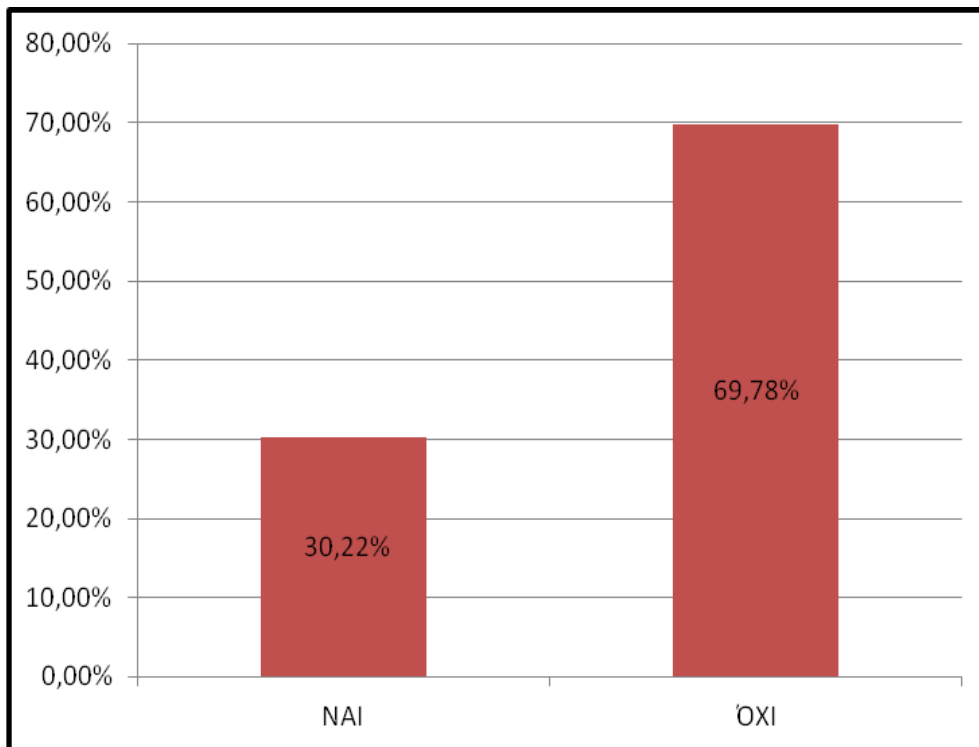
2.3. Εργασιακός βίος πριν τη μετανάστευση

Η έκτη ερώτηση του ερωτηματολογίου αφορά την απασχόληση του συμμετέχοντα στην Ελλάδα πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό. Με αυτή την ερώτηση μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με τα αίτια που συνέβαλαν στην απόφαση αυτών των ανθρώπων να μεταναστεύσουν και να διαπιστωθεί εάν η ανεργία ήταν το κύριο κίνητρο. Αναλύοντας τις απαντήσεις στο ερώτημα «Απασχόληση στη Ελλάδα πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό», βλέπουμε ότι ένα μεγάλο ποσοστό των ανθρώπων αυτών εργάζονταν πριν φύγουν από τη χώρα (συνολικά το 68,4 %), είτε σε αντικείμενο σχετικό είτε άσχετο με τις βασικές σπουδές τους, το 13,8 % δηλώνει ότι βρισκόταν σε διαδικασία εκπαίδευσης, ενώ το 17,8% ήταν άνεργοι. Φαίνεται λοιπόν ότι κύριο αίτιο δεν αποτελεί η έλλειψη απασχόλησης αλλά προφανώς οι χαμηλές αποδοχές ή/και οι κακές συνθήκες εργασίας αλλά και το γεγονός ότι εργάζονταν σε αντικείμενο που δεν συμφωνούσε με τις σπουδές τους.

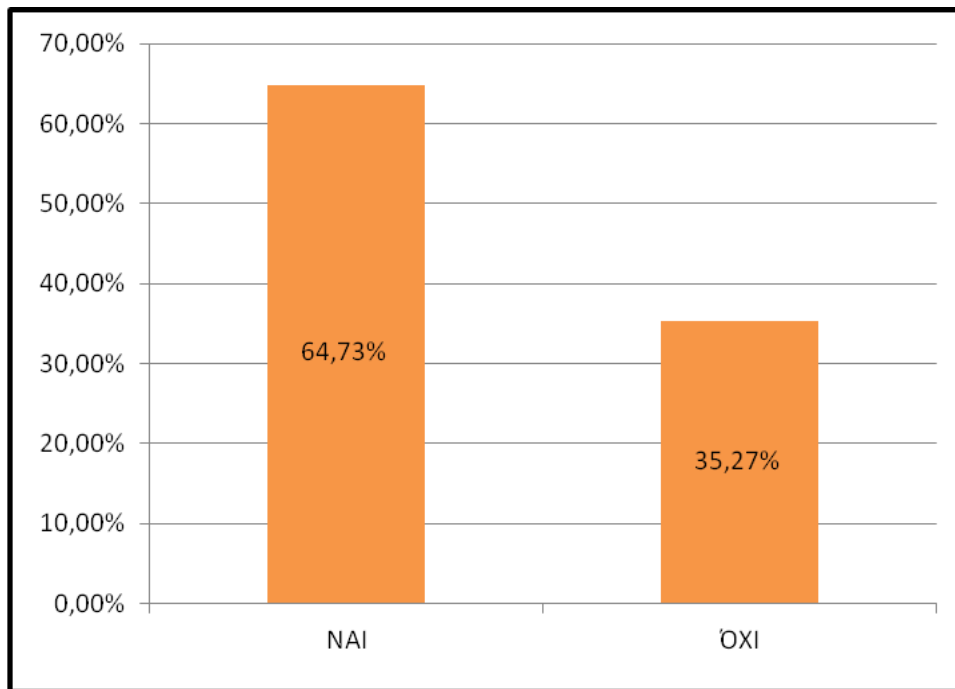
Διάγραμμα 5: Απασχόληση των ερωτηθέντων πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό

Με την επόμενη ερώτηση γίνεται μία προσπάθεια να εξαχθούν συμπεράσματα για το εάν ο μισθός που λάμβαναν ως εργαζόμενοι στην Ελλάδα ήταν ικανοποιητικός. Δεν διευκρινίζεται ποιο ύψος μισθού θεωρεί ο καθένας ικανοποιητικό, καθώς στόχος ήταν να διαπιστωθεί αν αποτέλεσε αίτιο για την επιλογή της μετανάστευσης. Στο παρακάτω διάγραμμα απεικονίζονται οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή, όπου από συνολικά 900 απαντήσεις το 69,78% των ερωτηθέντων δεν ήταν ικανοποιημένο με το μισθό που λάμβανε στην Ελλάδα.

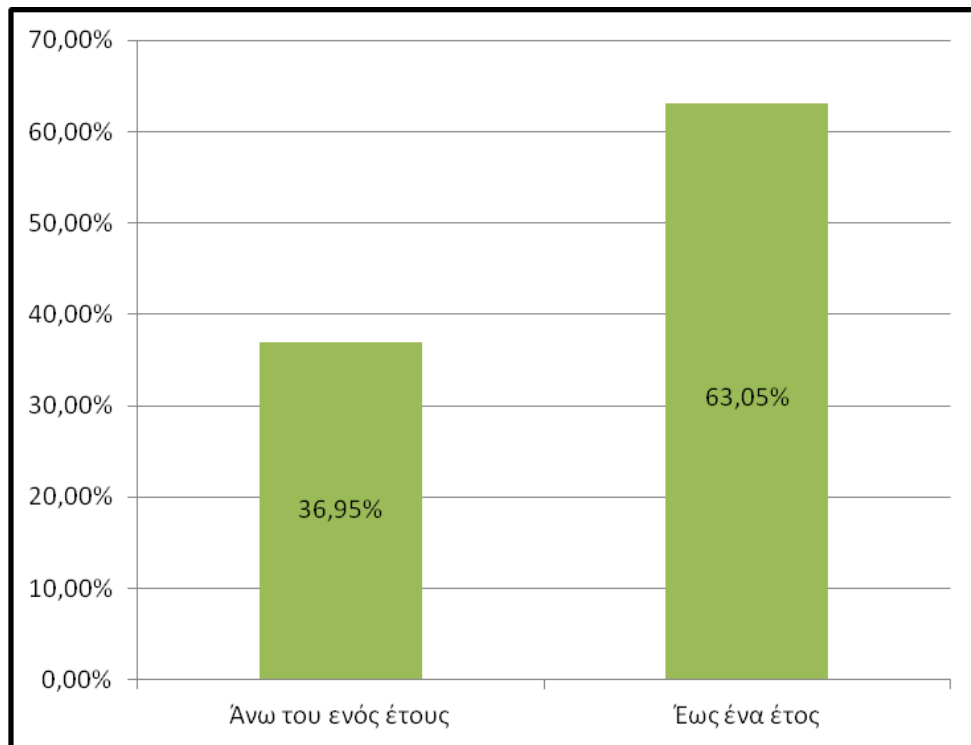
Διάγραμμα 6: Απάντηση στην ερώτηση «Εφόσον εργαζόσασταν, ο μισθός ήταν ικανοποιητικός;»

Η όγδοη ερώτηση, όπου ο/η συμμετέχων/ουσα ερωτάται εάν εργαζόταν πάνω σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές του/της, έχει ως σκοπό να διευκρινίσει εάν η εργασία σε αντικείμενο μη σχετικό αποτέλεσε αίτιο για τη μετανάστευση. Στο παρακάτω διάγραμμα απεικονίζονται οι απαντήσεις στο ερώτημα, όπου βλέπουμε ότι μεταξύ 893 απαντήσεων το 35,27% των ερωτηθέντων, στην Ελλάδα, εργάζονταν σε δουλειές άσχετες με τις σπουδές που είχαν ολοκληρώσει. Το ποσοστό είναι αρκετά υψηλό, αν αναλογιστεί κανείς τους κόπους και την προσπάθεια που απαιτείται ώστε να αποκτήσει μία εξειδίκευση. Σίγουρα αποτελεί σημαντικό αίτιο ώστε να επιλέξει ένας νέος να μεταναστεύσει.

Διάγραμμα 7: Απάντηση στην ερώτηση «Εφόσον εργαζόσασταν, ήταν στο αντικείμενό σας;»

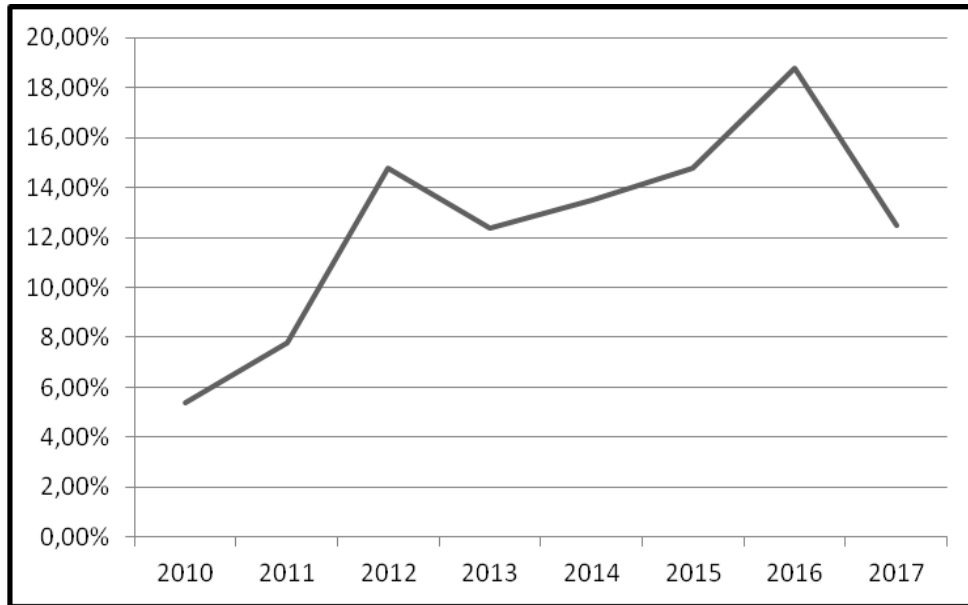
Η ένατη ερώτηση απαντήθηκε από όσους ήταν άνεργοι προτού μεταναστεύσουν. Σκοπός της ερώτησης είναι να ελεγχθεί εάν και πόσο επηρεάζει τη διαδικασία λήψης σημαντικών αποφάσεων, όπως είναι η απόφαση να μεταναστεύσει κανείς, το χρονικό διάστημα της ανεργίας. Μακροχρόνια άνεργος θεωρείται όποιος είναι άνεργος άνω του ενός έτους. Ο διαχωρισμός των ανέργων με τους μακροχρόνια άνεργους γίνεται γιατί έχει παρατηρηθεί ότι όσο περισσότερο καιρό είναι κανείς άνεργος, τόσο πιο δύσκολα θα ξαναμπει στην αγορά εργασίας (Machin, Manning, 1999), θα έχει απογοητευτεί και θα έχει καταρρακωθεί ψυχολογικά, δυσκολεύοντάς τον να αναλάβει την ευθύνη μιας απόφασης που θα αλλάξει ριζικά τη ζωή του (όπως είναι η μετανάστευση). Από τις 479 απαντήσεις στην ερώτηση «Εφόσον ήσασταν άνεργος/η, για πόσο καιρό;», οι περισσότεροι (το 63,05%) ήταν άνεργοι για διάστημα έως ένα έτος. Το 36,95% που ήταν άνεργοι για περισσότερο από ένα έτος είναι σημαντικό ποσοστό, αλλά η μακροχρόνια ανεργία δεν φαίνεται να επηρέασε τη διαδικασία λήψης της απόφασης μετανάστευσης.

Διάγραμμα 8: Απάντηση στην ερώτηση «Εφόσον ήσασταν άνεργος/η, για πόσο καιρό;»

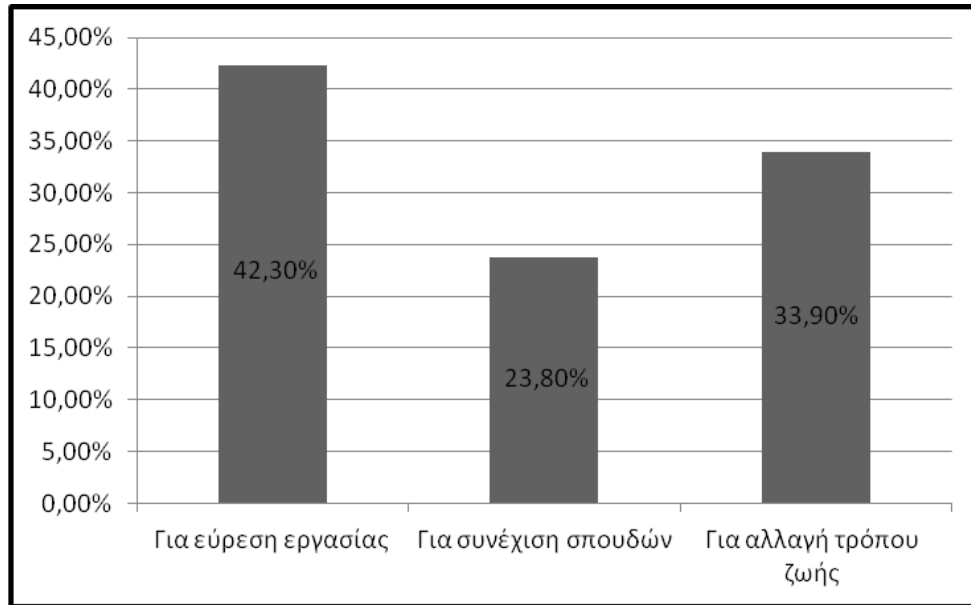
2.4. Το χρονικό διάστημα της μετάβασης στην επιλεγθείσα χώρα και ο μετέπειτα εργασιακός βίος

Θεωρώντας ότι το κύμα φυγής των Ελλήνων ξεκίνησε μετά την ψήφιση του πρώτου Μνημονίου στις 6 Μαΐου 2010, η δέκατη ερώτηση του ερωτηματολογίου προσπαθεί να ξεχωρίσει αυτούς που έφυγαν πριν το 2010 (που θεωρητικά θα έφευγαν ούτως ή άλλως) από αυτούς που έφυγαν από το 2010 και μετά, λόγω της κρίσης. Συγχρόνως γίνεται μία προσπάθεια να διευκρινιστεί αν η ροή των μεταναστών αυξάνεται ή μειώνεται με την πάροδο του χρόνου και αν κάποια χρονιά ήταν ιδιαίτερα αυξημένη. Στην ανάλυση των αποτελεσμάτων αφαιρέθηκαν όσες φόρμες αφορούσαν άτομα που μετανάστευσαν πριν το 2010 και προέκυψε το παρακάτω διάγραμμα. Από τις 1227 απαντήσεις φαίνεται ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες εγκαταστάθηκαν σε άλλη χώρα το έτος 2016. Ακολουθούν τα έτη 2012 και 2015, ενώ η μείωση που φαίνεται το 2017 δεν μπορεί να υπολογισθεί ως πραγματική καθώς το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε τον Σεπτέμβριο 2017 και έτσι δεν περιλαμβάνει το τρίτο τρίμηνο του έτους.

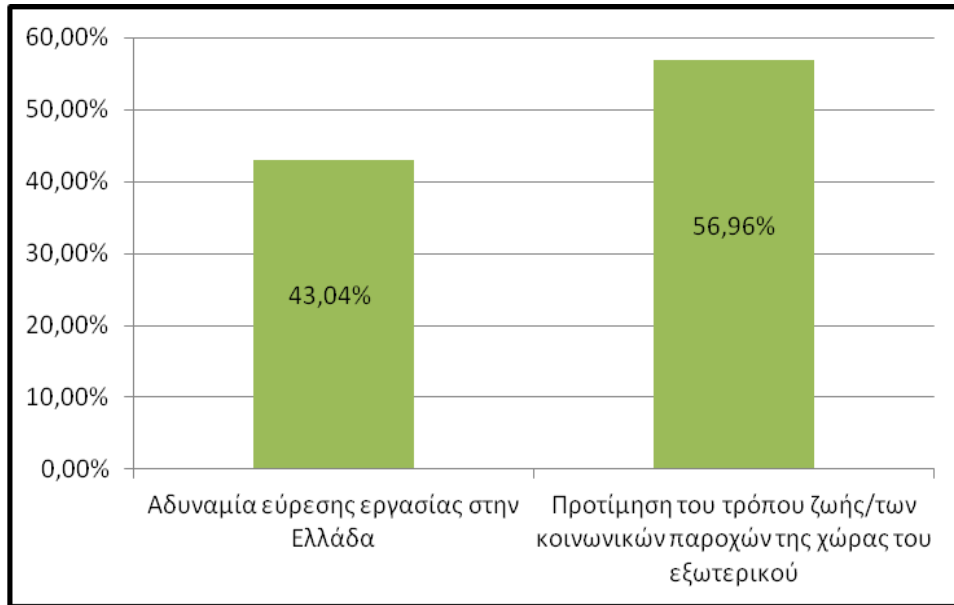
Διάγραμμα 9: Απάντηση στην ερώτηση «Ποιο χρονικό διάστημα μεταβήκατε στο εξωτερικό;»

Η επόμενη ερώτηση αφορά το λόγο που επέλεξε να μεταναστεύσει ο ερωτώμενος. Για λόγους απλούστευσης δόθηκαν τρεις πιθανές απαντήσεις, η πρώτη αφορά όσους έφυγαν από την Ελλάδα για να συνεχίσουν τις σπουδές τους, η δεύτερη όσους έφυγαν για να εργαστούν και η τρίτη όσους έφυγαν για άλλους λόγους (αλλαγή τρόπου ζωής). Οι επιλογές αυτές καλύπτουν τους βασικούς λόγους που μπορεί να ωθήσουν έναν άνθρωπο να εγκατασταθεί σε άλλη χώρα, και στην περίπτωση που ισχύουν και οι τρεις επιλογές για κάποιον συμμετέχοντα, εκτιμάται ότι δόθηκε ως απάντηση αυτή που ο ίδιος θεωρεί σημαντικότερη. Στο παρακάτω διάγραμμα απεικονίζονται οι απαντήσεις που δόθηκαν από 1227 άτομα, όπου φαίνεται ότι η εύρεση εργασίας αποτέλεσε το βασικότερο κίνητρο ώστε να μεταναστεύσουν και ακολουθεί η αλλαγή τρόπου ζωής.

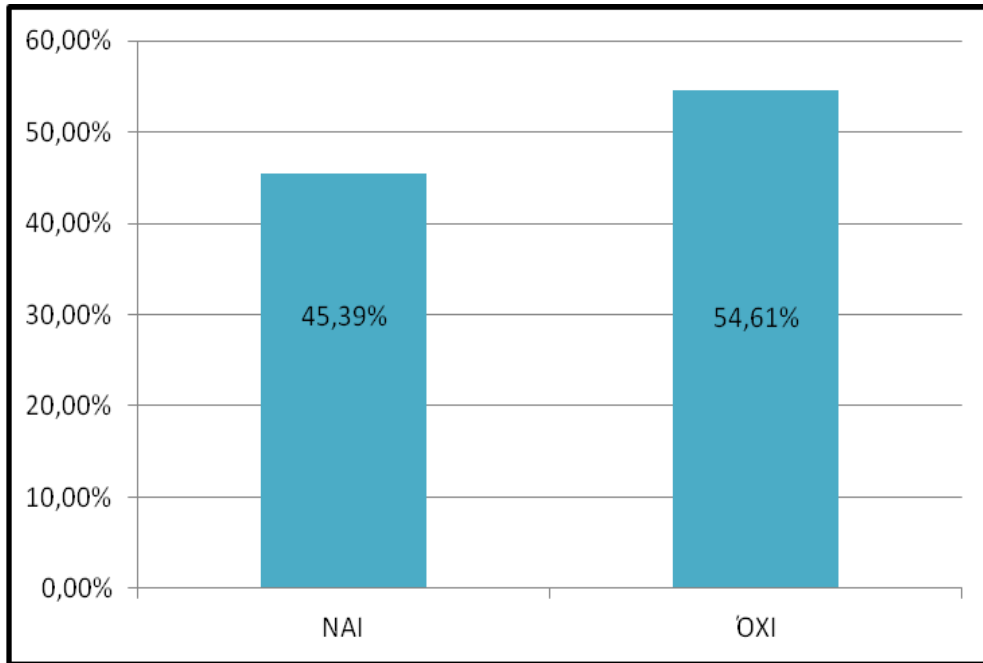
Διάγραμμα 10: Απάντηση στην ερώτηση «Για ποιο λόγο επιλέξατε να φύγετε;»

Η μετάβαση ενός νέου σε άλλη χώρα για συνέχιση των σπουδών δεν τον κατατάσσει στην κατηγορία του μετανάστη, εφόσον επιστρέψει στην πατρίδα. Αν όμως παραμείνει στη χώρα που σπούδασε ή από εκεί φύγει σε άλλη χώρα, εκτός της Ελλάδας, για να εργαστεί, τότε συμπεριλαμβάνεται στους μετανάστες. Επειδή δεν γνωρίζουμε ποιοι και πόσοι έφυγαν στο εξωτερικό για σπουδές με απώτερο σκοπό να παραμείνουν στη χώρα φοίτησης για να εργαστούν, ή αν απλώς η παραμονή τους εκεί προέκυψε στην πορεία, η δωδέκατη ερώτηση του ερωτηματολογίου προσπαθεί να διασαφηνίσει αν τελικά προτίμησαν την άλλη χώρα γιατί θεώρησαν ότι η ζωή τους είναι καλύτερη εκεί, ή αν παρέμειναν μόνο και μόνο επειδή δεν είχαν άλλη επιλογή (δεν έβρισκαν δουλειά στην Ελλάδα). Στο διάγραμμα που ακολουθεί, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ερώτηση απαντήθηκε από 460 άτομα, βλέπουμε ότι η πλειοψηφία προτίμησε να παραμείνει στη χώρα που σπούδασε πιστεύοντας ότι η ζωή του θα είναι καλύτερη εκεί.

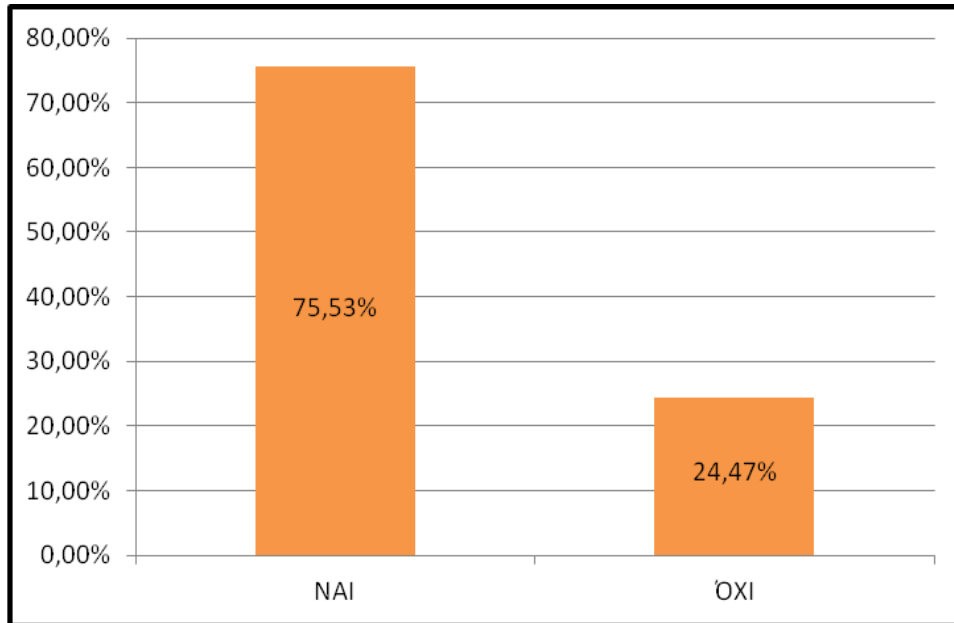
Διάγραμμα 11: Απάντηση στην ερώτηση «Εφόσον φύγατε για σπουδές, για ποιο λόγο παραμείνατε στη χώρα σπουδών σας;»

Ένα ερώτημα που προέκυψε συζητώντας με φίλους και γνωστούς, οι οποίοι πλέον ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό, ήταν εάν είχαν εξασφαλισμένη εργασία στη χώρα που μετανάστευσαν ή εάν αναζήτησαν εργασία αφού είχαν ήδη μεταβεί στην χώρα της επιλογής τους. Οι 932 απαντήσεις απεικονίζονται στο διάγραμμα που ακολουθεί, όπου βλέπουμε ότι αυτοί που επέλεξαν να φύγουν και στη συνέχεια να αναζητήσουν εργασία είναι ελαφρώς περισσότεροι από αυτούς που είχαν εξασφαλίσει εκ των προτέρων τη θέση εργασίας τους.

Διάγραμμα 12: Απάντηση στην ερώτηση «Φεύγοντας από την Ελλάδα είχατε εξασφαλισμένη εργασία στη χώρα υποδοχής;»

Υποθέτοντας ότι οι Έλληνες φεύγουν από τη χώρα επειδή κατά κύριο λόγο δεν βρίσκουν εργασία στο αντικείμενο που έχουν σπουδάσει, ή εργάζονται στο αντικείμενο αυτό χωρίς όμως οι αμοιβές να είναι ικανοποιητικές, διατυπώθηκε η δέκατη τέταρτη ερώτηση ώστε να εκτιμηθεί το ποσοστό των μεταναστών που βρήκαν μία δουλειά σχετική με τις σπουδές τους. Στο διάγραμμα που ακολουθεί βλέπουμε ότι, από 1177 απαντήσεις στο ερώτημα, το 75,53% των συμμετεχόντων πράγματι προσελήφθη σε εργασία που απαιτούσε τα προσόντα που διέθεταν, ποσοστό υψηλότερο από τα αποτελέσματα της όγδοης ερώτησης, όπου αντίστοιχα το 64,73% εργαζόταν σε αντικείμενο σχετικό προτού μεταναστεύσει (Διάγραμμα 7, σελ. 40).

Διάγραμμα 13: Απάντηση στην ερώτηση «Βρήκατε εργασία στο αντικείμενό σας;»

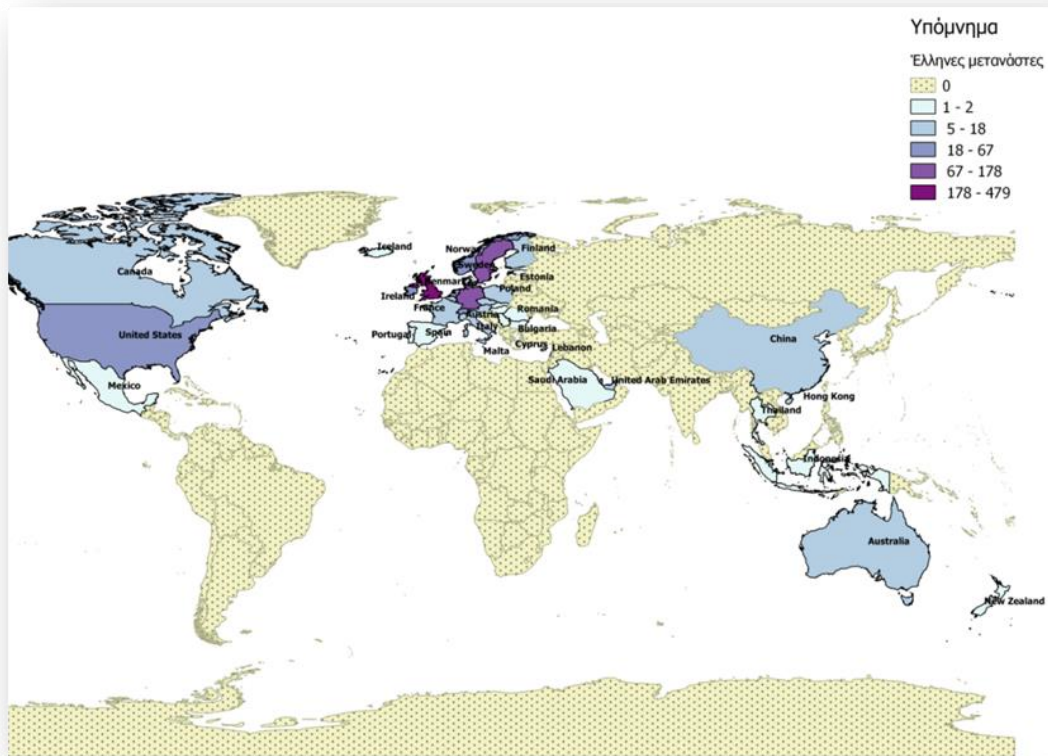
Βλέποντας ότι οι διάφορες έρευνες και στατιστικές που δημοσιεύονται (βλ. 1.2. *Η σύγχρονη μετανάστευση*) σχετικά με τον αριθμό των νέων Ελλήνων μεταναστών και τις χώρες προορισμού δεν συμφωνούν μεταξύ τους, έγινε μία προσπάθεια να εντοπιστεί αν οι μετανάστες επιλέγουν άλλες χώρες εκτός από τις αναμενόμενες (Γερμανία, ΗΠΑ και Αυστραλία, οι χώρες που μετανάστευσαν οι Έλληνες κατά τα προηγούμενα μεταναστευτικά κύματα). Επισημαίνεται ότι τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου δεν μπορούν να θεωρηθούν στατιστικώς αξιόπιστα, λόγω έλλειψης του συνολικού πληθυσμού (το σύνολο των μεταναστών) και λόγω της χρησιμοποιούμενης μεθοδολογίας. Στη λίστα των χωρών που είχαν να επιλέξουν όσοι συμμετείχαν στην έρευνα δεν συμπεριλαμβάνονταν και οι 195 χώρες του κόσμου καθώς θεωρήθηκε ότι στις περισσότερες από αυτές η πιθανότητα να υπάρχει Έλληνας μετανάστης είναι σχεδόν μηδενική. Επιλέχθηκαν 53 χώρες και συμπεριλήφθηκε η απάντηση «Άλλη» σε περίπτωση που είχε παραλειφθεί κάποια χώρα. Από τις 1227 απαντήσεις διαπιστώθηκε ότι οι Έλληνες έχουν διασκορπιστεί σε τουλάχιστον 39 χώρες του κόσμου, ενώ υπήρξαν απαντήσεις και από χώρες όπως η Χιλή και η Τουρκία, που δεν λήφθηκαν υπόψη επειδή τα άτομα αυτά είχαν μεταναστεύσει πριν το 2010. Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε ακριβώς πόσα άτομα από κάθε χώρα απάντησαν στο ερωτηματολόγιο (Πίνακας 4). Οι περισσότεροι (το 38,96%) έχουν επιλέξει το Ηνωμένο Βασίλειο, ακολουθεί η Γερμανία, η Σουηδία, η Ιρλανδία και το

Κατάρ. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι αυτή είναι η πραγματική κατανομή των μεταναστών ανά χώρα.

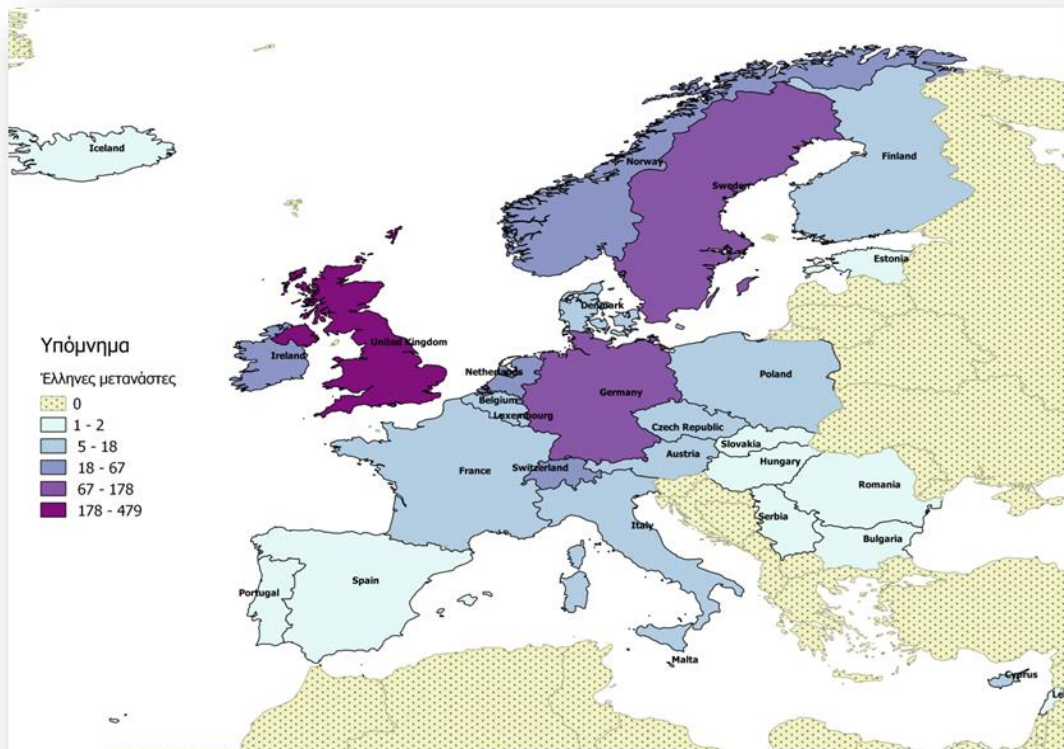
Πίνακας 4: Χώρα μετάβασης των ερωτηθέντων μεταναστών

Χώρα	Συχνότητα	Ποσοστό	Χώρα	Συχνότητα	Ποσοστό
Αυστραλία	18	1,47%	Κύπρος	14	1,14%
Αυστρία	8	0,65%	Λίβανος	1	0,08%
Βέλγιο	8	0,65%	Λουξεμβούργο	6	0,49%
Βουλγαρία	2	0,16%	Μάλτα	12	0,98%
Γαλλία	18	1,47%	Μεξικό	1	0,08%
Γερμανία	183	14,91%	Νέα Ζηλανδία	3	0,24%
Δανία	10	0,81%	Νορβηγία	36	2,93%
Ελβετία	31	2,53%	Ολλανδία	46	3,75%
Εσθονία	2	0,16%	Ουγγαρία	1	0,08%
Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα	10	0,81%	Πολωνία	9	0,73%
Η.Π.Α.	31	2,53%	Πορτογαλία	1	0,08%
Ηνωμένο Βασίλειο	478	38,96%	Ρουμανία	1	0,08%
Ινδονησία	1	0,08%	Σαουδική Αραβία	2	0,16%
Ιρλανδία	67	5,46%	Σερβία	2	0,16%
Ισλανδία	1	0,08%	Σλοβακία	1	0,08%
Ισπανία	2	0,16%	Σουηδία	122	9,94%
Ιταλία	5	0,41%	Ταϊλάνδη	2	0,16%
Καναδάς	12	0,98%	Τσεχία	4	0,33%
Κατάρ	66	5,38%	Φινλανδία	3	0,24%
Κίνα	4	0,33%	Άλλη	3	0,20%

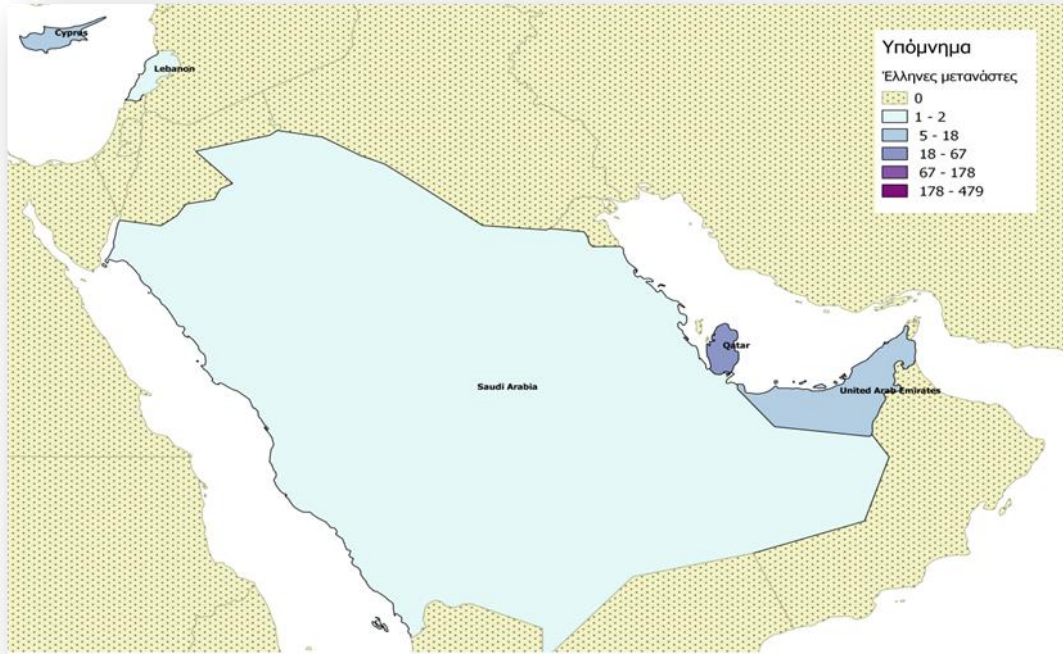
Παρατηρήθηκε ότι ο αυξημένος αριθμός απαντήσεων σε κάποιες χώρες συμπίπτουν με την κινητικότητα της ομάδας στη σελίδα κοινωνικής δικτύωσης που κοινοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο. Για παράδειγμα, οι ομάδες Ελλήνων του Ην. Βασιλείου, της Γερμανίας, της Σουηδίας, του Κατάρ, της Ιρλανδίας, της Ολλανδίας και της Νορβηγίας είναι ενεργά μέλη της αντίστοιχης ομάδας του Facebook, συμμετέχοντας στις συζητήσεις και παρέχοντας βοήθεια και συμβουλές στους συμπατριώτες τους. Παρατηρήθηκε ότι στις ομάδες της Αυστραλίας, των ΗΠΑ και του Καναδά συμβαίνει το αντίθετο, δεν υπάρχει δηλαδή τέτοιου είδους συμμετοχή και αλληλοβοήθεια. Στη συνέχεια παρατίθενται χάρτες που οπτικοποιούν την κατανομή των ατόμων που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο.

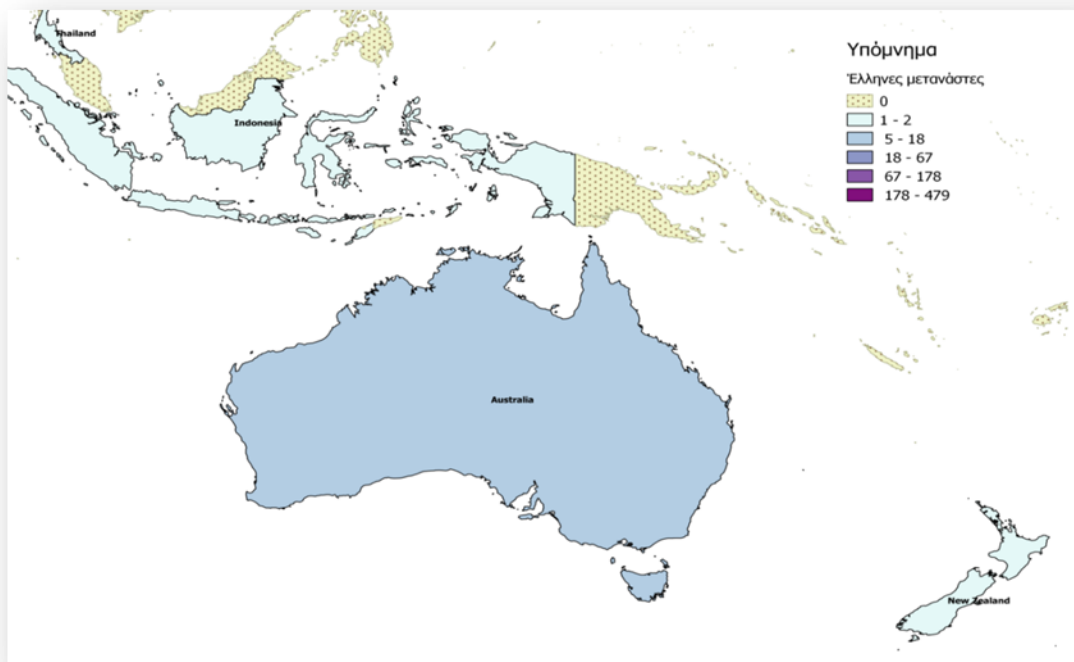
Εικόνα 2: Κατανομή των συμμετεχόντων στη διαδικτυακή έρευνα σε 39 χώρες του κόσμου.

Εικόνα 3: Κατανομή των μεταναστών (Ευρώπη) που συμμετείχαν στη διαδικτυακή έρευνα.

Εικόνα 4: Οι συμμετέχοντες στην έρευνα που μένουν σε χώρες της Αραβικής Χερσονήσου

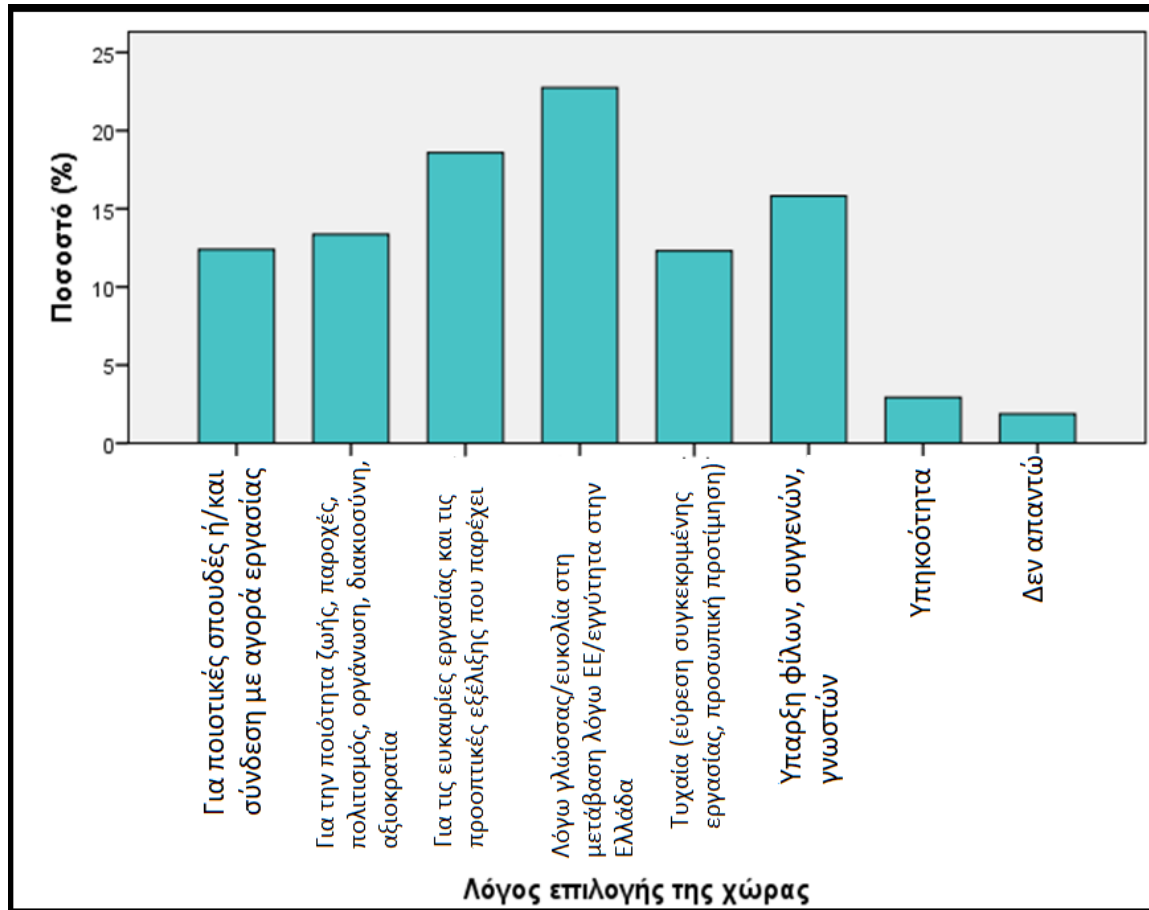
Εικόνα 5: Οι συμμετέχοντες στη διαδικτυακή έρευνα που μένουν σε χώρες της Ωκεανίας

Η επόμενη ερώτηση του ερωτηματολογίου αποτελεί μία προσπάθεια «αποκρυπτογράφησης» των σκέψεων και προθέσεων των συμμετεχόντων όσον αφορά τους λόγους που επέλεξαν τη μία χώρα έναντι της άλλης. Δόθηκε η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να δώσουν οποιαδήποτε απάντηση ήθελαν οι ίδιοι,

χωρίς να πρέπει να επιλέξουν μεταξύ κάποιων έτοιμων απαντήσεων. Στη συνέχεια μελετήθηκαν οι απαντήσεις και κατηγοριοποιήθηκαν ως εξής:

- Για ποιοτικές σπουδές ή/και σύνδεση με αγορά εργασίας
- Για την ποιότητα ζωής, παροχές, πολιτισμός, οργάνωση, δικαιοσύνη, αξιοκρατία
- Για τις ευκαιρίες εργασίας και τις προοπτικές εξέλιξης που παρέχει
- Λόγω γλώσσας/Ευκολία στη μετακίνηση λόγω ΕΕ/Εγγύτητα στην Ελλάδα/Οικειότητα
- Τυχαία (εύρεση συγκεκριμένης εργασίας, προσωπική προτίμηση)
- Ύπαρξη φίλων, συγγενών, γνωστών
- Υπηκοότητα
- Δεν απαντώ

Τα αποτελέσματα των 1227 απαντήσεων διακρίνονται στο παρακάτω διάγραμμα (Διάγραμμα 14). Η πλειοψηφία των μεταναστών επέλεξαν τη χώρα λόγω γνώσης της γλώσσας ή/και εγγύτητας στην Ελλάδα, δηλαδή όσοι γνωρίζουν αγγλικά μετανάστευσαν στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Ιρλανδία και στη Μάλτα και όσοι γνωρίζουν γερμανικά στη Γερμανία. Η Κύπρος επίσης αποτέλεσε επιλογή λόγω της κοινής γλώσσας. Η Αυστραλία και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής δεν επιλέχθηκαν λόγω γλώσσας αλλά περισσότερο λόγω διπλής υπηκοότητας, στην οποία περίπτωση δεν μπορούν να θεωρηθούν μετανάστες καθώς έχουν δύο «πατρίδες».

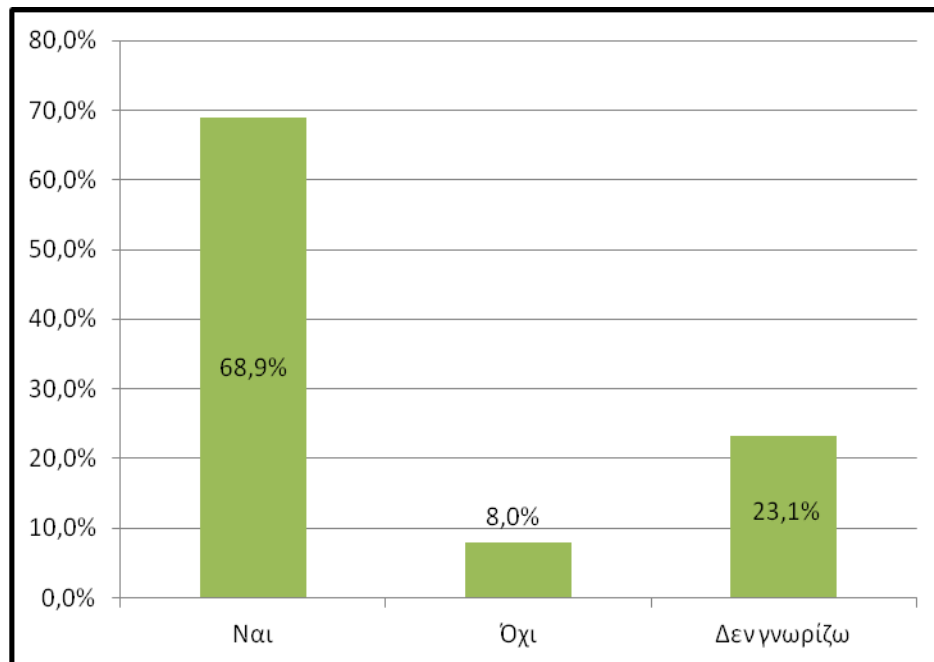

Διάγραμμα 14: Απάντηση στην ερώτηση «Για ποιο λόγο επιλέξατε τη συγκεκριμένη χώρα;».

Στις χώρες της Μέσης Ανατολής (Κατάρ, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και Σαουδική Αραβία) η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων απάντησαν ότι τυχαία βρέθηκε εκεί θέση εργασίας που τους ικανοποιούσε ή μετέβησαν σε αυτές τις χώρες γνωρίζοντας ότι υπάρχουν ευκαιρίες εργασίας και προοπτικές εξέλιξης. Στις σκανδιναβικές χώρες, κυρίως Σουηδία και Νορβηγία, βασικά αίτια είναι η ύπαρξη φίλων που βοήθησαν ώστε η μετάβαση να είναι ομαλή και η πρότερη γνώση για την ποιότητα ζωής/αξιοκρατία/οργάνωση που επικρατεί. Παρατηρήθηκε ότι μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων επέλεξε την Ολλανδία για συνέχιση των σπουδών. Η Γερμανία κατά πλειοψηφία επιλέχθηκε λόγω ύπαρξης συγγενών και φίλων, ενώ οι υπόλοιπες απαντήσεις που αφορούν αυτή τη χώρα ήταν σχετικά ισομοιρασμένες. Το Ηνωμένο Βασίλειο επιλέχθηκε κυρίως λόγω γνώσης της γλώσσας, με τις υπόλοιπες απαντήσεις αντίστοιχα να ισομοιράζονται. Για τις χώρες που δεν αναφέρονται παραπάνω δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα λόγω του μικρού αριθμού των ερωτηθέντων που διαμένουν σε αυτές.

Η δέκατη έβδομη ερώτηση, όπου ο συμμετέχοντας έπρεπε να απαντήσει αν υπάρχει οργανωμένος σύλλογος ή κοινότητα Ελλήνων στη χώρα που μένει, έχει ως σκοπό να

εκτιμήσει πόσο δεμένοι με τους συμπατριώτες τους είναι οι μετανάστες και αν έχουν επιδιώξει να έρθουν σε επαφή με άλλους που βρίσκονται στην ίδια θέση με αυτούς. Έγινε η υπόθεση ότι οι νέοι μετανάστες δεν νοιώθουν την ανάγκη να συνευρεθούν μέσω ενός συλλόγου, καθώς το ρόλο αυτό έχει αντικαταστήσει πλέον το διαδίκτυο, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και η δυνατότητα να επικοινωνήσουν με την πατρίδα με απλό και οικονομικό τρόπο (π.χ. με βιντεοκλήση). Στο διάγραμμα που ακολουθεί βλέπουμε ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων γνωρίζει ότι υπάρχει σύλλογος ή κοινότητα Ελλήνων στην περιοχή του, το 23,1% δεν γνωρίζει αν υπάρχει, ενώ το 8% δηλώνει ότι δεν υπάρχει, ακόμη και σε χώρες όπου οι υπόλοιπες απαντήσεις είναι θετικές. Αναμενόταν το ποσοστό αυτών που γνωρίζουν ότι υπάρχει να είναι μικρότερο, γεγονός που σημαίνει ότι ακόμα και με την πρόοδο της τεχνολογίας δεν έχει χαθεί ο ρόλος της Ελληνικής κοινότητας στο εξωτερικό.

Διάγραμμα 15: Απάντηση στην ερώτηση «Στη χώρα που μεταβήκατε υπάρχει οργανωμένος Σύλλογος ή Κοινότητα Ελλήνων;».

Στη συνέχεια οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν «Ποιο θετικό στοιχείο της χώρας που διαμένετε θα επιθυμούσατε να υπήρχε/εφαρμοζόταν/ίσχυε και στην Ελλάδα; (οποιοδήποτε θεωρείτε ότι θα βελτίωνε την ποιότητα ζωής, ασχέτως αν φαίνεται δύσκολο να εφαρμοστεί)», η οποία είναι μία ερώτηση ανοικτού τύπου. Στόχος αυτής της ερώτησης είναι να εντοπιστούν από τους ίδιους τους «παθόντες», τους ανθρώπους που επέλεξαν ή αναγκάστηκαν να φύγουν από τη χώρα, τα προβλήματα

της Ελλάδας ή/και τα προτερήματα των άλλων χωρών. Οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν εξαιρετικά χρήσιμες ώστε να εντοπιστούν ποιά στοιχεία της ελληνικής πραγματικότητας πρέπει να αλλάξουν προς το καλύτερο ώστε, αν είναι δυνατό, στο μέλλον να αποφευχθεί η φυγή του ανθρώπινου δυναμικού που ζούμε σήμερα.

Συλλέχθηκαν οι απαντήσεις στο ερώτημα και κατηγοριοποιήθηκαν ως εξής:

Στοιχεία που θα βελτίωναν τη διαβίωση στη Ελλάδα:

- Παροχές παιδείας/υγείας, υποδομές, οργάνωση, βελτίωση λειτουργίας δημοσίου.
- Αύξηση μισθών/βελτίωση εργασιακών συνθηκών/σύνδεση σπουδών-αγοράς εργασίας/εγγύηση εύρεσης εργασίας.
- Αξιοκρατία.
- Κοινωνικά στοιχεία (ευγένεια, συνέπεια, εργατικότητα, νομοταγείς πολίτες, όχι ρατσισμός).
- Φορολογία (μείωση, σταθερότητα, πιο δίκαιη).
- Δεν απαντώ.
- Όλα.
- Κανένα.
- Έξοδος από ΕΕ.

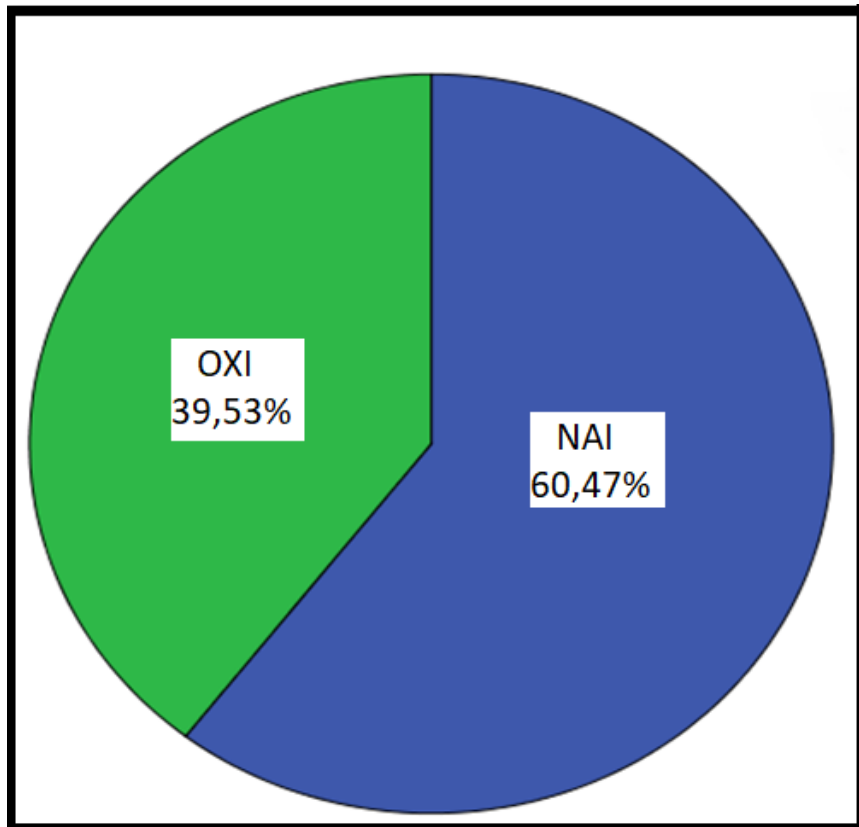
Οι περισσότεροι που έδωσαν απάντηση που αφορά την υψηλή ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών που παρέχει η χώρα που επέλεξαν διαμένουν σε ευρωπαϊκές χώρες (Σουηδία, Γερμανία, Ελβετία, Ολλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Βέλγιο, Γαλλία, Λουξεμβούργο, Νορβηγία, Αυστρία, Πολωνία) αλλά και Αυστραλία, Καναδά και Κίνα.

Πίνακας 5: Απαντήσεις στην ερώτηση «Ποιο θετικό στοιχείο της χώρας που διαμένετε θα επιθυμούσατε να υπήρχε/εφαρμοζόταν/ίσχυε και στην Ελλάδα; (οποιοδήποτε θεωρείτε ότι θα βελτίωνε την ποιότητα ζωής, ασχέτως αν φαίνεται δύσκολο να εφαρμοστεί)».

Στοιχεία που θα βελτίωναν τη διαβίωση στην Ελλάδα	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Παροχές παιδείας/υγείας, υποδομές, οργάνωση, βελτίωση λειτουργίας δημοσίου	516	42,1
Αύξηση μισθών/βελτίωση εργασιακών συνθηκών/σύνδεση σπουδών-αγοράς εργασίας/εγγύηση εύρεσης εργασίας	323	26,3
Αξιοκρατία	145	11,8
Κοινωνικά στοιχεία (ευγένεια, συνέπεια, εργατικότητα, νομοταγείς πολίτες, όχι ρατσισμός)	127	10,4
Φορολογία (μείωση, σταθερότητα, πιο δίκαιη)	41	3,3
Δεν απαντώ	35	2,9
Όλα	28	2,3
Κανένα	8	0,7
Έξοδος από ΕΕ	4	0,3
Σύνολο	1227	100

Η ίδια απάντηση αποτελεί δεύτερη σε σειρά εμφάνισης επιλογή των μεταναστών στο Κατάρ. Όσον αφορά τις οικονομικές απολαβές ή/και εργασιακές συνθήκες, οι μετανάστες στο Κατάρ και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα θεωρούν ότι αποτελούν προτεραιότητα στα στοιχεία βελτίωσης της ζωής στην Ελλάδα. Αυτή η απάντηση αποτελεί δεύτερη σε σειρά επιλογή των μεταναστών στη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Νορβηγία και την Ολλανδία. Η αξιοκρατία (στην εύρεση εργασίας) αν και απαντήθηκε από το 11,8% των συμμετεχόντων, δεν κυριάρχησε σαν απάντηση σε κάποιες συγκεκριμένες χώρες, όπως και οι υπόλοιπες κατηγορίες απαντήσεων.

Η προτελευταία ερώτηση αφορά την επιθυμία των ερωτηθέντων να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Η επιθυμία ή όχι ενός μετανάστη να επιστρέψει στην πατρίδα του είναι ένας δείκτης για το πόσο απογοητευμένος είναι από την κατάσταση στην Ελλάδα ή πόσο ευτυχισμένος είναι στη χώρα που πλέον ζει. Από τις 1227 απαντήσεις συμπεραίνουμε ότι το 60,47% των συμμετεχόντων επιθυμεί να επιστρέψει, ποσοστό ικανοποιητικό αλλά όχι ιδιαίτερα υψηλό.

Διάγραμμα 16: Απάντηση στην ερώτηση «Θα επιθυμούσατε να επιστρέψετε στην Ελλάδα;».

Τέλος, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν με ποιους όρους θα επέστρεφαν στην Ελλάδα, όπου είχαν την επιλογή να διαλέξουν μία από τις τρεις έτοιμες απαντήσεις ή να δώσουν μία δική τους. Σκοπός της ερώτησης είναι να εντοπιστούν ποια είναι τα βασικά προβλήματα που εμποδίζουν την επιστροφή των μεταναστών. Οι απαντήσεις που είχαν να επιλέξουν είναι:

1. Εξασφάλιση εργασίας στο αντικείμενό σας με τον "προβλεπόμενο" στην Ελλάδα μισθό.
2. Εργασία σε αντικείμενο που θεωρείτε ανεπτυγμένο στην Ελλάδα (π.χ. τουρισμός, εστίαση).
3. Εργασία σε οποιαδήποτε αντικείμενο, αρκεί να επιστρέψετε στην Ελλάδα.
4. Άλλο.....

Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε ότι η πλειοψηφία (40,6%) θα επέστρεφε αν είχε εγγυημένη πλήρη εργασία με τον μισθό που συνήθως παρέχεται στην Ελλάδα, ενώ το 11,8% θα επέστρεφε μόνο με την προϋπόθεση ότι οι απολαβές θα ήταν υψηλότερες από τις ισχύουσες.

Πίνακας 6: Απαντήσεις στην ερώτηση «Με ποιους όρους θα επιστρέφατε;»

Όροι επιστροφής	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Εξασφάλιση εργασίας στο αντικείμενο σπουδών με τον ισχύοντα μισθό	498	40,6
Δεν επιθυμώ να επιστρέψω	423	34,5
Εξασφάλιση εργασίας με υψηλότερο μισθό από τον ισχύοντα και με καλύτερες εργασιακές συνθήκες	145	11,8
Μόνο αν γίνουν αλλαγές σε κοινωνικό/πολιτικό/οικονομικό/φορολογικό τομέα	74	6,0
Εξασφάλιση εργασίας σε οποιοδήποτε αντικείμενο με τον ισχύοντα μισθό	42	3,4
Εξασφάλιση εργασίας σε ανεπτυγμένο τομέα (π.χ. τουρισμός, εστίαση)	33	2,7
Κατά την συνταξιοδότηση	5	0,4
Για να είμαι κοντά στην οικογένεια	4	0,3
Απόκτηση εμπειρίας και επιστροφή ώστε να βοηθήσω στην ανάπτυξη	3	0,2
Σύνολο	1227	100,0

2.5. Συμπεράσματα

Κατά τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για τη διανομή των ερωτηματολογίων, τη συλλογή των απαντήσεων και την ανάλυσή τους, όπως περιγράφηκε στην αρχή του κεφαλαίου, παρατηρήθηκε ότι ενώ δεν απαιτήθηκε πολύς χρόνος και κόπος από τη μεριά του ερευνητή, προέκυψαν ερωτήματα όσον αφορά την εγκυρότητα των απαντήσεων και την ειλικρίνεια των συμμετεχόντων. Η ελεύθερη διαδικτυακή έρευνα, όπως εφαρμόστηκε στην περίπτωση αυτή, παρουσιάζει κάποια προβλήματα / ερωτήματα, αλλά διαθέτει και σημαντικά προτερήματα, όπως:

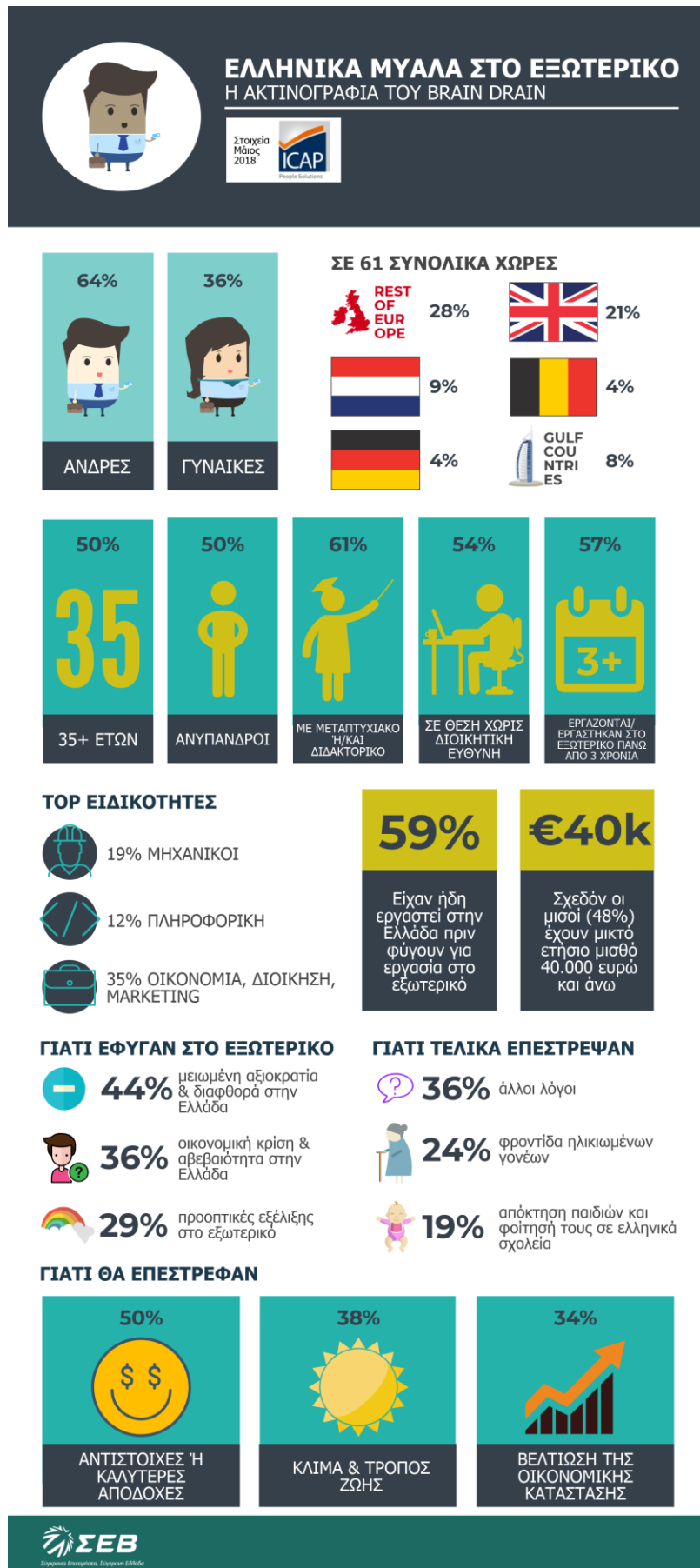
- Σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα συλλέγεται μεγάλος αριθμός απαντήσεων.
- Το κόστος διεξαγωγής της έρευνας είναι πολύ μικρό.
- Υπάρχει δυνατότητα να διανεμηθεί και να απαντηθεί το ερωτηματολόγιο οποιαδήποτε ώρα της ημέρας.
- Οι απαντήσεις καταχωρούνται αυτόματα σε μορφή πίνακα και είναι έτοιμες για επεξεργασία.

Από την άλλη, διαπιστώθηκαν τα εξής προβλήματα:

- Δεν είναι δυνατό να ελεγχθεί κατά πόσο ο/η συμμετέχων/ουσα πληροί τα κριτήρια ώστε να συμπεριληφθεί στην έρευνα.
- Δεν μπορεί να ελεγχθεί εάν το ίδιο άτομο συμπλήρωσε πολλές φορές το ερωτηματολόγιο. Στις εμφανείς περιπτώσεις που διαπιστώθηκε ότι συνέβη αυτό, οι πολλαπλές απαντήσεις διαγράφηκαν.
- Αδυναμία εξακρίβωσης της ειλικρίνειας της απάντησης λόγω της απρόσωπης επαφής που προσφέρει η τεχνολογία, σε αντίθεση με την προσωπική συνέντευξη.
- Δεν μπορεί να ελεγχθεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος καθώς οι απαντήσεις συλλέγονται μόνο από άτομα που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο και, πιο συγκεκριμένα, ασχολούνται με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Παρά το γεγονός ότι με τη χρήση της ελεύθερης διαδικτυακής έρευνας υπάρχουν σημαντικά μειονεκτήματα, που πιθανόν να επηρεάζουν την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων, η ευκολία που προσφέρει αποτελεί ισχυρό κίνητρο ώστε να προτιμάται. Η εταιρία ICAP Group A.E. με δελτίο τύπου στις 19 Ιουνίου 2018 ανακοίνωσε τα αποτελέσματα της έρευνας «Brain Drain & Gain 2018» στο πλαίσιο του 4^{ου} Human Capital Summit, η οποία αποτελεί τη τέταρτη κατά σειρά και διεξήχθη μέσω διαδικτύου (Εικόνα 6). Οι 1068 συμμετέχοντες στην έρευνα της ICAP είναι κατά πλειοψηφία άνδρες (64%, ενώ στη δική μας έρευνα τα δύο φύλα αντιπροσωπεύονται εξίσου), άνω των 41 ετών (κατά 31%, ενώ στη δική μας άνω του 50% των μεταναστών που απάντησαν είναι από 26-34 ετών) και ανύπαντροι (κατά 50%, ποσοστό αρκετά χαμηλότερο από το 66,2% που προέκυψε από τη δικής μας έρευνα). Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα της νέας αυτής έρευνας (ICAP Group A.E., 2018) με τη δική μας υπάρχει συμφωνία στα εξής συμπεράσματα:

1. Το επίπεδο εκπαίδευσης των συμμετεχόντων είναι πολύ υψηλό, φαίνεται δηλαδή ότι το 92% των μεταναστών είναι πτυχιούχοι (87,12% στη δική μας διαδικτυακή έρευνα).
2. Κατά πλειοψηφία οι συμμετέχοντες εργάζονται στο Ηνωμένο Βασίλειο και την υπόλοιπη Ευρώπη (αντίστοιχα το 38,96 % των μεταναστών στη δική μας έρευνα έχει επιλέξει το Η.Β.).

Εικόνα 6: Ελληνικά μυαλά στο εξωτερικό (πηγή: www.sev.org.gr)

3. Το 60% των συμμετεχόντων εργαζόταν ήδη στην Ελλάδα, ποσοστό ελαφρώς μικρότερο από το 68,4% της δικής μας διαδικτυακής έρευνας.
4. Το 1/3 των μεταναστών δεν επιθυμεί να επιστρέψει στην πατρίδα (αντίστοιχα, το 39,53% δεν σκέφτεται την επιστροφή στη δική μας έρευνα).

Η διατύπωση των υπολοίπων ερωτημάτων της έρευνας της ICAP A.E. δεν επιτρέπει να γίνει ασφαλής σύγκριση με τη διαδικτυακή έρευνα αυτής της εργασίας, αλλά τα κύρια σημεία όπου φαίνεται να υπάρχει συμφωνία είναι ότι οι νέοι μετανάστες πράγματι διαθέτουν πτυχίο ανωτάτης εκπαίδευσης, κατά πλειοψηφία προτιμούν χώρες της Ευρώπης (και πιο συγκεκριμένα το Ηνωμένο Βασίλειο), έχουν ήδη εργαστεί στην Ελλάδα και ένα μεγάλο ποσοστό από αυτούς δεν επιθυμεί να επιστρέψει, που αποδεικνύει την απογοήτευση που έχουν βιώσει προτού μεταναστεύσουν.

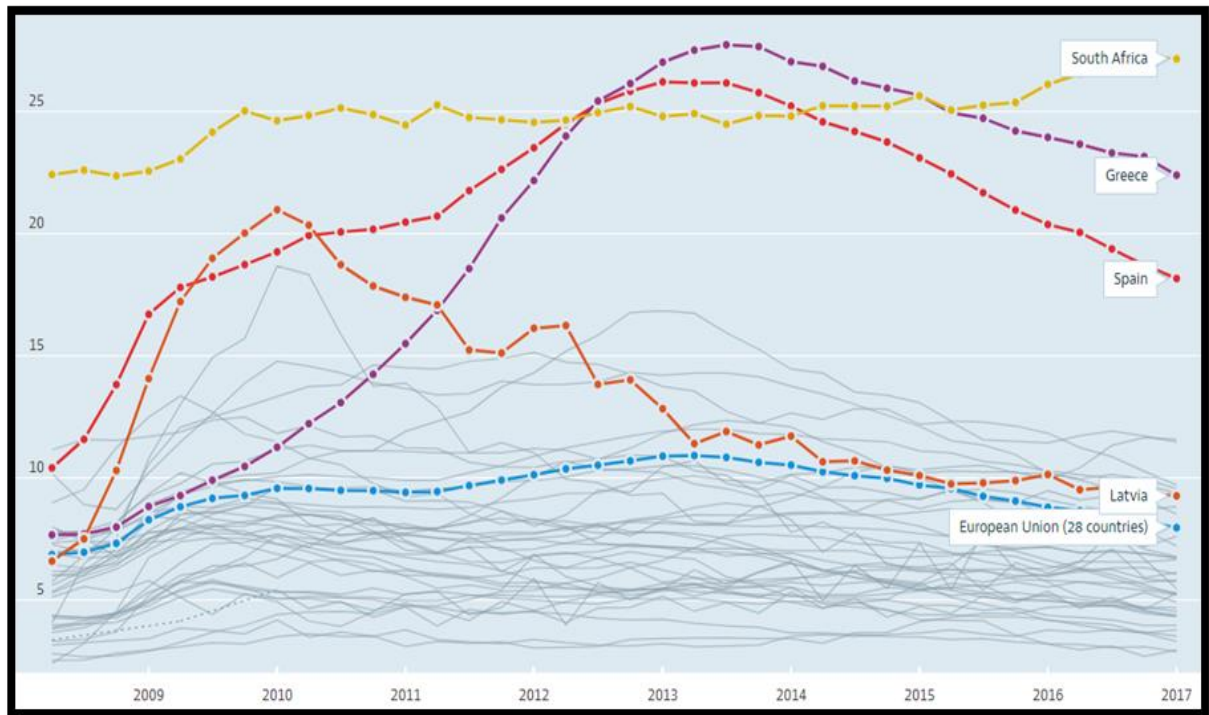
3. Καταγραφή της «πραγματικής» πραγματικότητας

Ακολουθώντας τα επτά βήματα της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης (Ρόκος, 2003) καταγράφεται η υφιστάμενη κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, ερευνάται η ανεργία στη χώρα, που αποτελεί το κύριο αίτιο της φυγής του ανθρωπίνου δυναμικού, τα αίτια και οι επιπτώσεις της. Στη συνέχεια αναλύονται οι πολιτικές που εφαρμόζονται ή έχουν προγραμματιστεί από το κράτος ώστε να αντιμετωπιστεί η ανεργία και κρίνεται η αποτελεσματικότητά τους.

3.1. Η ανεργία στην Ελλάδα

Εφόσον το κράτος αδυνατεί να δημιουργήσει συνθήκες απασχόλησης τότε λογικό επακόλουθο είναι η αύξηση της ανεργίας. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης – OECD), που διαθέτει στοιχεία για την ανεργία στις 35 χώρες που συνεργάζεται, κατά το έτος 2008 το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα ήταν στο χαμηλότερο επίπεδο (7,8 %) που έχει υπάρξει από το 1998 έως και σήμερα, ενώ τα προηγούμενα χρόνια (πριν το 2008) κυμαινόταν περίπου σε ποσοστό 10%. Το ποσοστό της ανεργίας στην Ελλάδα από το 2012 και μετά ξεπερνάει κατά πολύ τα ποσοστά όλων των άλλων συνεργαζόμενων με τον ΟΟΣΑ χωρών, φτάνοντας σε 27,74% το τρίτο τρίμηνο του 2013 για να μειωθεί σταδιακά στο 21,76% το δεύτερο τρίμηνο του 2017. Η μοναδική πλέον χώρα από τις 35 που παρουσιάζει μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας είναι η Νότια Αφρική. Σύμφωνα με τα

πιο πρόσφατα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, τον Ιούνιο 2018 η ανεργία ήταν στο 19,1%, φαίνεται δηλαδή να μειώνεται σταδιακά.

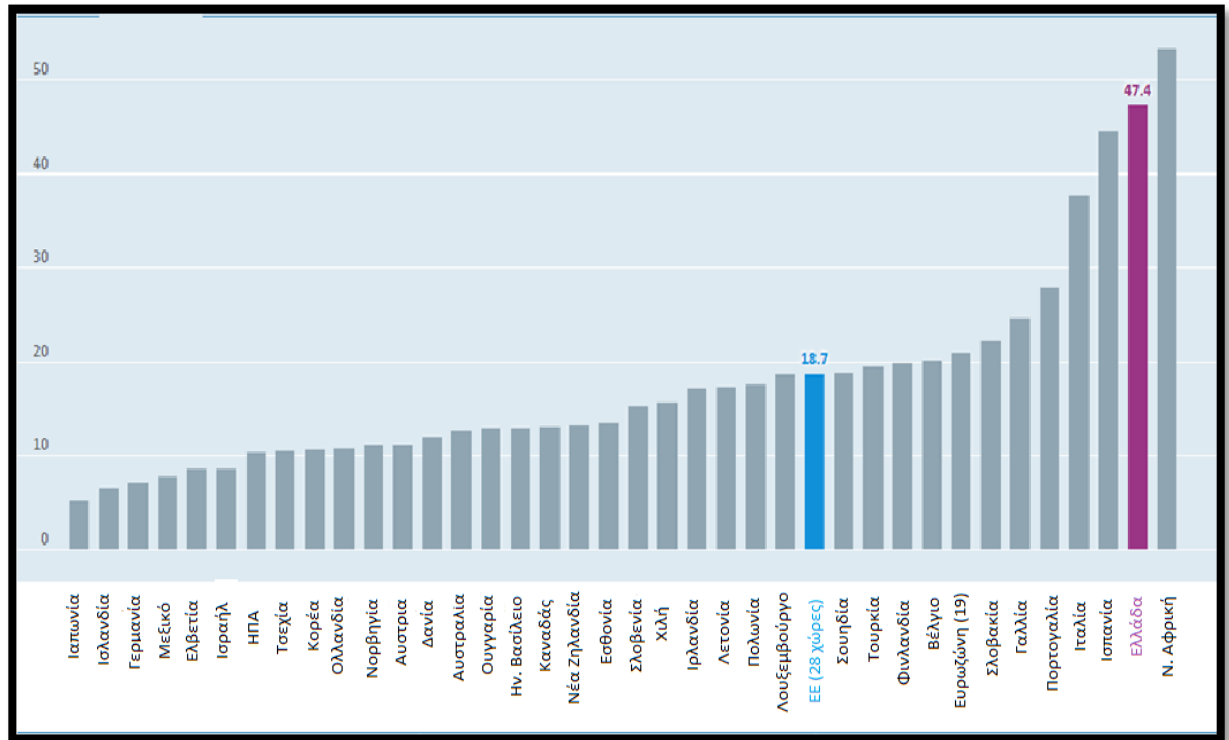

Διάγραμμα 17: Η ανεργία στις 35 χώρες του ΟΟΣΑ, 2008 - 2017. [πηγή: OECD (2017), Unemployment rate (indicator). doi: 10.1787/997c8750-en (Accessed on 09 November 2017)].

Τα στοιχεία όμως χρήζουν πολλαπλής ανάγνωσης εφόσον για να χαρακτηριστεί κανείς ως άνεργος θα πρέπει να δηλώνει άνεργος στον ΟΑΕΔ, διαθέσιμος για εργασία και να έχει επιχειρήσει ενεργά να βρει εργασία μέσα στις τελευταίες τέσσερις εβδομάδες. Όταν όμως υπάρχουν πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας κάποιοι αποθαρρύνονται και σταματούν να ψάχνουν για εργασία και έτσι αφαιρούνται από το εργατικό δυναμικό, με αποτέλεσμα να πέφτει το ποσοστό των ανέργων ή έστω να σταματά η αύξησή τους, χωρίς να συνεπάγεται πραγματική πτώση της ανεργίας. Εξάλλου ακόμα και αν κάποιος εργάζεται έστω μία ώρα την εβδομάδα, ή σε οικογενειακή επιχείρηση, δεν θεωρείται άνεργος. Η ανεργία μετράται ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού, το οποίο δεν περιλαμβάνει όσους δεν μπορούν να εργαστούν λόγω ηλικίας, ασθένειας, στρατιωτικής θητείας κλπ. και όσους δεν θέλουν. Στην Ελλάδα επιπλέον δεν επιτρέπεται οι φοιτητές να είναι εγγεγραμμένοι στον ΟΑΕΔ ως άνεργοι και δεν αποτελούν μέρος του εργατικού δυναμικού. Ένας σημαντικός λόγος μείωσης της ανεργίας είναι και το γεγονός ότι έχει μειωθεί

αριθμητικά το ενεργό εργατικό δυναμικό, εξαιτίας της μετανάστευσης των εργαζομένων και επιστημόνων (Κουκάκης, 2018).

Όσον αφορά την ανεργία στους νέους έως 24 ετών το 2016, η Ελλάδα έχει το μεγαλύτερο ποσοστό (47,4%) ανάμεσα στις 28 χώρες της ΕΕ και το δεύτερο μεγαλύτερο μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ (με πρώτη τη Νότια Αφρική).

Διάγραμμα 18: Η ανεργία στους νέους έως 24 ετών για το έτος 2016, στις 35 χώρες το ΟΟΣΑ

[πηγή: OECD (2017), Youth unemployment rate (indicator). doi: 10.1787/c3634df7-en

(Accessed on 09 November 2017)].

3.2. Αίτια

Κατά το παρελθόν οι Έλληνες επέλεξαν τη μετανάστευση λόγω φτώχειας και ανέχειας, που είχε προκληθεί από έναν πόλεμο (Α' και Β' Παγκόσμιο, εμφύλιο) ή μια πολιτική κατάσταση (δικτατορία), με την ελπίδα να δημιουργήσουν μια νέα ζωή σε κάποια υπερωκεάνια χώρα ή να αποταμιεύσουν αρκετά χρήματα ώστε να επιστρέψουν όταν θα είναι οι συνθήκες στην πατρίδα κατάλληλες. Βλέποντας το πρόβλημα σφαιρικά, διαπιστώνουμε ότι το κυριότερο αίτιο της μετανάστευσης των Ελλήνων στο εξωτερικό αποτελεί η αδυναμία του κράτους να εξασφαλίσει στους πολίτες του τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, αυτά της αυτοσυντήρησης και αξιοπρέπειας, μέσω της εργασίας. Θα προσπαθήσουμε μέσα από τις απαντήσεις που

δόθηκαν στο διαδικτυακό ερωτηματολόγιο να συμπεράνουμε τα αίτια που ώθησαν τους συγκεκριμένους ανθρώπους να μεταναστεύσουν.

Συνδυάζοντας τις απαντήσεις που δόθηκαν όσον αφορά την απασχόληση στην Ελλάδα και το μορφωτικό επίπεδο (Πίνακας 7) βλέπουμε ότι μεταξύ των ανέργων το υψηλότερο ποσοστό (44%) καταλαμβάνουν οι κάτοχοι μεταπτυχιακού, ενώ μεταξύ των κατόχων μεταπτυχιακού οι περισσότεροι (46,1%) εργάζονται σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές τους. Το ποσοστό αυτό όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί υψηλό αν ληφθούν υπόψη τα έτη σπουδών που απαιτούνται, ο κόπος και το κόστος (οικονομικό και ψυχολογικό) για την απόκτηση ενός τίτλου.

Πίνακας 7: Διασταύρωση των απαντήσεων του ερωτηματολογίου που αφορούν την απασχόληση των μεταναστών πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό και το μορφωτικό τους επίπεδο.

Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό		Μορφωτικό επίπεδο						Σύνολο
		Απόφοιτος/η Γυμνασίου	Απόφοιτος/η Λυκείου	Απόφοιτος/η ΤΕΙ	Απόφοιτος/η ΑΕΙ	Κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου	Κάτοχος διδακτορικού τίτλου	
Άνεργος/η	Count	3	25	33	47	96	14	218
	% within Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό	1,4%	11,5%	15,1%	21,6%	44,0%	6,4%	100,0%
	% within Μορφωτικό επίπεδο	21,4%	17,4%	18,1%	17,7%	17,7%	17,7%	17,8%
	% του συνόλου	0,2%	2,0%	2,7%	3,8%	7,8%	1,1%	17,8%
Εργασία σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές	Count	9	62	59	60	102	8	300
	% within Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό	3,0%	20,7%	19,7%	20,0%	34,0%	2,7%	100,0%
	% within Μορφωτικό επίπεδο	64,3%	43,1%	32,4%	22,6%	18,8%	10,1%	24,4%
	% του συνόλου	0,7%	5,1%	4,8%	4,9%	8,3%	0,7%	24,4%
Εργασία σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές	Count	0	40	84,0%	119	250	47	540
	% within Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό	0,0%	7,4%	15,6%	22,0%	46,3%	8,7%	100,0%
	% within Μορφωτικό επίπεδο	0,0%	27,8%	46,2%	44,7%	46,1%	59,5%	44,0%
	% του συνόλου	0,0%	3,3%	6,8%	9,7%	20,4%	3,8%	44,0%
Μαθητής/τρια ή σπουδαστής/στρια	Count	2	17	6	40	94	10	169
	% within Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό	1,2%	10,1%	3,6%	23,7%	55,6%	5,9%	100,0%
	% within Μορφωτικό επίπεδο	14,3%	11,8%	3,3%	15,0%	17,3%	12,7%	13,8%
	% του συνόλου	0,2%	1,4%	0,5%	3,3%	7,7%	0,8%	13,8%
Σύνολο	Count	14	144	182	266	542	79	1227
	% within Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό	1,1%	11,7%	14,8%	21,7%	44,2%	6,4%	100,0%

Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε κατά πόσο η πρότερη απασχόληση επηρεάζει αυτό που αντιλαμβάνεται ο κάθε ερωτώμενος σαν αίτιο για τη φυγή του. Προφανώς σαν κύριο αίτιο για τους ανέργους (κατά 65,6%) είναι η εύρεση εργασίας, προβληματίζει όμως το γεγονός ότι το 64,9% από τα άτομα που δήλωσαν σαν αίτιο την επιθυμία για αλλαγή τρόπου ζωής εργάζονταν ήδη σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές τους. Με μια προσεκτική ματιά στις απαντήσεις που δόθηκαν στις επόμενες ερωτήσεις βλέπουμε ότι η έννοια της αλλαγής τρόπου ζωής για αυτούς τους ανθρώπους έγκειται κυρίως στη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών (ωράριο), στο αίσθημα σεβασμού από τον εργοδότη και αλληλοσεβασμού μεταξύ συναδέλφων, στην αξιοκρατία όσον αφορά την επιλογή τους για μία θέση εργασίας, στο αίσθημα ασφάλειας και ελπίδας για το μέλλον.

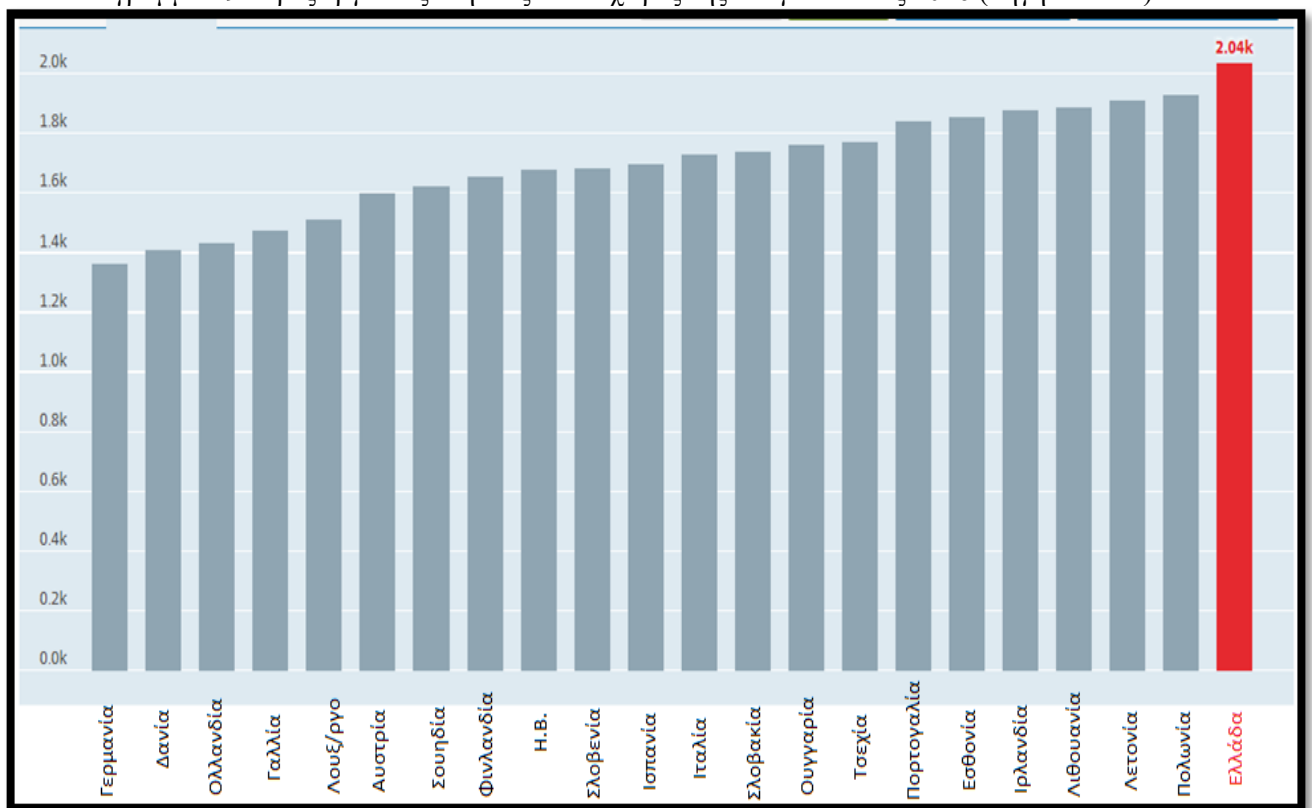
Πίνακας 8: Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό και Αίτια μετανάστευσης
(Cross-tabulation)

		Αίτια μετανάστευσης			Σύνολο
		Για αλλαγή τρόπου ζωής	Για εύρεση εργασίας	Για συνέχιση σπουδών	
Απασχόληση πριν τη μετάβαση στο εξωτερικό	Άνεργος/η	28	143	47	218
		12,8%	65,6%	21,6%	100,0%
	Εργασία σε αντικείμενο άσχετο με τις σπουδές	6,7%	27,6%	16,1%	17,8%
		101	136	63	300
		33,7%	45,3%	21,0%	100,0%
	Εργασία σε αντικείμενο σχετικό με τις σπουδές	24,3%	26,2%	21,6%	24,4%
		270	198	72	540
	Μαθητής/τρια ή σπουδαστής/στρια	50,0%	36,7%	13,3%	100,0%
		64,9%	38,2%	24,7%	44,0%
		17	42	110	169
	10,1%	24,9%	65,1%	100,0%	
	4,1%	8,1%	37,7%	13,8%	

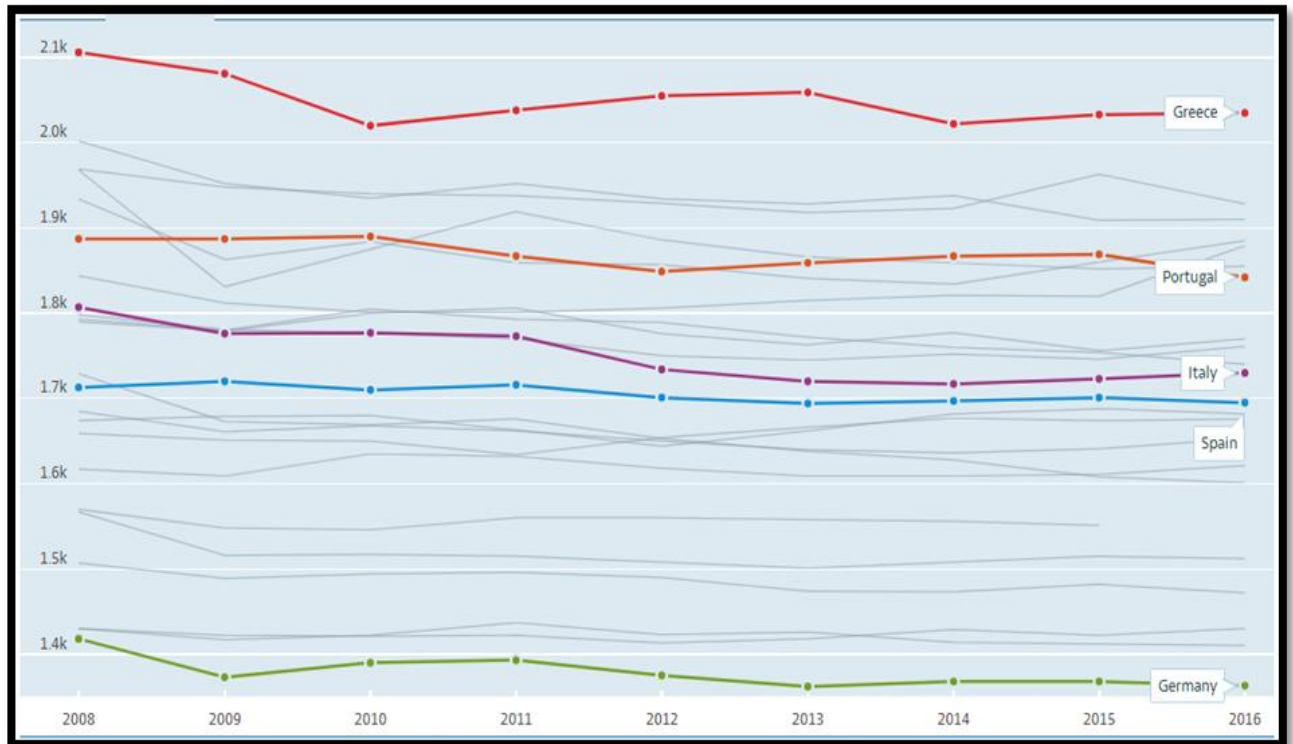
Ενώ ο αριθμός των ανέργων βρίσκεται σε πολύ υψηλά επίπεδα βλέπουμε ότι, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, οι ώρες που εργάζονται οι Έλληνες (ετησίως) υπερβαίνουν κατά πολύ τις ώρες που εργάζονται οι υπόλοιποι πολίτες της Ευρώπης. Όπως βλέπουμε στα παρακάτω διαγράμματα το γεγονός αυτό δεν φαίνεται να συνδέεται με την οικονομική κρίση, καθώς οι ώρες εργασίας των Ελλήνων είναι σταθερά περισσότερες από τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ αλλά και τις περισσότερες χώρες που συμπεριλαμβάνονται στην έρευνα του ΟΟΣΑ. Προβληματίζει το γεγονός ότι αυτό

μπορεί να συμβαίνει στη χώρα που έχει το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας. Αυτό είτε εξηγείται με την υπόθεση ότι οι Έλληνες εργάζονται περισσότερο από τους υπόλοιπους (ειδικότερα τους βορειοευρωπαίους, π.χ. Γερμανούς, Δανούς, Ολλανδούς κλπ), ή ότι έχουν λιγότερες μέρες αδειας, ανεβάζοντας έτσι το σύνολο των ωρών ετησίως. Όποιο από τα δύο και να ισχύει, αποδεικνύει ότι οι συνθήκες εργασίας δεν είναι αντίστοιχες με την υπόλοιπη Ευρώπη. Η ανάλυση των απαντήσεων στο ερωτηματολόγιο δείχνει ότι οι εργασιακές συνθήκες αποτελούν ένα βασικό αίτιο για την μετανάστευση των Ελλήνων προς άλλες χώρες της Ευρώπης.

Διάγραμμα 19: Ώρες εργασίας ετησίως σε 22 χώρες της ΕΕ για το έτος 2016 (πηγή: ΟΟΣΑ).

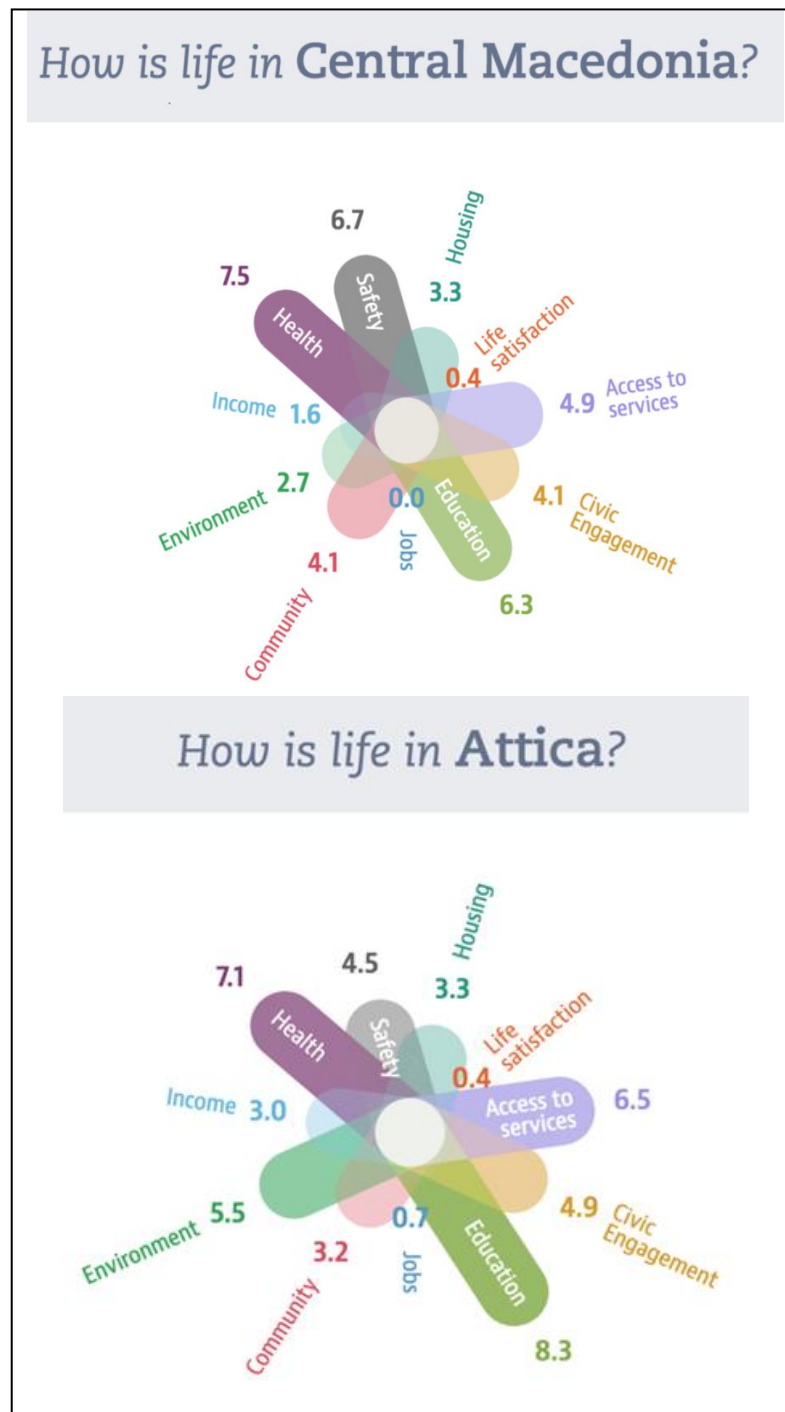

Διάγραμμα 20: Ώρες εργασίας ετησίως σε 22 χώρες της ΕΕ για τα έτη 2008-2016 (πηγή: ΟΟΣΑ).

[OECD (2017), Hours worked (indicator). doi: 10.1787/47be1c78-en (Accessed on 17 October 2017)]

Ο ΟΟΣΑ στην προσπάθειά του να αποσυνδέσει την ευημερία μιας χώρας από το ΑΕΠ και τα οικονομικά στατιστικά στοιχεία, κατέταξε 395 περιοχές του συνόλου των χωρών που συνεργάζεται (ΕΕ και εκτός), συγκρίνοντας διάφορα στοιχεία όπως η ασφάλεια, η εκπαίδευση, το περιβάλλον, συμμετοχή στα κοινά, εργασία, αίσθημα αλληλεγγύης, εισόδημα, υγεία, κλπ. (Εικόνα 7). Προβληματισμό προκαλεί το γεγονός ότι στην ερώτηση που αφορά το γενικό αίσθημα ικανοποίησης, δηλαδή πόσο ευχαριστημένος είναι κάποιος από τη ζωή του γενικότερα, το οποίο εκφράζεται απαντώντας στο ερώτημα «σε ποιο σκαλί της κλίμακας νοιώθετε ότι βρίσκεστε (από 0 έως 10)», οι περιφέρειες της Ελλάδας βαθμολογούνται από 0 (Ηπειρος) έως 3.3 (Βόρειο Αιγαίο). Οι περιφέρειες της Ελλάδας έχουν παρόμοια κατάταξη με αυτές της Τουρκίας, της Νότιας Ιταλίας, Νότιας Ισπανίας και Πορτογαλίας.

Εικόνα 7: Βαθμολόγηση των διαφόρων τομέων της καθημερινότητας στην Κεντρική Μακεδονία και την Αττική. (<https://www.oecdregionalwellbeing.org/index.html>).

Στον αντίποδα, άλλες χώρες όπως για παράδειγμα η Δανία, βαθμολογούνται από 8.9 έως 9.6 (Κοπεγχάγη). Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι οι κάτοικοι της βόρειας Ευρώπης, αν και το κλίμα δεν ευνοεί (λιγότερες ημέρες ηλιοφάνειας), είναι πιο ευτυχισμένοι / ικανοποιημένοι από αυτούς του νότου.

Προβληματισμό προκαλεί και το γεγονός ότι στην ερώτηση «Έχετε φίλους και συγγενείς που μπορείτε να βασιστείτε αν χρειαστείτε βοήθεια;», η απάντηση της οποίας αποτελεί ένδειξη του αισθήματος αλληλεγγύης (“community”), οι περιοχές της Ελλάδας, σε κλίμακα από 0 έως 10, κατατάσσονται από 0 (Βόρειο Αιγαίο) έως 7.1 (Νότιο Αιγαίο), με έναν μέσο όρο 3.9. Παρόμοια κατάταξη βλέπουμε σε χώρες όπως Τουρκία, Μεξικό και Χιλή. Από την άλλη, οι υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, ο Καναδάς, οι ΗΠΑ, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία βαθμολογούνται από 7 έως και 10. Αυτό αποτελεί ένδειξη της κοινωνικής κρίσης που περνάει η χώρα μας, όπου η έννοια της συλλογικότητας έχει καταρρεύσει και επικρατεί αυτή της ατομικότητας και του προσωπικού οφέλους, αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης και του καπιταλιστικού τρόπου ζωής. Μία έρευνα της εταιρίας ProRata A.E. (<http://www.prorata.gr/>) για τις αξίες της νεολαίας επιβεβαιώνει την έλλειψη κοινωνικής εμπιστοσύνης που υπάρχει στη χώρα μας, όπως βλέπουμε στο παρακάτω διάγραμμα. Η έρευνα διενεργήθηκε τον Ιανουάριο 2016 με τη συμμετοχή 300 νέων 18 έως 34 ετών. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι το 80% των νέων της χώρας πιστεύουν ότι οι συμπολίτες τους σκέφτονται μόνο τον εαυτό τους και αν είχαν την ευκαιρία θα προσπαθούσαν να τους εκμεταλλευτούν.

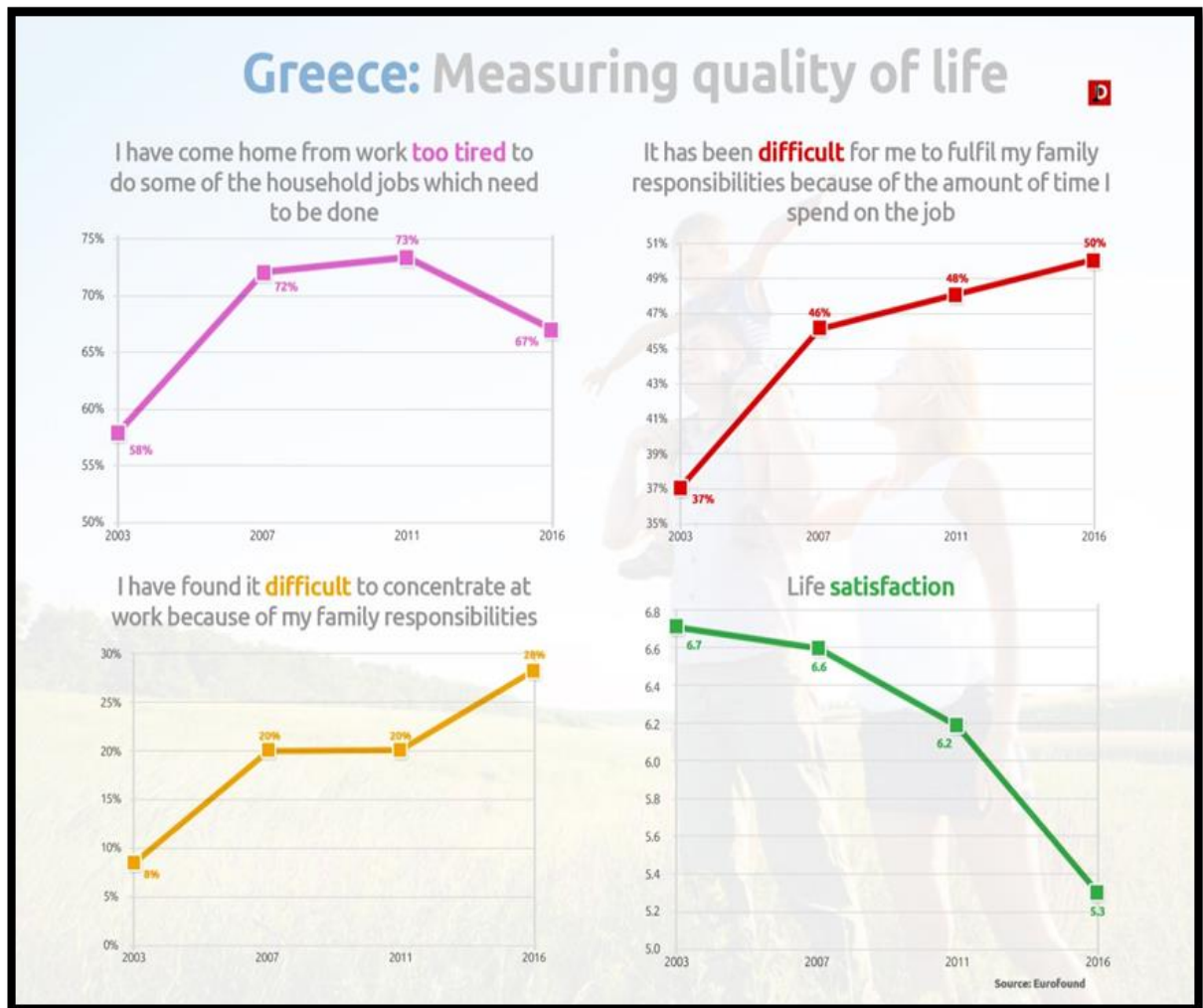

Διάγραμμα 21: Ερώτηση από την έρευνα «Η ελληνική νεολαία: αξίες και πολιτική» της ProRata A.E.

Επειδή όμως αδυνατούμε να πιστέψουμε ότι οι Έλληνες έχουν εγκαταλειφθεί από τους οικείους τους (οικογένεια, φίλους, γνωστούς, συμπολίτες), προτιμάμε να

ερμηνεύσουμε διαφορετικά τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών και να τα «χρεώσουμε» στο γενικότερα αίσθημα μιζέριας και φόβου για το μέλλον που προωθείται κατά κόρον από τα ΜΜΕ και επηρεάζει αρνητικά την ψυχολογία των νέων. Πιθανόν να οφείλεται και στην μείωση της ασφάλειας που τους παρείχε η ενδεχόμενη οικονομική βοήθεια από τους γονείς (ή παππούδες), που πλέον, λόγω της μείωσης των συντάξεων και των μισθών, να μην μπορούν να την προσφέρουν. Εξάλλου, το γεγονός ότι οι νέοι της χώρας μας συνεχίζουν να διαμένουν με τους γονείς τους μέχρι την ηλικία των 28-29,4 ετών (Eurostat, 2017)¹, σε αντίθεση με χώρες της βόρειας Ευρώπης (όπως είναι η Σουηδία, Δανία και Φινλανδία), αποτελεί ένδειξη ότι η ελληνική οικογένεια συνεχίζει να στηρίζει τα παιδιά της, με όποιο τρόπο μπορεί.

Έρευνα του Eurofound (2016), του Ευρωπαϊκού Ιδρύματος για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας, δείχνει ότι πολλοί δείκτες ευημερίας έχουν εξελιχθεί αρνητικά κατά τα έτη 2003 – 2016, όπως για παράδειγμα η ικανοποίηση ζωής που από 6.7 το 2003 μειώθηκε σε 5.3 το 2016 (σε κλίμακα από 1 έως 10) και είναι πλέον στο χαμηλότερο επίπεδο μεταξύ των 28 χωρών της ΕΕ (με μέσο όρο 7.1). Επιπλέον, οι Έλληνες παρουσιάζονται λιγότερο αισιόδοξοι για το μέλλον τους και για αυτό των παιδιών τους.

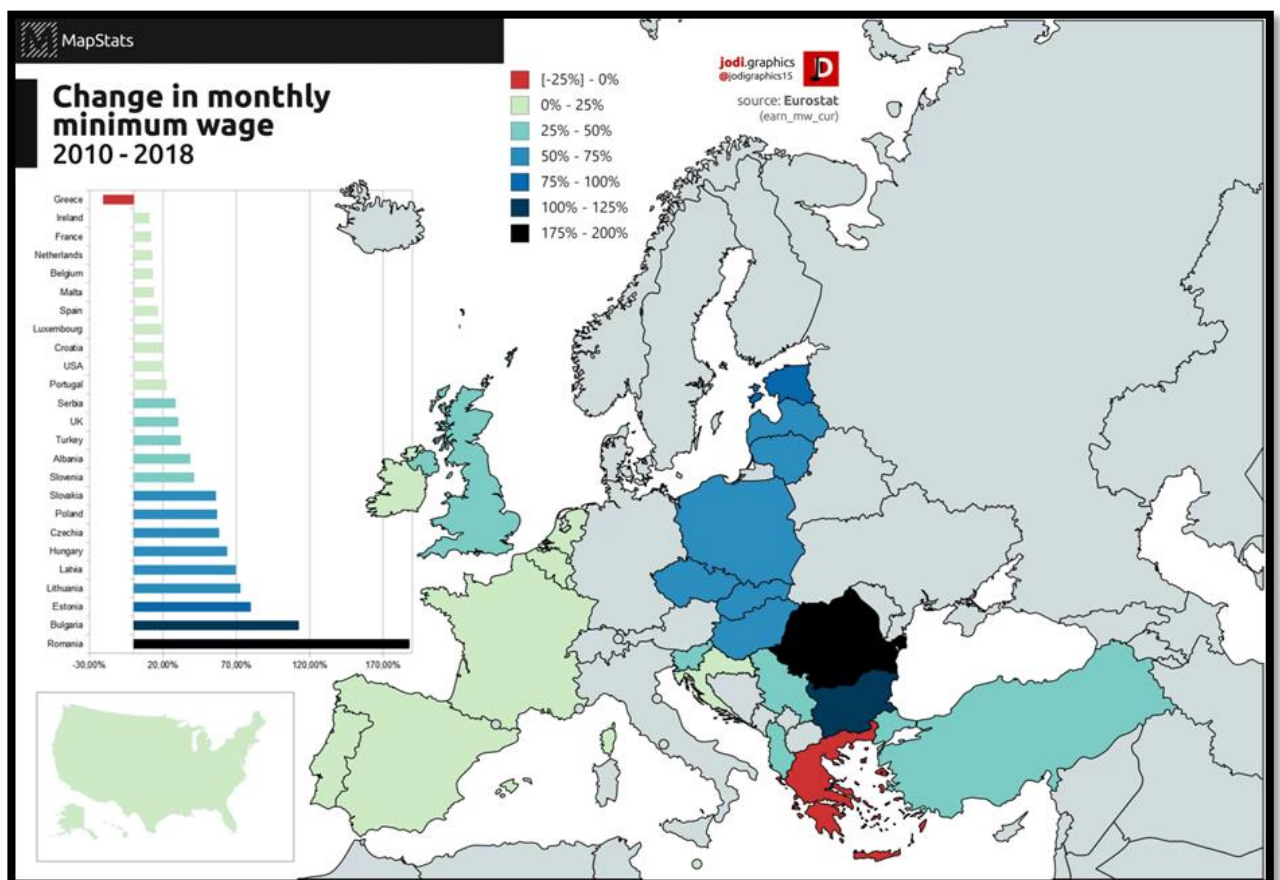

Εικόνα 8: Η ποιότητα ζωής στην Ελλάδα (2003 – 2016). Πηγή: JoDi Graphics με χρήση στοιχείων της Eurofound.

Όσον αφορά την ισορροπία οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, έχει αυξηθεί το ποσοστό των Ελλήνων που δηλώνουν ότι δυσκολεύονται να συγκεντρωθούν στη δουλειά τους λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων καθώς και αυτών που δηλώνουν ότι δυσκολεύονται να εκπληρώσουν τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις λόγω του χρόνου που ξοδεύουν για τη δουλειά τους (Εικόνα 8). Από την άλλη, η έρευνα δεν περιέχει μόνο αρνητικά στοιχεία, αφού δείχνει ότι το 41% των Ελλήνων δηλώνει ότι η υγεία του είναι πολύ καλή (ενώ ο μέσος όρος των 28 χωρών της ΕΕ είναι στο 24%) και ότι η ποιότητα κάποιων δημοσίων παροχών (εκπαίδευση, φροντίδα παιδιών, συγκοινωνίες) έχει αυξηθεί, χωρίς όμως να φτάνει στον μέσο όρο της ΕΕ.

Άλλο ένα πολύ σημαντικό στοιχείο που επηρεάζει τη μετανάστευση είναι το ύψος των μισθών. Από το 2010 ο κατώτατος μισθός στην Ελλάδα έχουν μειωθεί έως και

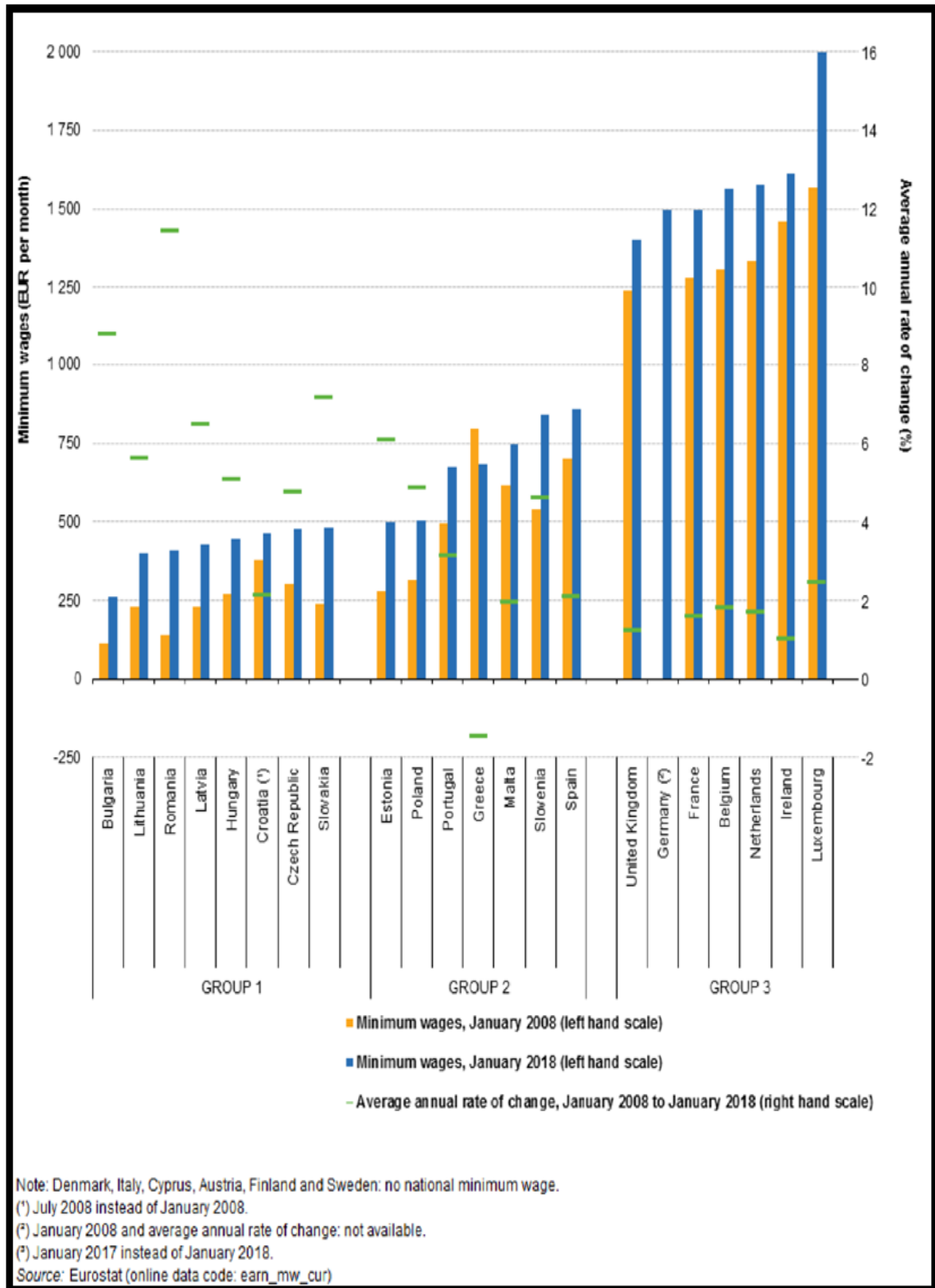
14%, σύμφωνα με τη Eurostat, και είναι η μοναδική χώρα στην ΕΕ που υπήρξε μείωση, όπως βλέπουμε στην Εικόνα 9 και το Διάγραμμα 22. Η πραγματική μείωση των απολαβών είναι πολύ υψηλότερη, εφόσον η πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων έχουν χάσει έως και το 25% του μισθού που λάμβαναν το 2009. Τον Ιανουάριο του 2018, θεσπισμένο κατώτατο μισθό έχουν 22 από τις 28 χώρες μέλη της ΕΕ (εκτός της Δανίας, Ιταλίας, Κύπρου, Αυστρίας, Φινλανδίας και Σουηδίας) που κυμαίνεται από 261 ευρώ (μεικτά) στη Βουλγαρία έως 1999 ευρώ στο Λουξεμβούργο.

Εικόνα 9: Αλλαγές στις μηνιαίες ελάχιστες αποδοχές για τα έτη 2010 έως 2018. Πηγή: JoDi Graphics με χρήση στοιχείων της Eurostat.

Η Eurostat χωρίζει τις χώρες σε τρεις ομάδες (group), όπου στην πρώτη ομάδα είναι οι χώρες με κατώτατο μισθό έως 500 ευρώ, στη δεύτερη ομάδα αυτές με μισθό από 500 έως 1000 ευρώ (όπου κατατάσσεται και η Ελλάδα) και στην τρίτη ομάδα οι χώρες με κατώτατο μισθό τουλάχιστον 1000 ευρώ. Είναι εύκολα κατανοητό ότι ένας μισθός που φαντάζει υψηλός, όπως είναι στο Λουξεμβούργο ή την Ιρλανδία, πιθανόν λόγω των υψηλών τιμών των προϊόντων και υπηρεσιών της χώρας να μην είναι και

τόσο. Για αυτό το λόγο η Eurostat εκφράζει τους μισθούς σε PPS (Σταθερά Αγοραστικής Δύναμης / Purchasing Power Standard). Η μισθολογική ψαλίδα μεταξύ των χωρών μειώνεται όταν συνυπολογιστούν οι διαφορές μεταξύ των τιμών. Με αυτό τον τρόπο οι ανισότητες των ελάχιστων μισθών μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ μειώνονται από αναλογία 1: 7,7 (δηλαδή ο υψηλότερος ελάχιστος μισθός είναι 7,7 φορές υψηλότερος από το χαμηλότερο) σε αναλογία 1: 2,9 όταν εκφράζονται σε PPS (που σημαίνει ότι ο υψηλότερος ελάχιστος μισθός είναι 2,9 φορές υψηλότερος από τον χαμηλότερο). Μπορεί αυτή η τεχνική να ωραιοποιεί την πραγματικότητα, αλλά δεν παύει να σημαίνει ότι εντός της ΕΕ κάποιοι άνθρωποι απολαμβάνουν υψηλότερους μισθούς, ανοίγοντας το δρόμο για τη δημιουργία προβλημάτων όπως, για παράδειγμα, να καθίστανται τα ταξίδια (αναψυχής) απαγορευτικά μεταξύ των χωρών της – ενωμένης – Ευρώπης.

Διάγραμμα 22: Κατώτατοι μισθοί, Ιανουάριος 2008 και Ιανουάριος 2018 (σε ευρώ ανά μήνα και ποσοστό μεταβολής) (πηγή: Eurostat)

3.3. Επιπτώσεις

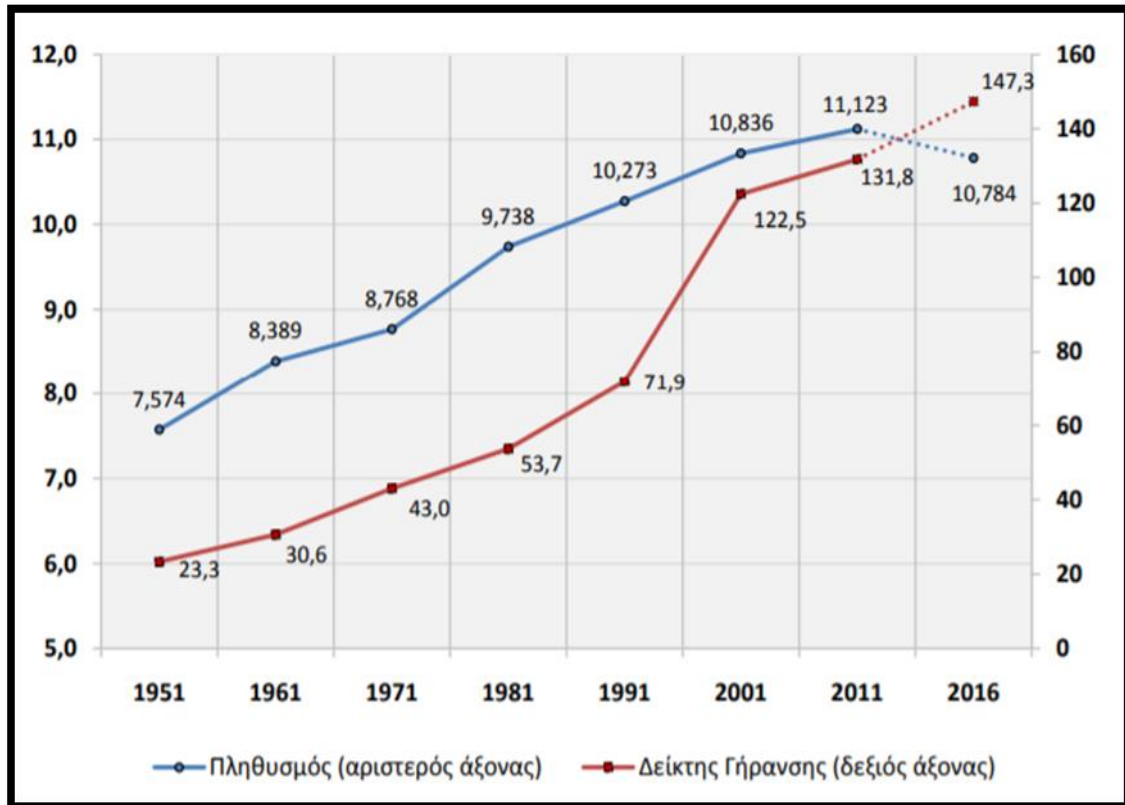
Η μεταφορά ανθρώπινου κεφαλαίου επιφέρει μια σειρά από επιπτώσεις που επηρεάζουν τη χώρα από την οποία προέρχεται και την χώρα υποδοχής. Θα επικεντρωθούμε στις επιπτώσεις που προκαλεί στην Ελλάδα η μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό.

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχόλησε την ελληνική κοινωνία και κατά τις προηγούμενες μεταναστευτικές περιόδους αλλά και σήμερα είναι η ερήμωση της υπαίθρου. Αρχικά η εσωτερική μετανάστευση (από τα χωριά προς τις πόλεις) και στη συνέχεια η εξωτερική μετανάστευση έχει αποδεκατίσει τον πληθυσμό της υπαίθρου, αφήνοντας τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις ανεκμετάλλευτες με σοβαρές επιπτώσεις στην αγροτική οικονομία της χώρας. Όπως αποδεικνύεται από τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου, το 92.7% των μεταναστών είναι ηλικίας έως 44 ετών, είναι δηλαδή στην ηλικία που αναμένεται να τεκνοποιήσουν. Από αυτούς το 70,1% δηλώνει ανύπαντρος/η (Πίνακας 9). Μια πρόσφατη έρευνα της οργάνωσης Caritas σε 17 ευρωπαϊκές χώρες προειδοποιεί για την αύξηση της φτώχειας των νέων, επισημαίνοντας την εμφάνιση ενός νέου κοινωνικού φαινομένου που το ονομάζει SINKies (Single Income No Kids). Αναφέρεται σε νεαρά ζευγάρια χωρίς παιδιά που εργάζονται και οι δύο με συνολικό εισόδημα στο επίπεδο ενός μισθού πριν την κρίση και κρίνει ότι ακόμα και αν επιθυμούν να αποκτήσουν παιδιά, αδυνατούν λόγω οικονομικών δυσκολιών.

Πίνακας 9: Ηλικία και οικογενειακή κατάσταση (Cross-tabulation)

			Οικογενειακή κατάσταση		Σύνολο
			Ανύπαντρος/η	Παντρεμένος/η	
Ηλικία	17-25 ετών	Count	125	7	132
		% within Ηλικία	94,7%	5,3%	100,0%
		% within Οικογενειακή κατάσταση	15,7%	2,1%	11,6%
		% of Total	11,0%	0,6%	11,6%
	26-34 ετών	Count	490	131	621
		% within Ηλικία	78,9%	21,1%	100,0%
		% within Οικογενειακή κατάσταση	61,5%	38,5%	54,6%
		% of Total	43,1%	11,5%	54,6%
	35-44 ετών	Count	182	202	384
		% within Ηλικία	47,4%	52,6%	100,0%
		% within Οικογενειακή κατάσταση	22,8%	59,4%	33,8%
		% of Total	16,0%	17,8%	33,8%
Σύνολο	Count	797	340	1137	
	% within Ηλικία	70,1%	29,9%	100,0%	
	% within Οικογενειακή κατάσταση	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	70,1%	29,9%	100,0%	

Η ΕΛΣΤΑΤ με δελτίο τύπου στις 30/12/2016 ανακοίνωσε τα αποτελέσματα του μόνιμου πληθυσμού της Ελλάδας για την 1η Ιανουαρίου 2016 και των εκτιμήσεων των μεταναστευτικών ροών 2015. Ο μόνιμος πληθυσμός το 2016 εκτιμήθηκε ότι μειώθηκε κατά 0,68% σε σχέση με το 2015 λόγω μείωσης των γεννήσεων και αύξηση των εξερχόμενων μεταναστών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του Δείκτη Γήρανσης, ο οποίος προβλέπεται να αυξηθεί περαιτέρω, με αρνητικές συνέπειες στην οικονομία και την κοινωνία (Διάγραμμα 23).

Διάγραμμα 23: Πληθυσμός (σε εκατομ.) και Δείκτης Γήρανσης της Ελλάδας για τα έτη 1951-2011 και 2016. (πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Η μείωση των γεννήσεων προϋπήρχε της κρίσης αλλά, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, μπορούσε να καλυφθεί από την εισερχόμενη μετανάστευση, κάτι που δεν συμβαίνει πλέον λόγω της μαζικής μετανάστευσης των Ελλήνων και άλλων εθνικοτήτων που ζούσαν και εργάζονταν στην Ελλάδα. Η αύξηση των γεννήσεων στην Ελλάδα αλλά και σε όλη την Ευρώπη αποτελεί, θεωρητικά, στόχο κάθε χώρας, από την άλλη όμως μία πρόσφατη απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου επιτρέπει την απόλυση εγκών εργαζομένων στο πλαίσιο των ομαδικών απολύσεων, απόφαση που θα λειτουργήσει αποτρεπτικά στον οικογενειακό προγραμματισμό των νέων ζευγαριών.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις του brain drain έχουν μελετηθεί στο παρελθόν για άλλες χώρες, κυρίως της Αφρικής, της Ασίας (Κίνα, Ινδία) και της Καραϊβικής (Beine et al, 2008). Οι συνέπειες στη χώρα από όπου προέρχονται οι μετανάστες, στην περίπτωση που πρόκειται για άτομα ανώτερου μορφωτικού επιπέδου, είναι η απώλεια εμπειρών και καινοτόμων ανθρώπων που συνεπάγεται την απώλεια των ιδεών τους για παραγωγικότητα και διακυβέρνηση και των ωφελειών που θα πρόσφεραν σε συναδέλφους, φοιτητές και συμπολίτες τους. Εάν το κόστος της εκπαίδευσής τους προέρχεται από δημοσιονομικά έσοδα, τότε πρόκειται για εξαγωγή ανθρώπινου

κεφαλαίου στο οποίο η χώρα έχει επενδύσει. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την απώλεια μίας επένδυσης και των πιθανών φορολογικών εσόδων που θα επέφερε. Η μεταφορά όμως του ανθρώπινου κεφαλαίου δεν είναι πάντα εφικτή. Σε πολλές περιπτώσεις ένα άτομο υψηλής ειδίκευσης μπορεί να εργαστεί στην χώρα υποδοχής σε μία θέση που δεν απαιτεί εξειδικευμένα προσόντα, είτε γιατί δεν καταφέρνει να βρει εργασία σχετική με το αντικείμενο που έχει σπουδάσει, είτε γιατί πρέπει να μάθει την γλώσσα για να προσληφθεί σε τέτοια θέση εργασίας. Το φαινόμενο της από-εξειδίκευσης (de-skilling) προκαλεί απώλεια ανθρώπινου κεφαλαίου και όχι κατ' ανάγκη μεταφορά (Lafleur et al, 2017). Σε πολλές περιπτώσεις, οι μετανάστες προτιμούν να απασχολούνται σε θέσεις που δεν απαιτούν εξειδίκευση παρά να επιστρέψουν στην Ελλάδα, ακόμα και για μία μεγάλη χρονική περίοδο, έως ότου βρεθεί η κατάλληλη θέση για την ειδικότητά τους (Labrianidis et al, 2015).

Στον Πίνακα 10 βλέπουμε το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων στη διαδικτυακή έρευνα (1069 απαντήσεις από απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης) ανά κατηγορία και το κατά πόσο εργάζονται πάνω στο αντικείμενο σπουδών τους. Διαπιστώνεται ότι το 65,4% των αποφοίτων ΤΕΙ και το 64,3% των αποφοίτων ΑΕΙ απασχολούνται στο αντικείμενό τους, ποσοστό αρκετά μικρό σε σχέση με τους κατόχους μεταπτυχιακού τίτλου (81,2%) και διδακτορικού (88,6%).

Πίνακας 10: Μορφωτικό επίπεδο και αντικείμενο εργασίας (cross-tabulation)

		Εργασία στο αντικείμενο σπουδών			Σύνολο	
		Δεν απαντώ	Ναι	Όχι		
			Count			
Μορφωτικό επίπεδο	Απόφοιτος/η ΑΕΙ	Count	16	171	79	266
		% within Μορφωτικό επίπεδο	6,0%	64,3%	29,7%	100,0%
		% within Εργασία στο αντικείμενο σπουδών	41,0%	21,4%	34,3%	24,9%
		% of Total	1,5%	16,0%	7,4%	24,9%
Μορφωτικό επίπεδο	Απόφοιτος/η ΤΕΙ	Count	4	119	59	182
		% within Μορφωτικό επίπεδο	2,2%	65,4%	32,4%	100,0%
		% within Εργασία στο αντικείμενο σπουδών	10,3%	14,9%	25,7%	17,0%
		% of Total	0,4%	11,1%	5,5%	17,0%

Κάτοχος διδασκτορικού τίτλου	Count	0	70	9	79
	% within Μορφωτικό επίπεδο	0,0%	88,6%	11,4%	100,0%
	% within Εργασία στο αντικείμενο σπουδών	0,0%	8,8%	3,9%	7,4%
	% of Total	0,0%	6,5%	0,8%	7,4%
Κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου	Count	19	440	83	542
	% within Μορφωτικό επίπεδο	3,5%	81,2%	15,3%	100,0%
	% within Εργασία στο αντικείμενο σπουδών	48,7%	55,0%	36,1%	50,7%
	% of Total	1,8%	41,2%	7,8%	50,7%
Σύνολο	Count	39	800	230	1069
	% within Μορφωτικό επίπεδο	3,6%	74,8%	21,5%	100,0%
	% within Εργασία στο αντικείμενο σπουδών	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	3,6%	74,8%	21,5%	100,0%

3.4. Πολιτικές και δράσεις για την καταπολέμηση της ανεργίας και ενίσχυση της απασχόλησης

3.4.1. Δράσεις που έχουν προκηρυχθεί

Σε αυτό το σημείο θα κάνουμε μια σύνοψη των διαφόρων δράσεων και πολιτικών του κράτους που έχουν προκηρυχθεί στην προσπάθεια μείωσης της ανεργίας στη χώρα μας.

Το Σεπτέμβριο 2017 η υπουργός Εργασίας κα. Αχτσιόγλου ανακοίνωσε ότι το επόμενο διάστημα θα υλοποιηθούν τρία προγράμματα, ένα εκ των οποίων είναι η επιχορήγηση των εργοδοτικών εισφορών για μετατροπή εργαζόμενων με μπλοκάκι σε μισθωτούς, δηλαδή δίνεται το κίνητρο για να μετατραπεί η ψευδώς δηλωμένη αυτοαπασχόληση, σε αυτό που πραγματικά είναι, δηλαδή μισθωτή εργασία. Το πρόγραμμα είναι συνολικού προϋπολογισμού 156 εκ. ευρώ, και από αυτό αναμένεται να ευνοηθούν 40.000 εργαζόμενοι (Παπαπέτρου, 2017). Με λίγα λόγια, δίνεται η δυνατότητα στους εργοδότες να παραδεχθούν, χωρίς επιπτώσεις, ότι απασχολούν

εργαζομένους σε μόνιμη βάση και με πλήρες ωράριο, χωρίς να πληρώνουν τις εργοδοτικές εισφορές (αφού καταβάλλονται από τον αυτοαπασχολούμενο). Η επιχορήγηση θα είναι για ένα έτος, άρα ένας εργοδότης που δεν ήταν διατεθειμένος εξαρχής να προσλάβει σαν μισθωτό τον εργαζόμενο θα πρέπει να κρίνει αν θα μπορεί να συνεχίσει να τον απασχολεί μετά τη λήξη της περιόδου επιδότησης. Δεν διευκρινίζεται αν μετά τη λήξη της περιόδου επιχορήγησης θα υποχρεώνεται ο εργοδότης να συνεχίσει να απασχολεί τον ίδιο εργαζόμενο, ή αν θα επιτρέπεται να τον «πετάξει» ώστε να προσλάβει έναν νέο με κάποιο άλλο πρόγραμμα.

Το δεύτερο πρόγραμμα που ανακοινώθηκε είναι για «εγκλωβισμένους» εργαζομένους: αφορά τις περιπτώσεις εργαζομένων που βρίσκονται απλήρωτοι για μεγάλο διάστημα, είναι σε επίσχεση εργασίας ή απασχολούνται σε κλάδους με φθίνουσα πορεία. Το πρόγραμμα προϋπολογισμού 100 εκ. ευρώ περιλαμβάνει αφενός την οικονομική ενίσχυση των εργαζομένων και αφετέρου την κατάρτισή τους με νέες γνώσεις και ικανότητες, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν θέση εργασίας (Παπαπέτρου, 2017). Αρχικά όμως κρίνεται απαραίτητο να ερευνηθεί η αιτία που είναι απλήρωτοι αυτοί οι εργαζόμενοι και αν αυτό συμβαίνει λόγω πραγματικών προβλημάτων του εργοδότη και όχι εσκεμμένα ή λόγω αδιαφορίας. Από την άλλη, το να εκπαιδευτεί εκ νέου ο εργαζόμενος μπορεί να του παρέχει τα εφόδια ώστε να απασχοληθεί σε διαφορετικό κλάδο, αλλά δεν δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας και επιπλέον δεν έχει διαπιστωθεί ότι κάποιος κλάδος παρουσιάζει έλλειψη σε εργαζομένους.

Το τρίτο πρόγραμμα που εξαγγέλθηκε είναι η επιχορήγηση της πρώτης πρόσληψης νέων μισθωτών εργαζομένων ηλικίας έως 34 ετών. Σύμφωνα με την ανακοίνωση το πρόγραμμα θα δώσει την ευκαιρία σε κάθε νέο που θέλει να ξεκινήσει μια επιχείρηση μόνος του ή μαζί με άλλους, σε κάθε νέο αυτοαπασχολούμενο που δουλεύει μόνος του και θέλει να επεκτείνει την οικονομική του δραστηριότητα, να προσλάβουν τον πρώτο μισθωτό εργαζόμενο της επιχείρησης. Το πρόγραμμα αυτό ελπίζει να συμβάλει στην ενίσχυση της νεανικής επιχειρηματικότητας και στην προώθηση της μισθωτής απασχόλησης και θα προβλέπει την επιχορήγηση για δώδεκα (12) μήνες μέρους του μισθολογικού και μη μισθολογικού κόστους του νεοπροσληφθέντος για πλήρη απασχόληση, ενώ θα υπάρξουν πρόσθετα κίνητρα εάν η πρόσληψη αφορά νέους ηλικίας έως 29 ετών (Παπαπέτρου, 2017). Αυτή η παροχή βοήθειας θα μπορούσε να αποτελέσει κίνητρο για την πρόσληψη νέων εργαζομένων, με την προϋπόθεση ότι η επιχείρηση έχει τη δυνατότητα να καλύψει το μέρος του κόστους

που δεν επιχορηγείται αλλά και την προϋπόθεση ότι η επιχείρηση θα μπορέσει να «επιβιώσει» ώστε να συνεχίσει να απασχολεί τον εργαζόμενο και μετά τη περίοδο επιχορήγησης.

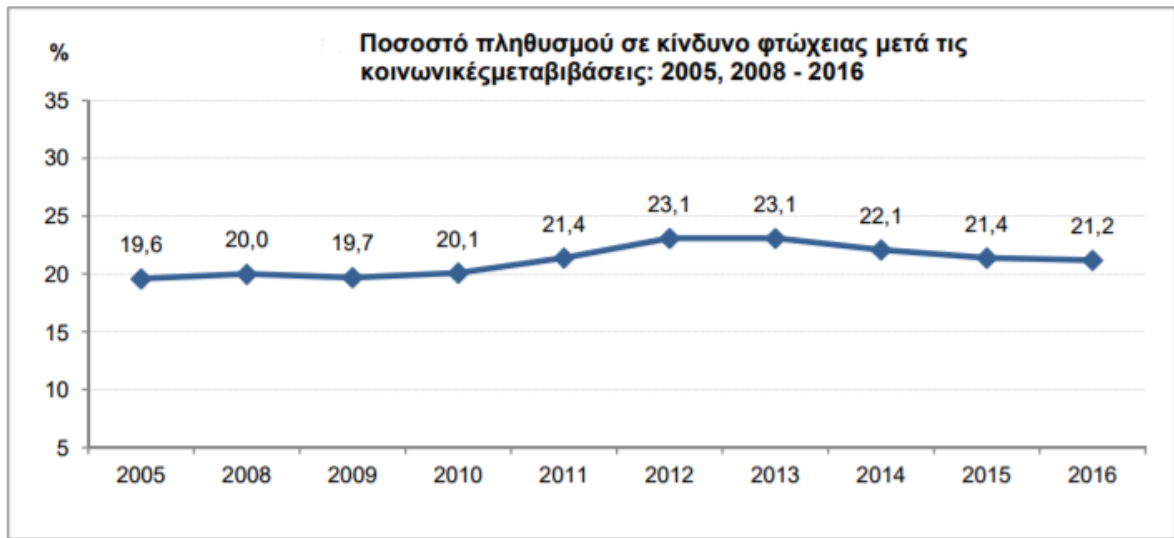
Διαπιστώνεται ότι με τα παραπάνω προγράμματα διατίθενται πολύ μεγάλα χρηματικά ποσά για την προσωρινή (για ένα έτος) απασχόληση σημαντικού αριθμού ατόμων, χωρίς όμως να εγγυώνται τη συνέχιση της εργασίας τους σε αυτές τις θέσεις. Η υποδηλωμένη ή αδήλωτη απασχόληση στερεί έσοδα 2 δις ευρώ το χρόνο από την κοινωνική ασφάλιση (Φούρλα, 2017), γι' αυτό κρίνεται απαραίτητο και πράγματι έχει ανακοινωθεί η δημιουργία Περιφερειακών Ελεγκτικών Κέντρων Ασφάλισης στις 13 Περιφέρειες της χώρας, για τον εντατικότερο έλεγχο των επιχειρήσεων και εργοδοτών. Μέχρι και σήμερα οι ελεγκτές υπάλληλοι ήταν 34 σε αριθμό, ενώ σκοπεύουν να στελεχώσουν τα κέντρα με 1000 άτομα πανελλαδικά. Τα κέντρα αυτά δεν έχουν ακόμη τεθεί σε λειτουργία και αναμένεται να είναι έτοιμα το 2018. Παρόλο αυτά κάποιοι έλεγχοι ήδη πραγματοποιούνται, κυρίως στην Περιφέρεια Αττικής, όπως διαπιστώθηκε από προσωπική εμπειρία όταν κλιμάκιο ελέγχου προέβη σε επιχείρηση ώστε να διαπιστώσει εάν υπάλληλος που είχε απολυθεί εξακολουθεί να εργάζεται στην ίδια επιχείρηση ή όχι. Αποτρεπτικό για την αδήλωτη απασχόληση αποτελεί και το πρόστιμο των 10.550 ευρώ που επιβάλλεται σε περιπτώσεις παράβασης της νομοθεσίας. Προτείνεται μία σημαντική μείωση των εισφορών που καλείται να πληρώσει ο εργοδότης, σε συνδυασμό με τους συστηματικούς ελέγχους, ώστε να μειωθεί το φαινόμενο της εισφοροδιαφυγής.

Στη ΔΕΘ 2017 ο πρωθυπουργός κ. Τσίπρας ανακοίνωσε μια σειρά από δράσεις για την καταπολέμηση της ανεργίας, κάποιες από τις οποίες έχουν ήδη αναφερθεί (e-dimosio.gr, 2107). Τα προγράμματα απευθύνονται σε απολυμένους νέους ηλικίας 18-29 ετών, συμβουλευτική υποστήριξη, κατάρτιση, πιστοποίηση και προώθηση στην απασχόληση ανέργων νέων 25-29 ετών στον κλάδο τεχνολογιών, πληροφορικής και επικοινωνιών (για έως 1.000 άνεργους), και πρόγραμμα υποστήριξης επιχειρηματικών σχεδίων ανέργων νέων ηλικίας 18-29 ετών (για 800 άνεργους). Δεν διευκρινίζεται όμως αν οι δράσεις αυτές θα εγγυηθούν εργασία με πλήρες ωράριο στους ωφελούμενους ή αν πρόκειται για προσωρινή απασχόληση. Ανακοινώθηκε η συνέχιση άλλης μίας δράσης, που εφαρμόζεται ήδη, που αφορά την οκτάμηνη απασχόληση συνολικά 18.300 ανέργων σε προγράμματα κοινωφελούς εργασίας στους δήμους. Οι μισθοί για τα άτομα που θα απασχοληθούν κυμαίνονται από 427 ευρώ έως 490 ευρώ καθαρά, ενώ μετά τη λήξη του προγράμματος αν δεν έχουν βρει

νέα απασχόληση, όπως δηλώθηκε, θα εγγράφονται στο ταμείο ανεργίας. Αυτή η δήλωση δίνει την εντύπωση ότι όλοι θα δικαιούνται επίδομα ανεργίας, γεγονός που δεν ισχύει καθώς ισχύουν οι περιορισμοί που θέτει ο ΟΑΕΔ όσον αφορά τα έτη της τρέχουσας και της προηγούμενης χρονιάς. Δηλαδή αν κάποιος δεν έχει εργαστεί το προηγούμενο έτος, δεν δικαιούται επίδομα ανεργίας, ασχέτως αν έχει εργαστεί για 8 μήνες στα προγράμματα των Δήμων.

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα μπορεί να «ανακουφίζει» κάποιους χιλιάδες ανέργους για ένα χρονικό διάστημα και να εξυπηρετεί τους Δήμους που έχουν ελλείψεις σε προσωπικό, δεν μπορεί όμως να θεωρηθεί επιτυχημένο καθώς ο μισθός που προσφέρεται δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκής ώστε να ζήσει κανείς με αξιοπρέπεια, εφόσον σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ ως κατώφλι της φτώχειας θεωρείται το ποσό των 4.500 ευρώ για μονοπρόσωπο νοικοκυριό (δηλαδή 375 ευρώ μηνιαίως) και 9.450 ευρώ για τετραμελή οικογένεια με παιδιά κάτω των 14 ετών (στοιχεία 2016). Το κατώφλι της φτώχειας ορίζεται στο 60% του διάμεσου συνολικού ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών, το οποίο εκτιμήθηκε σε 7.500 ευρώ, ενώ το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών της χώρας σε 14.932 ευρώ. Το 2016 το 21,2% του συνολικού πληθυσμού ήταν σε κίνδυνο φτώχειας. Στην έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ πληθυσμιακές ομάδες όπως οι άστεγοι, τα άτομα σε ιδρύματα, οι παράνομοι μετανάστες και οι Ρομά υπο-αντιπροσωπεύονται, άρα το πραγματικό ποσοστό είναι υψηλότερο. Από την άλλη ο ορισμός του κατωφλίου είναι αυθαίρετος και στην έρευνα αναφέρονται και τα ποσοστά που προκύπτουν σε περίπτωση ορισμού άλλου κατωφλίου φτώχειας, δηλαδή αν το κατώφλι οριστεί στο 40% του διάμεσου συνολικού ισοδύναμου εισοδήματος τότε σε κίνδυνο φτώχειας βρίσκεται το 10,3% του πληθυσμού, ενώ αν οριστεί στο 70% του διάμεσου συνολικού ισοδύναμου εισοδήματος τότε το ποσοστό αυξάνεται στο 28,2%. Στο παρακάτω διάγραμμα απεικονίζεται το ποσοστό του συνολικού πληθυσμού της χώρας που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας, μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, δηλαδή εφόσον έχουμε συμπεριλάβει στο συνολικό διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών τις συντάξεις και τα κοινωνικά επιδόματα. Το μεγαλύτερο ποσοστό υπήρξε κατά τα έτη 2012 - 2013 ενώ στη συνέχεια φαίνεται να μειώνεται σταδιακά.

Διάγραμμα 24: Ποσοστό πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας για τα έτη 2005 και 2008 έως 2016
(πηγή: ΕΛΣΤΑΤ).

Αυτό που αλλάζει κάθε έτος είναι το κατώφλι της φτώχειας (Πίνακας 11), εφόσον υπολογίζεται από το συνολικό διαθέσιμο εισόδημα. Για παράδειγμα, το 2009 το κατώφλι της φτώχειας οριζόταν στα 6.480 ευρώ, πολύ μεγαλύτερο από το 2016 (4.500 ευρώ). Αυτό σημαίνει ότι αν διατηρούνταν σταθερό το κατώφλι, το ποσοστό των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας θα αυξάνονταν. Συγκεκριμένα αν υπολογιστεί το ποσοστό της φτώχειας για το 2016 με κατώφλι του 2008, τότε θα προέκυπτε ότι το 48,9% του πληθυσμού βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας. Στο πλαίσιο της «Ευρώπης 2020» έχει τεθεί ως στόχος «να μειωθούν κατά 20 εκατομμύρια τα άτομα που βρίσκονται ή που κινδυνεύουν να βρεθούν σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό» έως το 2020. Η «Ευρώπη 2020» είναι η στρατηγική της ΕΕ που διαδέχτηκε την «Λισαβόνα 2010», στοχεύοντας σε μία «έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη» (Ρομποτή, 2016). Με τη διαδικασία που εφαρμόζεται στον υπολογισμό του κατωφλίου φτώχειας, δεν παρατηρείται δραματική αύξηση των ποσοστών κατά τα έτη της κρίσης και συγχρόνως παρατηρείται μείωση των ποσοστών μετά το 2014, όπως ακριβώς έχει ζητήσει η ΕΕ. Το κατώφλι της φτώχειας υπολογίζεται από τα εισοδήματα του συνολικού πληθυσμού, δεν διευκρινίζεται όμως αν τα εισοδήματα αυτά επαρκούν ώστε να ζήσει κανείς με αξιοπρέπεια και χωρίς στερήσεις σε βασικά αγαθά, όπου ως βασικά αγαθά εννοούμε όχι μόνο το φαγητό και το νερό αλλά και την εκπαίδευση, την πρόσβαση σε υγεία, αθλητισμό, πολιτισμό, αναψυχή, ταξίδια.

Πίνακας 11: Κίνδυνος φτώχειας και κατώφλι κινδύνου φτώχειας για τα έτη 2005 έως 2016 (πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Ελλάς: Κίνδυνος φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, κατά φύλο και ομάδες ηλικιών, 2005 - 2016 (1)												
	%											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Κατώφλι κινδύνου φτώχειας (σε ευρώ)	5.650	5.910	6.120	6.480	6.897	7.178	6.591	5.708	5.023	4.608	4.512	4.500
<i>Κατά φύλο</i>												
Σύνολο	19,5	20,8	19,2	20,1	19,7	20,1	21,4	23,1	23,1	22,1	21,4	21,2
Άρρενες	18,1	19,8	18,4	19,6	19,1	19,3	20,9	22,5	22,4	22,2	21,5	21,2
Θήλειες	20,8	21,7	20,0	20,7	20,2	20,9	21,9	23,6	23,8	22,0	21,2	21,2
<i>Κατά ομάδες ηλικιών</i>												
0-17	20,3	22,8	22,1	23,0	23,7	23,0	23,7	26,9	28,8	25,5	26,6	26,3
18-54	17,1	18,4	18,7	18,7	18,1	19,0	20,2	23,8	24,1	23,5	22,5	22,7
55+	27,8	25,5	22,0	22,3	21,4	21,3	23,6	17,2	15,1	14,9	13,7	12,4
Πηγή: Διεύθυνση Στατιστικών Πληθυσμού και Αγοράς Εργασίας ΕΛΣΤΑΤ.												
(1) τα στοιχεία του πίνακα προέρχονται από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU - SILC), η οποία διενεργείται από το έτος 2003.												

Εκτός από τη μείωση της φτώχειας, μεταξύ των στόχων της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» για τη δεκαετία 2010 έως 2020 είναι οι εξής:

- Να απασχολείται το 75% των ατόμων ηλικίας 20 – 64 ετών.

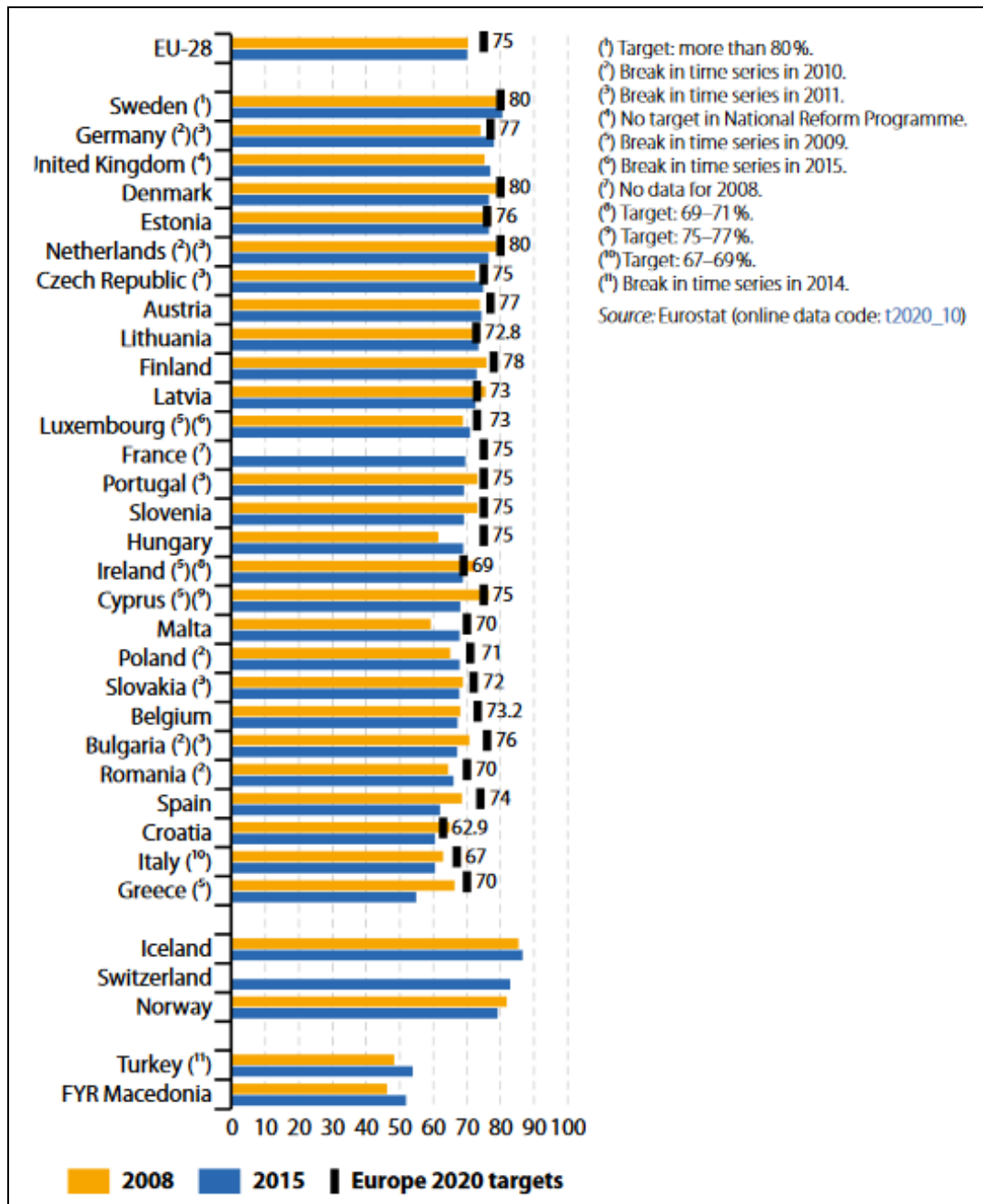
Πιο συγκεκριμένα, ο στόχος που έχει θέσει η Ελλάδα είναι να απασχολείται το 70% των ατόμων ηλικίας 20 - 64 ετών. Όπως βλέπουμε στο Διάγραμμα 25, το 2008 απασχολούνταν περίπου το 68% των ατόμων ηλικίας 20 – 64 ετών, ενώ το 2015 μειώθηκε στο 56%. Σημειώνεται ότι απασχολούμενος θεωρείται ακόμα και αυτός που έχει εργαστεί μία ώρα την εβδομάδα, ή εργάζεται στην οικογενειακή επιχείρηση. Με αυτή τη λογική, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα η χώρα μας να «πιάσει» το στόχο του 2020, χωρίς όμως αυτό να μπορεί να θεωρηθεί επιτυχία, αφού το να εργάζεται κανείς μία ώρα εβδομαδιαίως δεν μπορεί να του προσφέρει τα απαραίτητα χρήματα για να ζήσει αξιοπρεπώς.

- Το 20% της ενέργειας να προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Η Ελλάδα, έχοντας θέσει ως στόχο το 18%, βρίσκεται σε καλό δρόμο έχοντας καλύψει το 15% της ενέργειας με ανανεώσιμες πηγές, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat (2014).

- Να μειωθεί κάτω από 10% το ποσοστό των ατόμων που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο.

Το 2008 τα άτομα στην Ελλάδα που εγκατέλειπαν πρόωρα το σχολείο ανέρχονταν στο 14%, ενώ τα στοιχεία του 2015 κάνουν λόγο για 7%, που σημαίνει ότι ο στόχος έχει ήδη επιτευχθεί.

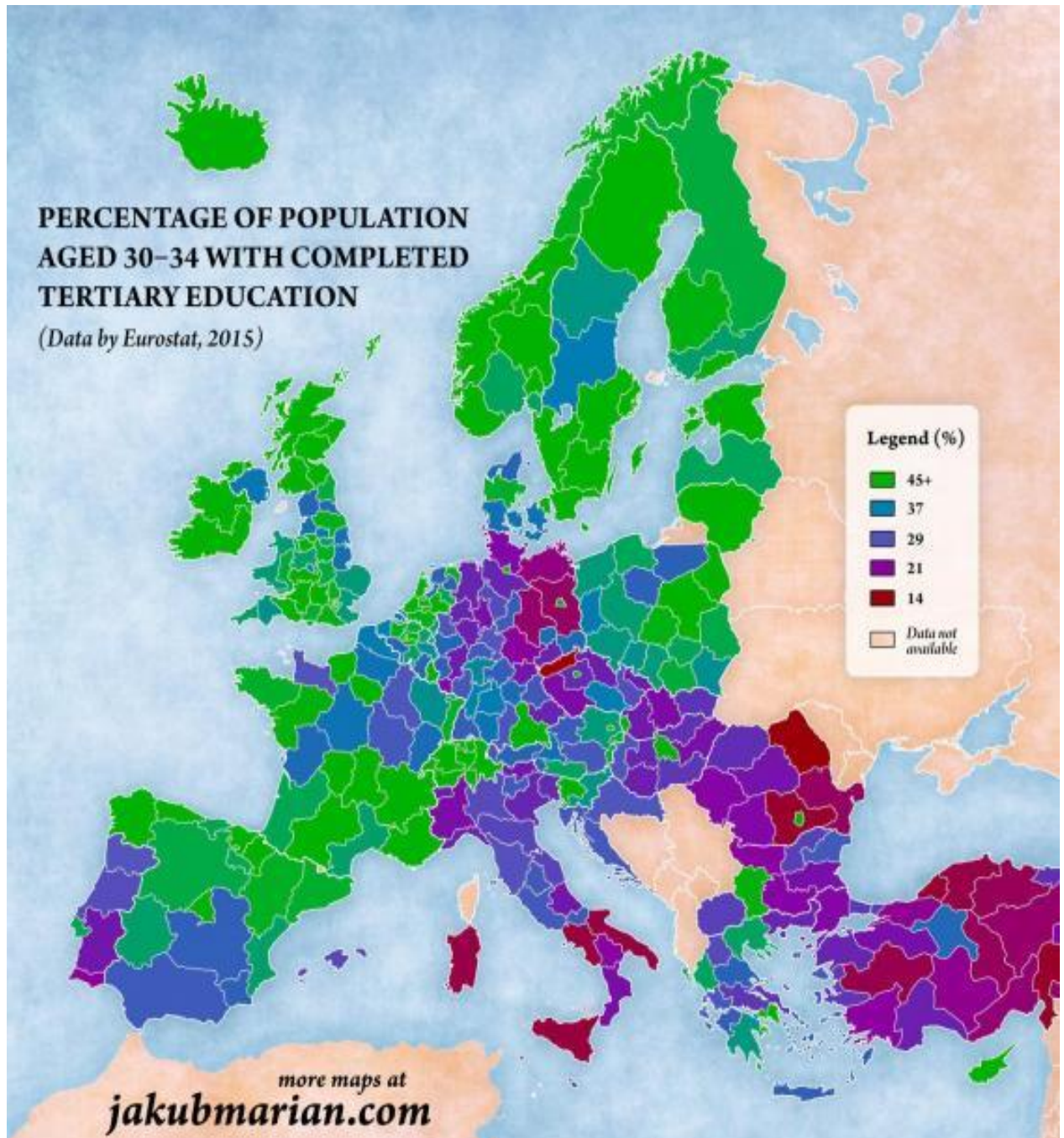

Διάγραμμα 25: Ποσοστό απασχόλησης ηλικιακής ομάδας 20 – 64 ετών για τα έτη 2008 και 2015 (%) (Πηγή: Eurostat)

- Τουλάχιστον το 40% των ατόμων ηλικίας 30-34 ετών να έχουν ολοκληρώσει την ανωτάτη εκπαίδευση.

Παρά το γεγονός ότι η χώρα μας έχει θέσει ως στόχο το 32% των ατόμων ηλικίας 30-34 ετών να έχουν ολοκληρώσει την ανώτατη εκπαίδευση, είχε από τις μεγαλύτερες αυξήσεις του ποσοστού από το 2008 (25%) έως το 2015 (40%), ξεπερνώντας ήδη το στόχο του 2020 (Eurostat, 2016). Αυτό πιθανό να οφείλεται στο γεγονός ότι η τριτοβάθμια εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν (χωρίς δίδακτρα) και η ανεργία στους

νέους τους ωθεί στη συνέχιση των σπουδών, αφενός γιατί δεν έχουν άλλο τρόπο να απασχοληθούν, αφετέρου γιατί ελπίζουν ότι με ένα πτυχίο θα έχουν τη δυνατότητα να βρουν εργασία. Στον παρακάτω χάρτη βλέπουμε το ποσοστό του πληθυσμού των κρατών της Ευρώπης ηλικίας 30 – 34 ετών που έχει ολοκληρώσει την ανωτάτη εκπαίδευση, όπου φαίνεται ότι η Ελλάδα βρίσκεται σε καλύτερο επίπεδο από χώρες όπως η Γερμανία, η Ιταλία, η Τουρκία κλπ.

Εικόνα 10: Ποσοστό πληθυσμού ηλικίας 30 – 34 ετών που έχει ολοκληρώσει την ανωτάτη εκπαίδευση, στοιχεία Eurostat 2015 (πηγή: jakubmarian.com).

Απαντώντας στο ερώτημα «πόσα χρήματα χρειάζεται κανείς να ζήσει;» και, κυρίως, για να μπορέσουν οι τράπεζες να κρίνουν κατά πόσο ένας δανειολήπτης είναι σε θέση να συνεχίσει να πληρώνει το δάνειό του, έχουν υπολογιστεί οι εύλογες δαπάνες διαβίωσης από εμπειρογνώμονες του Υπουργείου Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας και του Υπουργείου Οικονομικών με τη χρήση στοιχείων της ΕΛ.ΣΤΑΤ. μέσω της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) που διενεργεί κάθε χρόνο. Οι δαπάνες διαβίωσης χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες, με την πρώτη να περιλαμβάνει τις πιο βασικές δαπάνες για τη διαβίωση του νοικοκυριού, χωρίς να υπολογίζονται οι δαπάνες ενοικίου ή στεγαστικού δανείου, φόρων και ασφαλιστικών εισφορών. Στις βασικές δαπάνες συμπεριλαμβάνεται η διατροφή, η ένδυση και υπόδηση, τα λειτουργικά έξοδα κατοικίας, η μετακίνηση, η επισκευή και συντήρηση επίπλων και οικιακού εξοπλισμού, τα είδη οικιακής κατανάλωσης και ατομικής φροντίδας, η ενημέρωση και μόρφωση, οι υπηρεσίες τηλεφωνίας και ταχυδρομείων, τα είδη και οι υπηρεσίες υγείας, οι υπηρεσίες εκπαίδευσης, οι υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας και οι οικονομικές υπηρεσίες. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει επιπλέον δαπάνες εστίασης, η τρίτη περιλαμβάνει επιπλέον διαρκή αγαθά και συσκευές και η τέταρτη περιλαμβάνει επιπλέον δαπάνες για κατανάλωση αλκοολούχων ποτών και καπνού, αεροπορικές μετακινήσεις, τουριστικές υπηρεσίες και υπηρεσίες αναψυχής, αθλητισμού και πολιτισμού (Γενική Γραμματεία Καταναλωτή, 2017).

Πίνακας 12: Εύλογες δαπάνες διαβίωσης ανά ομάδα δαπανών που λαμβάνεται υπόψη και σύνθεση του νοικοκυριού (παρατίθεται προς σύγκριση το διάμεσο καθαρό εισόδημα οικονομικού έτους 2013 και το όριο φτώχειας 2012 για κάθε τύπο νοικοκυριού) (πηγή: ΕΛΣΤΑΤ).

Σύνθεση νοικοκυριού	1η ομάδα δαπανών	2η ομάδα δαπανών	3η ομάδα δαπανών	4η ομάδα δαπανών	Διάμεσο καθαρό εισόδημα οικονομικού έτους 2013 (στοιχεία ΓΓΠΣ)	Όριο φτώχειας (EU-SILC)
Ετησίως						
Ένας ενήλικας	6448	7337	7655	8180	7410	5708
Δύο ενήλικες	10866	12412	12921	13917	15891	8562
Πολλαπλασιαστές εξαρτώμενων τέκνων	2648	2955	3126	3361		1712
Πολλαπλασιαστές επιπλέον εξαρτώμενων ενηλίκων	2497	2962	3117	3550		2854
Παραδείγματα:						
Ένας ενήλικας με 1 τέκνο	9096	10292	10781	11541	8048	7420
Δύο ενήλικες με 1 τέκνο	13514	15367	16047	17278	16246	10274
Δύο ενήλικες με 2 τέκνα	16162	18322	19173	20639	17043	11986
Δύο ενήλικες με 2 τέκνα και επιπλέον εξαρτώμενο ενήλικα	18659	21284	22290	24189	15580	14840
Δύο ενήλικες με 3 τέκνα	18810	21277	22299	24000	16794	13698
Δύο ενήλικες με 3 τέκνα και επιπλέον εξαρτώμενο ενήλικα	21307	24239	25416	27550	15314	16552
Δύο ενήλικες με 4 τέκνα	21458	24232	25425	27361	16759	15410
Μηνιαίως						
Ένας ενήλικας	537	611	638	682	618	476
Δύο ενήλικες	906	1034	1077	1160	1324	714
Πολλαπλασιαστές εξαρτώμενων τέκνων	221	246	261	280		143
Πολλαπλασιαστές επιπλέον εξαρτώμενων ενηλίκων	208	247	260	296		238
Παραδείγματα:						
Ένας ενήλικας με 1 τέκνο	758	858	898	962	671	618
Δύο ενήλικες με 1 τέκνο	1126	1281	1337	1440	1354	856
Δύο ενήλικες με 2 τέκνα	1347	1527	1598	1720	1420	999
Δύο ενήλικες με 2 τέκνα και επιπλέον εξαρτώμενο ενήλικα	1555	1774	1858	2016	1298	1237
Δύο ενήλικες με 3 τέκνα	1568	1773	1858	2000	1400	1142
Δύο ενήλικες με 3 τέκνα και επιπλέον εξαρτώμενο ενήλικα	1776	2020	2118	2296	1276	1379
Δύο ενήλικες με 4 τέκνα	1788	2019	2119	2280	1397	1284

Αυτό που διαπιστώνουμε από τον παραπάνω πίνακα είναι ότι οι εύλογες δαπάνες διαβίωσης (537 ευρώ μηνιαίως) είναι ελάχιστα παραπάνω από το όριο της φτώχειας (476 ευρώ μηνιαίως), ενώ σε αυτό το ποσό (των εύλογων δαπανών) δεν υπολογίζεται η εξασφάλιση κατοικίας (ενοίκιο, ΕΝΦΙΑ ή πληρωμή δόσης στεγαστικού δανείου). Τα ποσά αφορούν το έτος 2012, εφόσον όμως δεν έχουν υπάρξει αλλαγές (δηλαδή μειώσεις) στις τιμές των αγαθών, θεωρούμε ότι και σήμερα (2018) θα έπρεπε να ισχύουν. Δεν συμβαίνει έτσι όμως, καθώς το όριο της φτώχειας πλέον είναι τα 375 ευρώ μηνιαίως, δικαιολογώντας το μισθό των 427 ευρώ που εξασφαλίζει κανείς αν προσληφθεί στα προγράμματα κοινωφελούς εργασίας που αναφέρθηκαν παραπάνω. Διατηρείται δηλαδή ο εργαζόμενος σε επίπεδο που δεν θεωρείται φτωχός, αλλά με εισόδημα μικρότερο από τις εύλογες δαπάνες διαβίωσης. Αν στις εύλογες δαπάνες

διαβίωσης προστεθεί και το κόστος ενοικίου, που για μία γκαρσονιέρα θα χρειαστεί περίπου 250 ευρώ το μήνα (numbeo.com/, 2017) τότε θεωρητικά το κόστος ζωής αυξάνεται στα 787 ευρώ, ποσό το οποίο δεν περιλαμβάνει τουριστικές υπηρεσίες και υπηρεσίες αναψυχής, αθλητισμού και πολιτισμού. Ένας άνθρωπος όμως για να είναι υγιής και ευτυχισμένος έχει ανάγκη από όλα τα παραπάνω και εφόσον δεν μπορεί να τα εξασφαλίσει στη χώρα του, τότε είναι λογικό επακόλουθο είτε να στρέφεται προς άλλες χώρες είτε να υποβαθμίζει υπερβολικά τη ζωή, γεγονός που οδηγεί σε κοινωνική κρίση. Μία λύση σε αυτό το αδιέξοδο, εκτός από την προφανή που είναι η αύξηση των μισθών, είναι να μειωθούν οι τιμές όλων των βασικών αγαθών που περιγράφονται παραπάνω και να γίνουν περισσότερο προσβάσιμα στους καταναλωτές.

Ένα πρόγραμμα που μελετά η κυβέρνηση, με πρόσχημα τη δημιουργία 2.000 θέσεων εργασίας, είναι η καλλιέργεια της κάνναβης για φαρμακευτικούς σκοπούς. Με την ΚΥΑ με αριθμό Γ5γ οικ. 49690/2017 (ΦΕΚ 2238//B/29-06-2017) του Υπουργού Υγείας και του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αποποινικοποιείται η καλλιέργεια της φαρμακευτικής κάνναβης και πλέον συζητείται η επένδυση από ξένη εταιρία σε αυτό το τομέα και πιο συγκεκριμένα στον Νομό Ημαθίας (Δασκαλοπούλου et al, 2018). Η νομιμοποίηση της κάνναβης, έστω για ιατρικούς σκοπούς, είναι ένα θέμα που προκαλεί αντιδράσεις αλλά έχει και ένθερμους υποστηρικτές. Παραμένουμε επιφυλακτικοί στην ικανότητα του κράτους να περιορίσει τη χρήση της έτσι ώστε τα φαρμακευτικά σκευάσματα να είναι προσβάσιμα σε όσους τα έχουν ανάγκη αλλά συγχρόνως να μην εξαπλωθεί η αλόγιστη χρήση της. Κρίνεται απαραίτητο, για να εξελιχθεί ομαλά και χωρίς προβλήματα το όλο εγχείρημα, να υφίσταται αυστηρός έλεγχος στην διανομή της κάνναβης, ώστε το σύνολο της ποσότητας που παράγεται να καταλήγει αποκλειστικά στους εγκεκριμένους χώρους επεξεργασίας με τελικό αποδέκτη τον ασθενή. Θα πρέπει να συντονιστούν παράλληλες ενέργειες όπως είναι η έρευνα για τις ασθένειες που θεραπεύει ή τα συμπτώματα που ανακουφίζει και έρευνες που θα εντοπίζουν πιθανές συνέπειες στην κοινωνία και την εξέλιξη των χρηστών ναρκωτικών ουσιών.

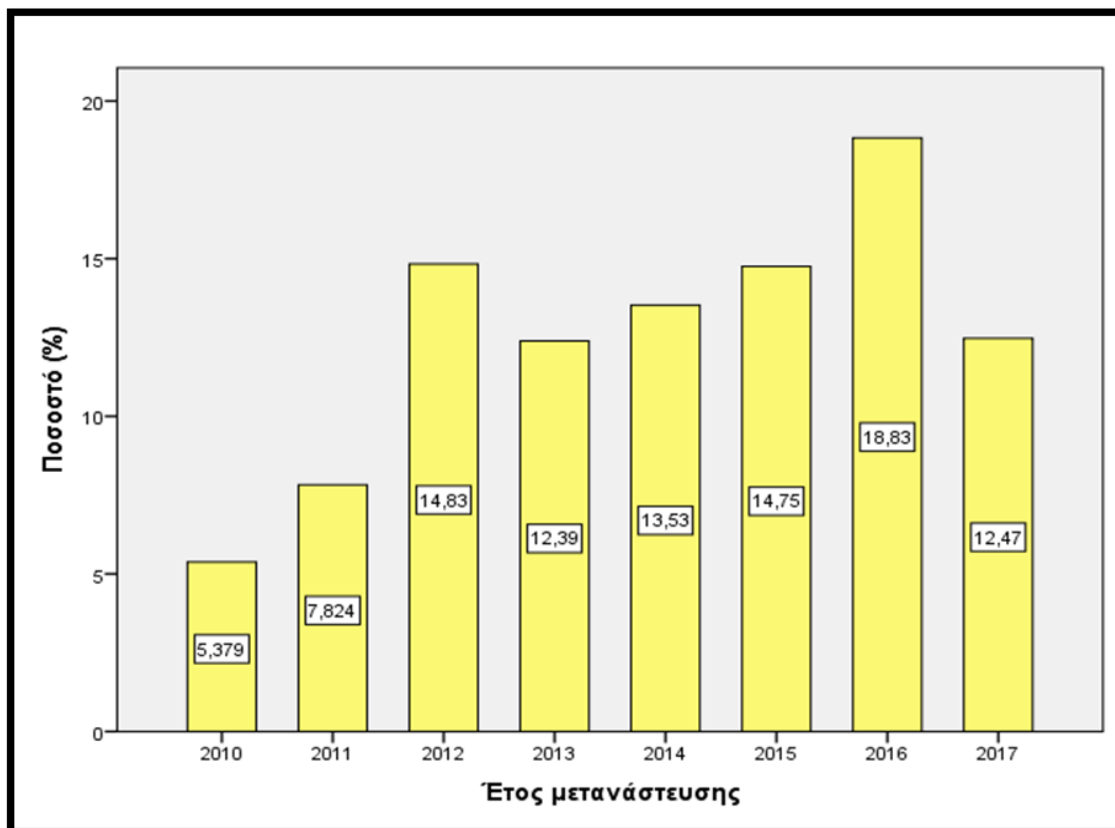
3.4.2. Δράσεις που εφαρμόζονται

Μία ενδιαφέρουσα πρωτοβουλία του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης (ΥΟΑ) σε συνεργασία με άλλα υπουργεία, περιλαμβάνει δράσεις που οργανώνονται από τη

Γενική Γραμματεία Στρατηγικών και Ιδιωτικών Επενδύσεων (ΓΓΣΙΕ) και το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ), με στόχο την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ Ελλήνων επιστημόνων. Στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας «Επιλέγουμε Ελλάδα Χτίζοντας Γέφυρες Γνώσης και Συνεργασίας» για την ανάσχεση του φαινομένου του brain drain, καταρτίζεται λίστα με τους ερευνητές επιχειρηματίες εξωτερικού και επιδιώκεται η ενημέρωσή τους για πιθανές ευκαιρίες δραστηριοποίησης στην Ελλάδα, με στόχο να δημιουργηθούν επιχειρηματικά δίκτυα. Ουσιαστικά μέσω της ιστοσελίδας www.knowledgebridges.gr, μπορούν να έρθουν σε επαφή ιδιώτες και επιχειρήσεις που βρίσκονται στην Ελλάδα με Έλληνες επιστήμονες του εξωτερικού με σκοπό τη μεταλαμπάδευση των γνώσεων που έχουν αποκτήσει και το «άνοιγμα» στις διεθνείς αγορές. Η πρωτοβουλία λειτουργεί και αντίστροφα, βοηθώντας επιστήμονες που εργάζονται στο εξωτερικό να έρθουν σε επαφή με ιδιώτες και επιχειρήσεις και να προσφέρουν τις γνώσεις τους ή να αναζητήσουν συνεργασία στην Ελλάδα με σκοπό να επιστρέψουν. Απώτερος στόχος είναι να δοθεί η ευκαιρία στο σύνολο του ελληνικού εξειδικευμένου προσωπικού να συμβάλει στην ανάπτυξη της χώρας. Η ιστοσελίδα παρέχει ενημέρωση για χρηματοδοτικά προγράμματα της ΕΕ (ΕΣΠΑ) και για χορήγηση υποτροφιών μέσω του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ) και του Ελληνικού Ιδρύματος Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ). Επιπλέον περιλαμβάνει ερωτηματολόγιο που απευθύνεται στους Έλληνες του εξωτερικού, το οποίο έχει απαντηθεί από 500 άτομα (στις 09-09-2018). Η πρωτοβουλία ξεκίνησε στις 25 Αυγούστου 2017, επομένως είναι πολύ νωρίς ώστε να εκτιμηθεί αν έχει επιφέρει αποτελέσματα. Εφόσον το 3% των κορυφαίων επιστημόνων του κόσμου καταλαμβάνουν οι Έλληνες, ποσοστό μεγάλο αν αναλογιστεί κανείς ότι πληθυσμιακά οι Έλληνες αποτελούν λιγότερο από το 0,2% του παγκόσμιου πληθυσμού, η συμβολή τους στην προσπάθεια αναστύλωσης της χώρας κρίνεται απαραίτητη (Παπαματθαίου, 2016).

Το ΕΛΙΔΕΚ (elidek.gr) ιδρύθηκε τον Οκτώβριο 2016 και έχει ως σκοπό την αξιολόγηση και χρηματοδότηση της ελεύθερης έρευνας. Δημιουργήθηκε ως εργαλείο στην προσπάθεια αναστροφής του φαινομένου εκροής επιστημόνων στο εξωτερικό χρηματοδοτώντας διδακτορικές και μεταδιδακτορικές μελέτες, ερευνητικά προγράμματα, αγορά ερευνητικού εξοπλισμού κλπ. Το ΕΛΙΔΕΚ διαθέτει 240 εκ. ευρώ αρχικούς πόρους από το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων (60 εκ. ευρώ) και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (180 εκ. ευρώ), ενώ στη συνέχεια μπορεί να

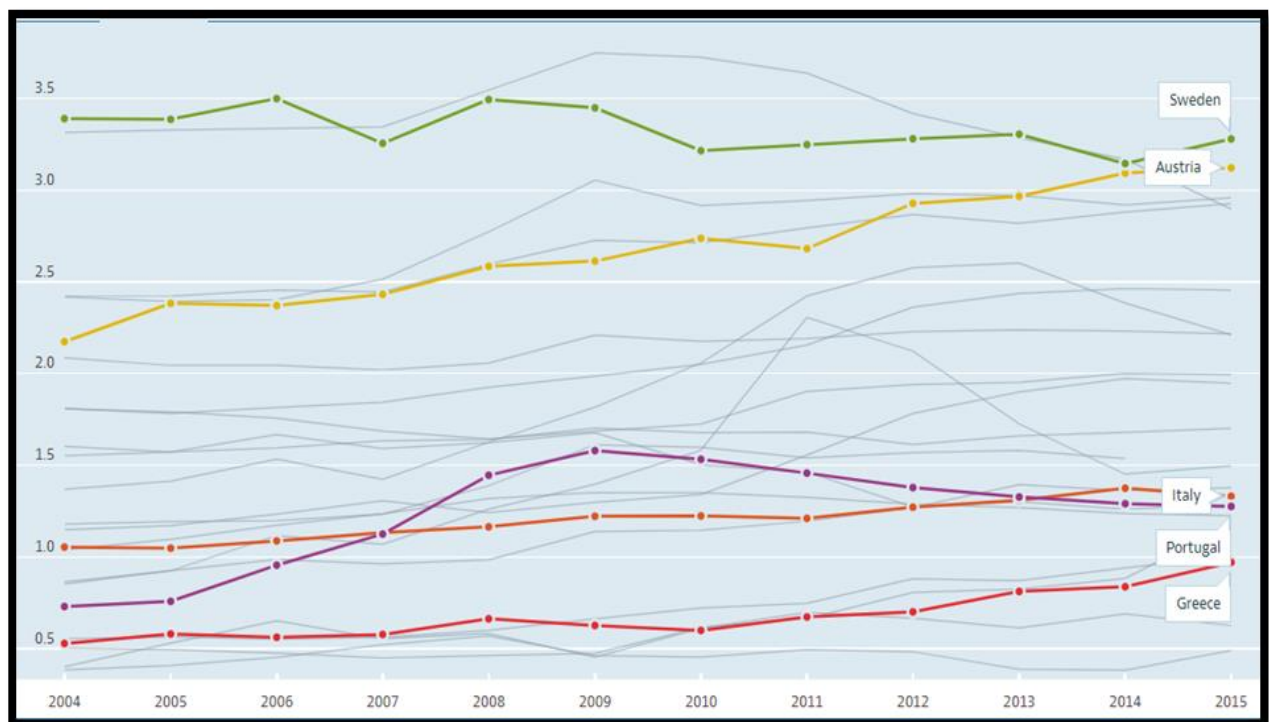
δεχτεί χρηματοδότηση από τον κρατικό προϋπολογισμό, την ΕΕ και διάφορες δωρεές, χορηγίες κλπ. Στο ίδρυμα αναφέρθηκε ο αναπληρωτής Υπουργός Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων λέγοντας ότι έχει ήδη να επιδείξει το πρώτο από δείγμα αναστροφής του brain drain, χωρίς να διευκρινίζει ποιο είναι αυτό. Στην ίδια ομιλία του αναφέρει ότι το διάστημα 2009 - 2014 περισσότεροι από 20.000 επιστήμονες μετανάστευσαν στο εξωτερικό. Ο πραγματικός αριθμός, όπως έχει προαναφερθεί, είναι πολύ μεγαλύτερος και η κατανομή των μεταναστών που συμμετείχαν στη διαδικτυακή έρευνα, ανά έτος μετάβασης στο εξωτερικό απεικονίζεται στο Διάγραμμα 25 όπου δεν φαίνεται να μειώνεται ο ρυθμός της μετανάστευσης, αν λάβει κανείς υπόψη ότι δεν περιλαμβάνεται το τελευταίο τρίμηνο του 2017.

Διάγραμμα 26: Έτος μετανάστευσης των συμμετεχόντων (1227 απαντήσεις) στη διαδικτυακή έρευνα (δεν περιλαμβάνεται το 4^ο τρίμηνο του 2017 και οι απαντήσεις των ατόμων που μετανάστευσαν πριν το 2010).

Άλλο ένα πρόγραμμα που ανακοινώθηκε από τον πρωθυπουργό είναι η αξιοποίηση 330 εκατ. ευρώ μέσω ΕΣΠΑ για υποτροφίες σε διδακτορικούς, άπορους φοιτητές, και μεταδιδακτορικούς ερευνητές, για τη δημιουργία ερευνητικών ομάδων. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, στην Ελλάδα το ποσοστό του ΑΕΠ που αναλογεί για δαπάνες έρευνας και

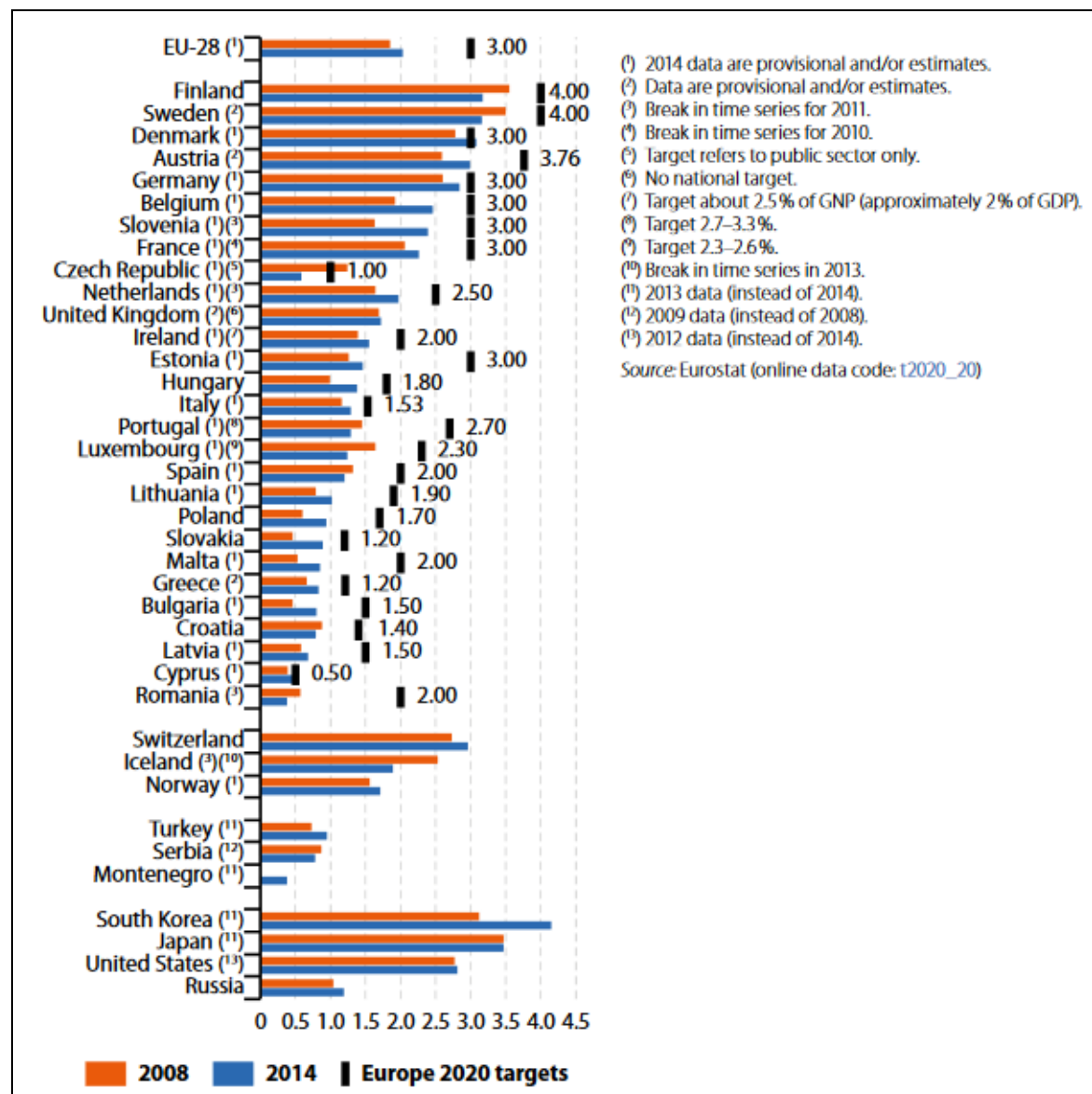
ανάπτυξης (Research & Development) είναι από τα χαμηλότερα της ΕΕ, μόλις το 0.97 % για το 2015, υψηλότερο μόνο από αυτό της Λετονίας και της Ρουμανίας, παρά το γεγονός ότι αυξάνεται σταδιακά από το 0.527% που ίσχυε το 2004. Από την άλλη, χώρες όπως η Σουηδία διαθέτουν σταθερά υψηλότερο ποσοστό (3.28% για το 2015) ή σημαντικά αυξανόμενο (όπως η Αυστρία, στο 3.122% το 2015). Οι υπόλοιπες χώρες έχουν στη διάθεσή από 1 έως 2% του ΑΕΠ. Συνεπώς στην Ελλάδα οι θέσεις εργασίας σε ερευνητικά προγράμματα που απαιτούν υψηλή ειδικευση είναι πολύ μειωμένες, με αποτέλεσμα οι ερευνητές - επιστήμονες να αναζητούν εργασία σε άλλες χώρες. Η δημιουργία ερευνητικών ομάδων με πόρους από το ΕΣΠΑ είναι μία πολλά υποσχόμενη πρωτοβουλία, θα πρέπει όμως να υπάρξει μέριμνα για τη συνέχιση της έρευνας και μετά τη λήξη του προγράμματος, με την αύξηση του ποσοστού του ΑΕΠ που αναλογεί για δαπάνες έρευνας και ανάπτυξης.

Διάγραμμα 27: Ακαθάριστες εγχώριες δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη σε ποσοστό (%) του ΑΕΠ για τις χώρες της ΕΕ. [OECD (2017), Gross domestic spending on R&D (indicator). doi: 10.1787/d8b068b4-en (Accessed on 20 November 2017)]

Ένας από τους στόχους της νέας Στρατηγικής «Ευρώπη 2020» είναι να επενδύεται το 3% του ΑΕΠ της ΕΕ στην Έρευνα και Ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα έχει θέσει ως στόχο, έως το 2020, να δαπανάται το 1,2% του ΑΕΠ. Σύμφωνα με το Διάγραμμα 28 πράγματι έχουν αυξηθεί οι δαπάνες Ε&Α από το 2008, χωρίς όμως να

φτάνουν, ακόμη, στο 1,2% (στοιχεία 2015) που είναι από τους χαμηλότερους στόχους που έχει θέσει χώρα της ΕΕ.

Διάγραμμα 28: Ακαθάριστες εγχώριες δαπάνες για Ε&Α, ανά χώρα, για τα έτη 2008 και 2015 (% του ΑΕΠ). Πηγή: Eurostat.

Αντίστοιχα, το ποσοστό των δαπανών για την εκπαίδευση στην Ελλάδα, σύμφωνα με τη Eurostat (στοιχεία 2015), είναι το μικρότερο μεταξύ των χωρών της ΕΕ με 7,8%, ενώ ακολουθεί η Ιταλία με 7,9% και η Ρουμανία με 8,6% (Eurostat, 2017)². Στον αντίποδα οι υψηλότερες δαπάνες παρατηρούνται στην Ισλανδία (17,4%), Ελβετία (17,2%) και Λετονία (16,2%). Μεγάλο πρόβλημα στην λειτουργία των ερευνητικών προγραμμάτων και τη γενικότερη λειτουργία των πανεπιστημίων δημιουργείται και από την εφαρμογή του κανόνα 1 προς 10 στις προσλήψεις στο δημόσιο που ισχύει

από το 2012, όπου για κάθε 10 αποχωρήσεις λόγω συνταξιοδότησης επιτρέπεται μία νέα πρόσληψη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μεγάλες καθυστερήσεις στην πρόσληψη νέων καθηγητών στα πανεπιστημιακά ιδρύματα, αναγκάζοντας τους επιστήμονες της χώρας μας να στραφούν σε διαθέσιμες θέσεις στο εξωτερικό. Επιπλέον, λόγω της μείωσης της χρηματοδότησης στην εκπαίδευση το Υπουργείο Παιδείας δεν έχει καταβάλει τις συνδρομές σε ακαδημαϊκά έγγραφα και περιοδικά, στερώντας τα πανεπιστημιακά ιδρύματα από την ελεύθερη πρόσβαση στις πιο πρόσφατες επιστημονικές δημοσιεύσεις και δυσχεραίνοντας το έργο των ερευνητών (Trachana, 2013).

Η αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση, αλλά και την Έρευνα & Ανάπτυξη, θα μπορούσε να επιτευχθεί με τη μείωση του ποσοστού του ΑΕΠ που αναλογεί για αμυντικές δαπάνες. Ανάμεσα στις χώρες του NATO η Ελλάδα είναι η δεύτερη με τις υψηλότερες στρατιωτικές δαπάνες σε ποσοστό του ΑΕΠ (2,4%) μετά τις ΗΠΑ (3,6%). Το NATO παρότι έχει την απαίτηση από τις χώρες μέλη να δαπανούν τουλάχιστον το 2% του ΑΕΠ σε στρατιωτικές δαπάνες, οι μοναδικές χώρες που τηρούν το όριο είναι η Αμερική, η Ελλάδα, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Πολωνία, με αυτή τη σειρά. Από την άλλη το Λουξεμβούργο δαπανά το 0,4% (Πρίφτη, 2017).

Εικόνα 11: Στρατιωτικές δαπάνες των χωρών του NATO για το έτος 2016 σε εκατομμύρια δολάρια και το ποσοστό του ΑΕΠ (πηγή: Statista).

Τη δεκαετία του 1980 η Ελλάδα διατηρούσε ένα μέσο όρο 6,2% του ΑΕΠ στις στρατιωτικές δαπάνες (Bremmer, 2017), που σημαίνει ότι για πολλά χρόνια είχαν

δαπανηθεί χρήματα που θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί ώστε να στηθεί ένα κράτος παροχών στο επίπεδο των χωρών της βόρειας Ευρώπης.

Άλλη μία δράση που εφαρμόζεται είναι το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία» (ΕΠΑνΕΚ), το οποίο αποτελεί ένα από τα πέντε τομεακά επιχειρησιακά προγράμματα του ΕΣΠΑ για την περίοδο 2014 - 2020, που εγκρίθηκαν μαζί με τα 13 Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις 18/12/2014. Το ΕΠΑνΕΚ διαθέτει προϋπολογισμό 4.67 δις ευρώ δημοσίας δαπάνης (3,65 δις ευρώ Ενωσιακής Συνδρομής) για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της εξωστρέφειας των επιχειρήσεων, την προώθηση της καινοτομίας και την αύξηση της εγχώριας προστιθέμενης αξίας, με έμφαση σε τομείς της οικονομίας όπως είναι ο τουρισμός, η ενέργεια, η αγροδιατροφή, το περιβάλλον κλπ. Ένα από τα προγράμματα του ΕΠΑνΕΚ περιλαμβάνει την επιλογή για πλήρη χρηματοδότηση (100%) καινοτόμων νεοφυών επιχειρήσεων αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αποτελεί μία ευκαιρία για τους νέους να ξεκινήσουν μία επιχείρηση, αλλά όπως και με όλα τα υπόλοιπα προγράμματα χρηματοδότησης θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οποιαδήποτε επιχειρηματική κίνηση θα αναγκαστεί να επιβιώσει σε ένα ασταθές οικονομικό και φορολογικό περιβάλλον όπως είναι της Ελλάδας. Αν δεν σταθεροποιηθεί τουλάχιστον το φορολογικό σύστημα, ώστε να γνωρίζει ο εκάστοτε επιχειρηματίας τι θα πρέπει να αντιμετωπίσει, τότε δεν υπάρχει δυνατότητα να στεφθούν με επιτυχία τέτοια προγράμματα.

Τη στιγμή που γράφεται αυτό το κείμενο (Νοέμβριος 2017) πραγματοποιείται σύνοδος κορυφής στο Γκέτεμποργκ της Σουηδίας όπου η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει να εγκριθεί από τα κράτη μέλη ο «Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων» που έχει ως στόχο να εξασφαλίσει στους πολίτες της ΕΕ νέα και αποτελεσματικότερα δικαιώματα με βάση 20 κύριες αρχές. Χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες: Ίσες ευκαιρίες και πρόσβαση στην αγορά εργασίας, δίκαιοι όροι εργασίας και κοινωνική προστασία και ένταξη. Με μια ματιά στις 20 αρχές, χωρίς να γίνει προσεκτική ανάλυση του ευρύτερου κειμένου, μοιάζουν να καλύπτουν ικανοποιητικά τα πιθανά προβλήματα που μπορεί να προκύπτουν στο εργασιακό περιβάλλον και τις σχέσεις. Έντονο προβληματισμό όμως προκαλεί η αρχή 16, όπου αναφέρεται «Κάθε άτομο δικαιούται έγκαιρη πρόσβαση σε *οικονομικά προσιτή* και

ποιοτική προληπτική και θεραπευτική υγειονομική περίθαλψη». Η εφαρμογή της συγκεκριμένης αρχής στην Ελλάδα, που παρά τα προβλήματα, ουσιαστικά παρέχει δωρεάν υπηρεσίες υγείας σε όλους, θα είναι καταστροφική για τους πολίτες της με το κατά πολύ μειωμένο εισόδημα.

Όσον αφορά το θέμα της υγείας, δρομολογείται η δημιουργία Τοπικών Μονάδων Υγείας (ToMY) που θα στελεχώνονται από ολιγομελή διεπιστημονική ομάδα για την παροχή υπηρεσιών πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας. Προκηρύχθηκαν οι θέσεις του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού, αλλά το ενδιαφέρον των γιατρών φαίνεται μειωμένο, ειδικά για τις θέσεις που βρίσκονται σε απομακρυσμένες περιοχές. Πιθανοί λόγοι οι μειωμένες αποδοχές, το γεγονός ότι η σύμβαση εργασίας είναι μόνο για 2 έτη (και άλλα 2 έτη παράταση), η αβεβαιότητα ύπαρξης του θεσμού σε περίπτωση αλλαγής κυβέρνησης και η απαγόρευση ταυτόχρονης άσκησης ιδιωτικής ιατρικής (Οικονομοπούλου, 2017). Όπως φαίνεται, ο θεσμός αποτελεί μια αποτυχημένη προσπάθεια συγκράτησης της πιθανής μετανάστευσης των ιατρών, εφόσον οι ίδιοι δεν βρίσκουν την ιδέα ελκυστική. Από τις απαντήσεις που δόθηκαν από τους συμμετέχοντες στη διαδικτυακή έρευνα που διενεργήσαμε, διαπιστώνουμε ότι χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και η Αυστραλία διαθέτουν ένα σύστημα υγείας που δεν επιτρέπει την εύκολη πρόσβαση των πολιτών σε εξειδικευμένους γιατρούς, ενώ οι γιατροί που εργάζονται ιδιωτικά απαιτούν πολύ υψηλές αμοιβές. Μιλώντας προσωπικά με μετανάστες που διαμένουν σε αυτές τις χώρες, αλλά και γιατρούς στην Ελλάδα που έχουν ασθενείς που μετανάστευσαν, διαπιστώνουμε ότι οι άνθρωποι αυτοί προτιμούν να αναβάλλουν τις επισκέψεις τους σε γιατρούς, εφόσον είναι εφικτό, και να τις πραγματοποιούν στην Ελλάδα. Επιπλέον αυτή η πρακτική ενισχύεται λόγω της εμπιστοσύνης που έχουν στις ικανότητες των Ελλήνων γιατρών.

Πέρα από τα παραπάνω, έχουν αποφασιστεί πλήθος ενεργειών και δράσεων, κυρίως μέσω του ΟΑΕΔ, για την μείωση της ανεργίας, όπως:

- Ενίσχυση εργοδοτών για την παροχή 2000 θέσεων εργασίας για ΑΜΕΑ, απεξαρτημένους, αποφυλακισμένους κλπ. με προϋπολογισμό 39,6 εκ. ευρώ.
- Πρόγραμμα επιχορήγησης επιχειρήσεων δημοσίου και ΟΤΑ για πρόσληψη 10000 μακροχρόνια ανέργων ηλικίας 55-67 (για ένα έτος και με δυνατότητα επέκτασης άλλο ένα) με προϋπολογισμό 120 εκ. ευρώ.
- Απασχόληση 1135 ανέργων στο δημόσιο σύστημα υγείας (66 εκ. ευρώ) για ένα έτος.

- Επιχορήγηση επιχειρήσεων για απασχόληση 2500 ανέργων νέων 25-29 ετών. Οι θέσεις αυτές προορίζονται αποκλειστικά για αυτούς τους νέους ώστε να ολοκληρώσουν πρόγραμμα εργασιακής εμπειρίας, με 4 μήνες πρακτικής άσκησης σπουδών και 8 μήνες απασχόλησης στο αντικείμενο σπουδών τους.
- Πιλοτικό πρόγραμμα για 2000 νέους 18-29 ετών στο δήμο Καλλιθέας, με στόχο την ανάλυση των χαρακτηριστικών αυτών των νέων και την τοποθέτησή τους σε κατάλληλα προγράμματα.
- Πρόγραμμα προώθησης της επιχειρηματικότητας 9.500 νέων ηλικίας 18-24 ετών, αποφοίτους Γυμνασίου και Λυκείου.
- Πρόγραμμα υποστήριξης επιχειρηματικότητας των νέων 18-29 ετών σε συνεργασία με τους κοινωνικούς εταίρους, για 2500 άτομα.
- Υποστήριξη απασχόλησης ΑΜΕΑ σε Κοινωνικές Συνεταιρικές Επιχειρήσεις ένταξης ευάλωτων ομάδων (για 1000 άτομα).

Τα παραπάνω προγράμματα δεσμεύουν πόρους σε μια εποχή που θεωρούνται πολύτιμοι ώστε να απασχοληθούν αποσπασματικά και προσωρινά κάποιοι άνεργοι και ευάλωτες ομάδες, ενώ με μία καλύτερη διαχείριση ίσως θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν πιο αποτελεσματικά (βλέπε 4. Προτάσεις). Εκτός του ότι δεν καλύπτουν το σύνολο των ανέργων, απαιτείται εκτενής γραφειοκρατική διαδικασία και πλήθος προϋποθέσεων, όπως είναι η έκδοση Κωδικού Αριθμού Υποβολής Αίτησης Συμμετοχής (ΚΑΥΑΣ) η οποία γίνεται με μεγάλη καθυστέρηση, ώστε να ενταχθεί κανείς σε αυτά τα προγράμματα (Μαρκόπουλος, 2017).

Σε μια προσπάθεια του κράτους να βάλει σε μία σειρά τις ανάγκες της αγοράς εργασίας σε εργαζόμενους, μετά την έγκριση από την αρμόδια επιτροπή της ΕΕ, συντάσσεται (Ιούνιος 2015, Δεκέμβριος 2015 και Ιούλιος 2016) ο Μηχανισμός Διάγνωσης Αναγκών της Αγοράς Εργασίας με τη συμμετοχή φορέων όπως το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, το Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, το Υπουργείο Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, η ΕΛΣΤΑΤ κ.α. Στο μηχανισμό περιγράφεται η προσφορά και ζήτηση εργασίας όπως ισχύει και όπως τείνει να εξελιχθεί στο μέλλον και εντοπίζονται οι αναντιστοιχίες μεταξύ προσφοράς και ζήτησης. Σκοπός του είναι η παροχή δεδομένων για τον προγραμματισμό των πολιτικών ενίσχυσης της απασχόλησης (Αντωνόπουλος, 2016). Μέσα από τον μηχανισμό διάγνωσης προέκυψαν οι εξής δράσεις:

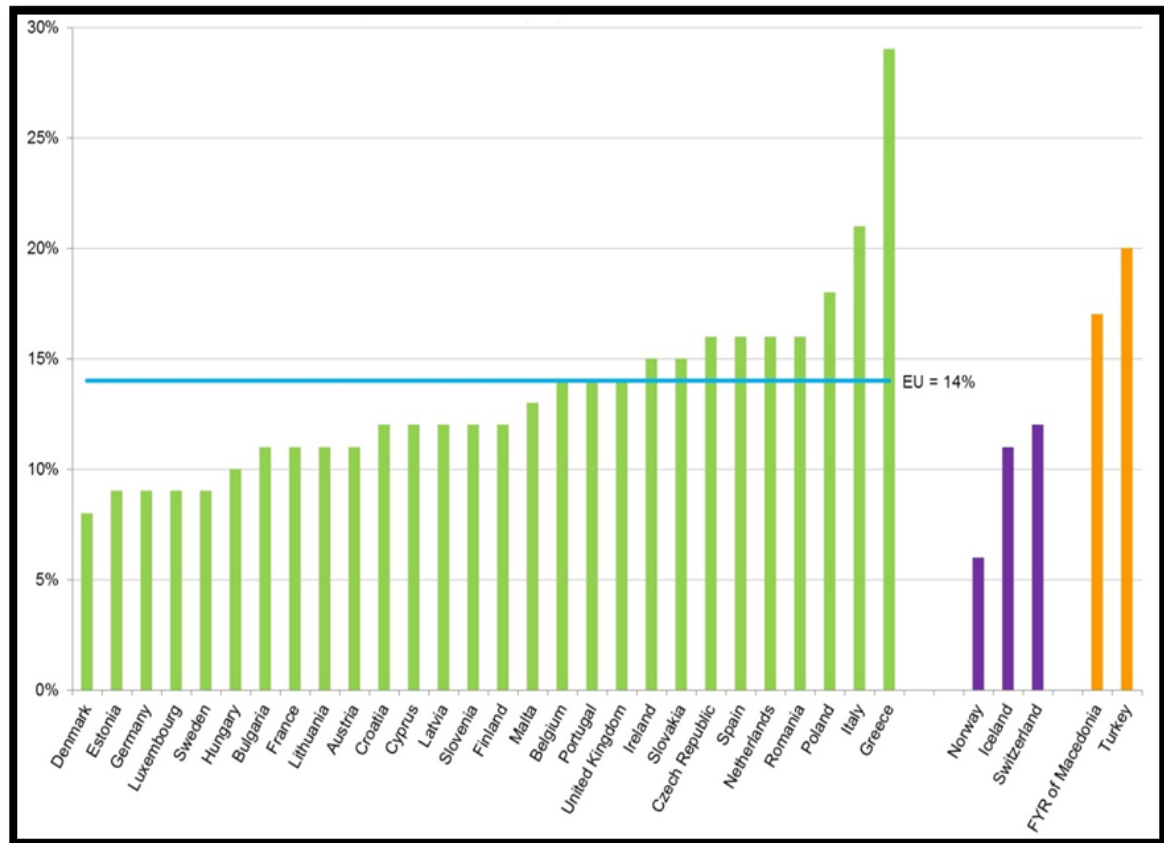
- Ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και καταπολέμηση της ανεργίας στον κλάδο της εφοδιαστικής αλυσίδας (logistics) και του εξαγωγικού εμπορίου (4.000 θέσεις εργασίας).
- Συμβουλευτική υποστήριξη, κατάρτιση, πιστοποίηση και προώθηση στην απασχόληση νέων 25–29 ετών στον κλάδο τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών (1000 ωφελούμενοι).
- Ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και καταπολέμηση της ανεργίας στον κλάδο των υποδομών και των μεταφορών (3.500 ωφελούμενοι) (Καμινιώτη et al, 2016).

Ο μηχανισμός διάγνωσης μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο στον εντοπισμό των προβλημάτων στην αγορά εργασίας και στην εξεύρεση ικανών λύσεων. Τα συμπεράσματα που εξάγει όμως απευθύνονται σε πολύ μικρή μερίδα της αγοράς εργασίας και δεν γίνεται κάποια προσπάθεια αύξησης των θέσεων εργασίας, αλλά περισσότερο μία πρόταση μετακίνησης των εργαζομένων από έναν τομέα εργασίας σε κάποιον άλλο που κρίνεται ότι υπάρχει ζήτηση.

Το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς (ΕΣΠΑ) περιέχει προγράμματα για ιδιώτες και επιχειρήσεις, ένα από τα οποία είναι ενεργά έως το Δεκέμβριο του 2017 (σε τρεις φάσεις) είναι το πρόγραμμα «Ενίσχυση της αυτοαπασχόλησης πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης» άνεργων, μισθωτών ή αυτοαπασχολούμενων για την έναρξη/υποστήριξη της άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας συναφούς με την ειδικότητά τους. Η ενίσχυση ξεκινά από 5.000 ευρώ έως και 50.000 ευρώ. Επιδοτείται ποσοστό των παρακάτω κατηγοριών: λειτουργικά (60%), αμοιβές τρίτων (20%), προβολή δικτύωση και συμμετοχή σε εκθέσεις (10%), αναλώσιμα (15%), ασφαλιστικές εισφορές (30%), αποσβέσεις παγίων (20 – 40%), κόστος για νέο εργαζόμενο 12.000 ευρώ, με συνολικό προϋπολογισμός 80 εκ. ευρώ μοιρασμένα στις περιφέρειες της Ελλάδας (espa.gr, 2017).

Με την προαναφερόμενη δράση γίνονται προσπάθειες ενίσχυσης της αυτοαπασχόλησης, δηλαδή των ελεύθερων επαγγελματιών που περιλαμβάνει μεγάλη μερίδα των εργαζομένων της ελληνικής κοινωνίας καθώς στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι επιχειρηματίες, οι μαγαζάτορες αλλά και οι μηχανικοί, οι δικηγόροι, οι γιατροί και οποιοσδήποτε προσφέρει υπηρεσίες και δεν ανήκει στους μισθωτούς. Στο Διάγραμμα 29 απεικονίζεται το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων στο σύνολο των

απασχολούμενων ηλικίας 15 – 64 ετών. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat που αφορούν το έτος 2016, η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό (29%) μεταξύ των χωρών της ΕΕ, δηλαδή ένας στους τρεις εργαζόμενους ανήκει στην κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων (Eurostat, 2017)³.

Διάγραμμα 29: Ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων στις χώρες της ΕΕ. (Πηγή: Eurostat)

Τα τελευταία χρόνια βλέπουμε συνεχώς να αλλάζει το φορολογικό σύστημα, έτσι ώστε είναι αδύνατον να προβλέψει κανείς το καθεστώς που θα ισχύει από έτος σε έτος ώστε να οργανώσει μία επιχείρηση. Αυτό το γεγονός δυσχεραίνει τη διαδικασία έναρξης μίας επιχείρησης στην Ελλάδα, σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι η γραφειοκρατία, η οποία επίσης θεωρείται ένα από τα κύρια προβλήματα λειτουργίας του ελληνικού κράτους, σύμφωνα με τις απαντήσεις που δόθηκαν από τους συμμετέχοντες στη διαδικτυακή έρευνα μετανάστες (βλ. Πίνακας 5, σελ. 53). Για το φορολογικό έτος 2016 τέθηκαν σε ισχύ νέες φορολογικές κλίμακες εισοδήματος και ειδικής εισφοράς αλληλεγγύης, καθώς και προκαταβολή φόρου 100%. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι ένας ελεύθερος επαγγελματίας με εισόδημα 10.000 ευρώ θα πληρώσει 2.200 ευρώ φόρο εισοδήματος, άλλα τόσα για προκαταβολή φόρου και 650 ευρώ για το τέλος επιτηδεύματος (Τσίρος, 2017). Επομένως καλείται να ζηήσει με

4950 ευρώ, ελάχιστα περισσότερα από το κατώφλι της φτώχειας, και αυτό σε περίπτωση που πρόκειται για μονοπρόσωπο νοικοκυριό. Δεν εξετάζεται από το κράτος αν από αυτό το εισόδημα εξαρτάται ολόκληρη οικογένεια, παρά μόνο για τη παροχή οικογενειακών και άλλων επιδομάτων. Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε αναλυτικά τα ποσά που οφείλουν να πληρώσουν οι ελεύθεροι επαγγελματίες, χωρίς να έχει υπολογισθεί η προκαταβολή φόρου και το τέλος επιτηδεύματος. Σημειώνεται ότι ανά τακτά χρονικά διαστήματα καθ' όλο το έτος ο ελεύθερος επαγγελματίας επιδίδει το ΦΠΑ από τις πωλήσεις του και πληρώνει την ασφάλισή του (ΕΦΚΑ).

Πίνακας 13: Οι φορολογικές επιβαρύνσεις στο εισόδημα από ατομικές επιχειρήσεις και ελευθέρια επαγγέλματα

Ετήσιο εισόδημα	Φόρος εισοδήματος	Εισφορά αλληλεγγύης	Σύνολο επιβαρύνσεων
5000	1100	0	1100
6000	1320	0	1320
8000	1760	0	1760
10000	2200	0	2200
11000	2420	0	2420
12000	2640	0	2640
13000	2860	22	2882
14000	3080	44	3124
15000	3300	66	3366
16000	3520	88	3608
17000	3740	110	3850
18000	3960	132	4092
19000	4180	154	4334
20000	4400	176	4576
25000	5850	426	6276
30000	7300	676	7976
35000	9150	1001	10151
40000	11000	1326	12326
45000	13250	1651	14901
50000	15500	2026	17526
60000	20000	2826	22826
70000	24500	3651	28151
80000	29000	4551	33551
90000	33500	5451	38951
100000	38000	6351	44351

Πηγή: <http://www.naftemporiki.gr>

Συνεχίζοντας με τις δράσεις που εφαρμόζονται για την καταπολέμηση της ανεργίας, υπάρχει πρόγραμμα του ΕΣΠΑ για την επιχορήγηση επιχειρήσεων για απασχόληση 1459 ανέργων ηλικίας 18-24 ετών, για 8 μήνες κατά 14,4 ευρώ ανά ημέρα (έως 2880

ευρώ ανά άτομο). Υπάρχουν ενισχύσεις και για τον τομέα των υδατοκαλλιεργειών και την μεταποίηση των γεωργικών προϊόντων και προϊόντων αλιείας.

Ένας χρηματοδοτικός πόρος της ΕΕ είναι η «Πρωτοβουλία για την απασχόληση των νέων» (ΠΑΝ) που στοχεύει στην υλοποίηση των «εγγυήσεων για τη νεολαία». Δημιουργήθηκε για τη στήριξη των νέων που ζουν σε περιφέρειες που το 2012 είχαν πάνω από 25% ανεργία των νέων. Η «εγγυήσεις για τη νεολαία» είναι μέτρα που θα εξασφαλίζουν ότι σε νέους έως 25 ετών προσφέρεται μια θέση εργασίας, συνέχιση των σπουδών, μαθητεία ή πρακτική άσκηση εντός 4 μηνών από η στιγμή που παίρνουν πτυχίο ή απολύονται. Συνολικός προϋπολογισμός για όλα τα κράτη μέλη είναι 8,4 δις ευρώ για το 2014-2020, τα οποία χρηματοδοτεί το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο. Πρόσβαση στη χρηματοδότηση έχουν και τα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ), τα οποία διεξάγουν σεμινάρια σε ανέργους και παρέχουν με εκπαιδευόμενους υπαλλήλους τις επιχειρήσεις με τις οποίες συνεργάζονται, χωρίς επιβάρυνση, μέσω των προγραμμάτων voucher (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017).

Μία ακόμη δράση που προσπαθεί να συνδέσει την αγορά εργασίας με τις σπουδές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι η προκήρυξη 3406 θέσεις μαθητείας στα Επαγγελματικά Λύκεια (για το σχολικό έτος 2017-18) και αφορά 2333 θέσεις στο Δημόσιο και 1073 θέσεις στον ιδιωτικό τομέα. Αφορά τις ειδικότητες: υπάλληλος διοίκησης και οικονομικών υπηρεσιών, υπάλληλος τουριστικών επιχειρήσεων, ηλεκτρολογικών εγκαταστάσεων, τεχνικός ηλεκτρονικών και υπολογιστικών συστημάτων εγκαταστάσεων δικτύων και τηλεπικοινωνιών, τεχνικός εγκαταστάσεων ψύξης αερισμού και κλιματισμού, τεχνικός οχημάτων, τεχνικός τεχνολογίας τροφίμων και ποτών, τεχνικός εφαρμογών πληροφορικής, σχεδιαστής δομικών έργων και γεωπληροφορικής, τεχνικός φυτικής παραγωγής, βοηθός νοσηλεύτη, βοηθός ιατρικών βιολογικών εργαστηρίων, βοηθός βρεφονηπιοκόμων, βοηθός φυσικοθεραπευτή, αισθητικής τέχνης, γραφικών τεχνών. Τα προγράμματα μαθητείας αποτελούν απαραίτητο στάδιο για την απόκτηση της εργασιακής εμπειρίας ώστε ένας νέος να εκπαιδευτεί στις ανάγκες της ειδικότητας που έχει επιλέξει και να γνωρίσει πως λειτουργεί η αγορά εργασίας. Θα πρέπει όμως να γίνεται ο κατάλληλος έλεγχος από τις αρμόδιες αρχές ώστε η περίοδος της μαθητείας να είναι εποικοδομητική για τον εκπαιδευόμενο και όχι μία περίοδος εκμετάλλευσης από τον εργοδότη, όπως πολύ συχνά συμβαίνει.

3.4.3. Εθνική Αναπτυξιακή Στρατηγική 2021

Η κυβέρνηση στην προσπάθειά της να μειώσει τις συνέπειες της κρίσης χαράσσει την Εθνική Αναπτυξιακή Στρατηγική 2021 που έχει ως σκοπό να αυξηθεί η απασχόληση, να μειωθεί η μετανάστευση προς το εξωτερικό και να περιοριστεί η μείωση του πληθυσμού. Το σχέδιο περιλαμβάνει ιδιωτικοποιήσεις για την προσέλκυση ξένου κεφαλαίου, τις συμπράξεις δημοσίου και ιδιωτικού τομέα (ΣΔΙΤ), την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας και τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος (Greek News Agenda, 2017). Βασίζεται σε τρεις γενικότερες κατευθύνσεις:

1. Τη μετατόπιση του μοντέλου παραγωγής προς την οικονομία της γνώσης, αξιοποιώντας το ανθρώπινο δυναμικό υψηλής ειδίκευσης που διαθέτει η χώρα και προσπαθώντας να το διατηρήσει εντός συνόρων.
2. Συντονισμένους και συνεκτικούς σχεδιασμούς και αποτελεσματική εφαρμογή των πολιτικών που σχετίζονται με την ανάπτυξη.
3. Μείωση των κοινωνικών και περιφερειακών ανισοτήτων.

Στο σχέδιο περιλαμβάνεται το πρόγραμμα εγγυημένης απασχόλησης ανέργων (Job Guarantee Program) με σκοπό την παραγωγή δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών, δηλαδή τα προγράμματα κοινωφελούς εργασίας σε δήμους που ήδη έχουν αναφερθεί (3.4.1. Δράσεις που έχουν προκηρυχθεί) με τη λογική ότι για κάθε 320 θέσεις εργασίας που δημιουργούνται άμεσα (έστω και για 8 μήνες), δημιουργούνται άλλες 100 θέσεις πλήρους απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα. Τελικός στόχος είναι να απασχοληθούν 150.000 άτομα ανά έτος για την επόμενη τριετία με την ελπίδα ότι θα δημιουργηθούν 47.000 θέσεις στον ιδιωτικό τομέα, με τα αντίστοιχα έσοδα για την οικονομία. Εκτιμάται ότι μέσα από τις δράσεις που περιγράφονται στο σχέδιο, η ανεργία στην επόμενη τριετία θα μειωθεί κατά 10% (Γκίτση, 2017).

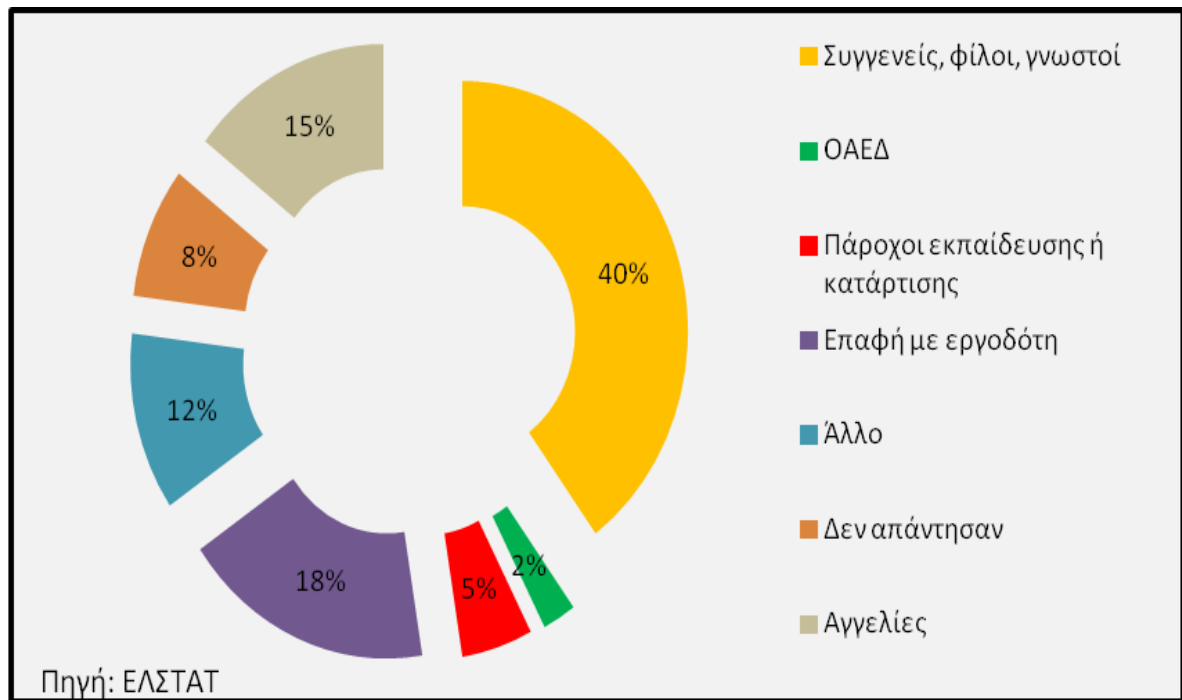
Η θεωρία της κρατικής παρέμβασης σε περιόδους οικονομικής ύφεσης (όπως ήταν η κρίση του 1929) ανήκει στον Άγγλο οικονομολόγο Τζων Μέυναρντ Κέυνς (1883 - 1946), ο οποίος το 1936 με το βιβλίο του «Γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος» θεωρεί ότι το βασικό πρόβλημα του καπιταλιστικού συστήματος είναι η ανεπάρκεια της ζήτησης. Για να επιλυθεί αυτό το πρόβλημα παρουσίασε ένα πρόγραμμα οικονομικής πολιτικής που περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, την αύξηση των κρατικών δαπανών, τη ρύθμιση της ανεργίας, την παροχή επιδομάτων στους αδύναμους και τη μείωση των μισθών (Ντάτσιου, 2017). Η πολιτική της κυβέρνησης που περιγράφεται παραπάνω, με προσλήψεις στο δημόσιο,

στηρίζεται στην κεϋνσιανή θεωρία. Δεν διευκρινίζεται όμως αν θα διατηρηθούν τα (μειωμένα) επίπεδα ανεργίας που αναμένονται με την εφαρμογή αυτής της πολιτικής και μετά την πάροδο της τριετίας ή αν θα επανέλθουν στα προηγούμενα επίπεδα. Απομένει να δούμε τα αποτελέσματα αυτής της μεθόδου στο μέλλον.

3.4.4. Δράσεις που προτάθηκαν από εξωτερικούς θεσμούς

Ο ΟΟΣΑ (OECD) το 2013 και 2016 διεξήγαγε οικονομική έρευνα για την Ελλάδα εξετάζοντας τις πρόσφατες οικονομικές εξελίξεις, πολιτικές και προοπτικές προτείνοντας μεταρρυθμίσεις για προώθηση της ανάπτυξης και των εξαγωγών. Μεταξύ αυτών η μείωση της φοροδιαφυγής, η αναμόρφωση του δημοσίου τομέα και του δικαστικού συστήματος, εκσυγχρονισμός του ΟΑΕΔ, ενίσχυση του ρόλου της επιθεώρησης εργασίας κ.α. Πιο συγκεκριμένα προτείνει την άρση κανονισμών που κρίνει ότι εμποδίζουν την ανάπτυξη, όπως η αργία της Κυριακής (που, όπως ισχυρίζεται, θα δημιουργήσει 30.000 θέσεις εργασίας), τα κλειστά επαγγέλματα, οι συλλογικές συμβάσεις και άλλα. Επιπλέον προτείνει την εισαγωγή των σχολικών γευμάτων για παιδιά φτωχών οικογενειών, τον ορισμό του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, την εκπαίδευση των ανέργων, την παροχή οικονομικότερων λύσεων φροντίδας παιδιών και την εντατικότερη εκμετάλλευση της γης για αύξηση της παραγωγής και των εξαγωγών (κυρίως ελαιόλαδο, φρούτα, λαχανικά, γαλακτοκομικά, κρασί, προϊόντα τομάτας, σταφίδες, αλιεία).

Με ειδική έρευνα της ΕΛ.ΣΤΑΤ. που δημοσιεύθηκε τον Νοέμβριο 2017 (Διάγραμμα 30) διαπιστώνεται ότι πράγματι ο ΟΑΕΔ χρειάζεται εκσυγχρονισμό, εφόσον μόλις το 2,4% των ατόμων που αναζητούν εργασία δηλώνουν ότι βρήκαν με την υποστήριξη του ΟΑΕΔ, σε αντίθεση με το 39,9% που βρήκαν μέσω συγγενών, φίλων και γνωστών (Σαλούρου, 2017).

Διάγραμμα 30: Τρόπος εύρεσης εργασίας, η έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ διεξήχθη το β' τρίμηνο 2016 και συμμετείχαν άτομα ηλικίας 15 έως 34 ετών.

Ο ρόλος του ΟΑΕΔ στην Ελλάδα αποδεικνύεται ότι είναι πολύ υποβαθμισμένος, ενώ θα έπρεπε να λειτουργεί ως το κύριο εργαλείο εύρεσης εργασίας για όποιον βρίσκεται σε αναζήτηση. Η αποτελεσματική λειτουργία του ΟΑΕΔ θα συνέβαλε και στην αίσθηση ύπαρξης αξιοκρατίας στις προσλήψεις, η οποία αυτή τη στιγμή καταρρακώνεται εφόσον ο συχνότερος τρόπος εύρεσης εργασίας είναι μέσω συγγενών, φίλων και γνωστών. Αν οι εργοδότες που αναζητούν προσωπικό υποχρεώνονταν να απευθυνθούν στον ΟΑΕΔ, τότε θα μειωνόταν η αδήλωτη εργασία και η εισφοροδιαφυγή.

Η πρόταση του ΟΟΣΑ να αρθεί η αργία της Κυριακής αν και θα μπορούσε υποθετικά να δημιουργήσει θέσεις εργασίας, ο ισχυρισμός ουσιαστικά δεν ευσταθεί γιατί οι οικονομική δυνατότητα των Ελλήνων δεν τους επιτρέπει να αυξήσουν τα έξοδα για την κατανάλωση, το οποίο με τη σειρά του θα δημιουργήσει την ανάγκη για επιπλέον εργαζόμενους στον τομέα των πωλήσεων και της παραγωγής. Έτσι το πιθανότερο είναι να απασχοληθούν οι ίδιοι εργαζόμενοι για περισσότερες ώρες, με το φόβο να μην ανταμειφθούν για τις επιπλέον ώρες εργασίας.

Σύμφωνα με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Φεβρουάριος 2017) δεν απαιτούνται προς το παρόν επιπλέον μέτρα λιτότητας αλλά πολιτικές περισσότερο δίκαιες και φιλικές προς την ανάπτυξη. Δηλαδή να προωθήσει μια πιο δίκαιη κατανομή της

φορολογικής επιβάρυνσης, τα έσοδα της οποίας θα χρησιμοποιηθούν ώστε να μειωθούν οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές που αυτή τη στιγμή «στέλνουν» θέσεις εργασίας σε γειτονικές χώρες. Κρίνει επίσης ότι απαιτούνται επιπλέον συνταξιοδοτικές μεταρρυθμίσεις για να βελτιωθεί η βιωσιμότητα του συστήματος καθώς και μείωση του χρέους από τους Ευρωπαϊκούς εταίρους. Αυτό που προκαλεί ανησυχία στις προτάσεις του ΔΝΤ είναι η αναφορά σε συνταξιοδοτικές μεταρρυθμίσεις. Ήδη έχουν γίνει πολλές μεταρρυθμίσεις, όπως είναι η αύξηση του ορίου ηλικίας για συνταξιοδότηση και η μείωση των συντάξεων, άρα όταν το ΔΝΤ αναφέρεται σε μεταρρυθμίσεις πιθανότερα εννοεί την περαιτέρω μείωση των – ήδη μειωμένων - συντάξεων, καθώς δεν μπορούμε να φανταστούμε ότι προτείνει να εργάζονται οι πολίτες για περισσότερα χρόνια. Στα 67 έτη δεν είναι εφικτό για όλους να συνεχίσουν να εργάζονται, ιδίως αν πρόκειται για χειρονακτική εργασία ή εργασία που απαιτεί σωματική ή/και ψυχική κούραση. Ένα μεγάλο ποσοστό ανθρώπων, ιδιαίτερα αυτοί που έκαναν χειρονακτική ή κάποια σχετικά βαριά εργασία, στην ηλικία των 60 έχουν αποκτήσει διάφορα προβλήματα υγείας με αποτέλεσμα να μην μπορούν να εργαστούν. Από την άλλη, η συνταξιοδότηση σε ηλικία μικρότερη των 60 ετών, όπως συνέβαινε, για παράδειγμα, με τους εργαζόμενους στα σώματα ασφαλείας, επιβαρύνει το ασφαλιστικό σύστημα ενώ οι εργαζόμενοι αυτοί θα μπορούσαν κάλλιστα να συνεχίσουν να εργάζονται σε ένα πόστο λιγότερο απαιτητικό. Για να βελτιωθεί η βιωσιμότητα του συστήματος θα πρέπει να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας και να αυξηθούν οι μισθοί, για να είναι δυνατό να συνεχίσουν να πληρώνονται οι συντάξεις που ισχύουν σήμερα.

3.4.5. Συλλογική – συνεταιριστική οικονομία

Μετά την εκδήλωση της κρίσης στην Ελλάδα, και βλέποντας αντίστοιχες δράσεις και πρωτοβουλίες που εφαρμόζονται σε χώρες του εξωτερικού, όλο και περισσότεροι άνθρωποι στράφηκαν σε λύσεις μέσω της αλληλέγγυας/συμμετοχικής/εναλλακτικής οικονομίας. Η στροφή των πολιτών σε αυτού του είδους την οικονομία ενισχύθηκε από τη δημοσίευση του Ν. 4430/2016 για την Κοινωνική Οικονομία, η οποία ορίζεται ως «το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αναλαμβάνονται από εταιρείες ή ενώσεις προσώπων, των οποίων ο σκοπός είναι η επιδίωξη του συλλογικού οφέλους και η εξυπηρέτηση γενικότερων κοινωνικών συμφερόντων» (Σταυρουλάκης, χ.η.). Με τον νέο νόμο μπορεί ο καθένας που έχει μια ιδέα (που να πληροί τα κριτήρια που θέτει) να ιδρύσει

μία Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (ΚοινΣΕπ). Μπορεί να συμμετέχει σε μία ΚοινΣΕπ, λαμβάνοντας μισθό, χωρίς να υποχρεούται να καταβάλει ασφαλιστικές εισφορές, χωρίς να φορολογείται, ενώ συγχρόνως μπορεί να διατηρεί την ιδιότητα του ανέργου και να συνεχίσει να λαμβάνει επίδομα ανεργίας, σύνταξη ή επίδομα πρόνοιας (Μπατάκης, 2016). Φαίνεται να έρχεται σε πλήρη αντίθεση με όλα όσα προσπαθεί να καταφέρει το κράτος, όσον αφορά την μείωση της εισφοροδιαφυγής και της φοροδιαφυγής, αφού δίνει τη δυνατότητα σε ανθρώπους να εργάζονται ανασφάλιστοι, χωρίς να πληρώνουν φόρους και συγχρόνως να εισπράττουν τυχόν επιδόματα που δικαιούνταν όταν δεν εργάζονταν. Η δημιουργία μίας ΚοινΣΕπ αποτελεί μία πολύ καλή ευκαιρία ώστε να ενταχθούν στην κοινωνία οι ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Διαπιστώνεται όμως ότι ταυτόχρονα αποτελεί και μία πολύ καλή ευκαιρία ώστε να στήσει κανείς μια επιχείρηση που θα λειτουργεί ακριβώς όπως όλες οι αντίστοιχες επιχειρήσεις, χωρίς όμως να πληρώνει φόρους και ασφαλιστικές εισφορές. Έτσι βλέπουμε να έχουν ιδρυθεί ΚοινΣΕπ που ασχολούνται με την εμπορία οικοδομικών υλικών και τον καθαρισμό κοινόχρηστων χώρων, με τη διαχείριση αθλητικού κέντρου (με ξενοδοχείο, πισίνες, γήπεδα τένις και κλειστό γυμναστήριο), με οικονομικές υπηρεσίες (λογιστικό γραφείο) κ.ο.κ. (enallaktikos.gr).

Το 2011 το εργοστάσιο της BIOME στη Θεσσαλονίκη αποφάσισε να σταματήσει την παραγωγή και να κλείσει. Οι εργαζόμενοι του εργοστασίου όμως αποφάσισαν να κάνουν κατάληψη στο χώρο και να το λειτουργήσουν μόνοι τους, παρασκευάζοντας οικολογικά προϊόντα καθαρισμού. Αυτή τη στιγμή λειτουργεί χωρίς ιδιοκτήτη, καθώς οι αποφάσεις παίρνονται μέσω συνελεύσεων και όλοι οι εργαζόμενοι εργάζονται εξίσου (Emmanouel, 2015). Τα προϊόντα πλέον πωλούνται και μέσω διαδικτύου, ενώ εκκρεμεί η νομιμοποίηση του καθεστώτος του εργοστασίου ως αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση, όπως υποστηρίζουν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι ότι υποσχέθηκε προεκλογικά ο ΣΥΡΙΖΑ (Sitrin, 2015).

Οι ανάγκες και επιθυμίες μίας κοινότητας, οι οποίες δεν παύουν να υφίστανται λόγω της οικονομικής στενότητας που βιώνουν, οδήγησαν τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότερες στη δημιουργία Τραπεζών Χρόνου (timebanking). Η Τράπεζα Χρόνου είναι ένα δίκτυο ανταλλαγής υπηρεσιών χωρίς να διακινούνται χρήματα. Ως μονάδα συναλλαγής χρησιμοποιείται ο χρόνος παροχής υπηρεσιών, δηλαδή ένα μέλος του δικτύου κερδίζει μονάδες παρέχοντας υπηρεσίες ώστε να τις χρησιμοποιήσει σαν αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες ενός άλλου (Τσαμπά, 2016). Τα μέλη της Τράπεζας

Χρόνου παρέχουν υπηρεσίες όπως είναι η εκμάθηση ξένων γλωσσών, η μετάφραση ενός κειμένου, ιατρικές υπηρεσίες, φύλαξη παιδιών, λογιστικές υπηρεσίες κλπ. Οι Τράπεζες Χρόνου στην Ελλάδα έχουν ιδρυθεί είτε από ομάδες ανθρώπων είτε από τις δομές των Δήμων. Είναι μία πολύ ενδιαφέρουσα ιδέα και ένας εύκολος τρόπος ώστε να έχει κανείς πρόσβαση σε υπηρεσίες, εφόσον έχει και ο ίδιος να προσφέρει κάποια. Σε πολλές Τράπεζες τα μέλη συμμετέχουν και με την προσφορά αγαθών, αν και υπάρχει δυσκολία στον υπολογισμό της αξίας. Αν και η δράση αυτή δεν αποτελεί λύση στην ανεργία, είναι όμως ένα μέσο ώστε να ικανοποιηθούν κάποιες ανάγκες ενός άνεργου και ταυτόχρονα να μπορεί να προσφέρει σε έναν συνάνθρωπό του, κάτι που θα βοηθήσει ώστε να νοιώσει ο ίδιος χρήσιμος και θα βελτιώσει την ψυχική του υγεία.

Παράλληλα με τις Τράπεζες Χρόνου λειτουργούν τοπικά δίκτυα εμπορικών ανταλλαγών με τη χρήση εναλλακτικών νομισμάτων, όπως είναι η TEM (Τοπική Εναλλακτική Μονάδα) στη Μαγνησία, ο ΟΒΟΛΟΣ στην Πάτρα, το Μελεκούνι στη Ρόδο και 45 ακόμη σε όλη την Ελλάδα. Τα περισσότερα από αυτά υπολειτουργούν, αλλά ακόμα και αυτά που παραμένουν ενεργά και υπάρχει μεγάλη συμμετοχή από τους πολίτες (όπως είναι η TEM), δεν μπορούν να καλύψουν όλο το φάσμα των αναγκών ενός νοικοκυριού (Τζιαντζή, 2017 και Γεροντέλη, 2013).

4. Προτάσεις

Η κρίση που βιώνουμε τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα είναι φανερό ότι δεν αποτελεί μονάχα μία κρίση οικονομική αλλά πολυδιάστατη, με κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές, περιβαλλοντικές και τεχνικές/τεχνολογικές επιπτώσεις και αίτια που επηρεάζουν το σύνολο των πολιτών και τη ζωή τους. Μια λύση στο πρόβλημα, η οποία διατυπώθηκε πολύ πριν την εκδήλωση της κρίσης, θα μπορούσε να είναι η εφαρμογή της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης (Ρόκος, 2003). Προσεγγίζοντας την έννοια της ανάπτυξης θα μπορούσαμε να ορίσουμε την «Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη» ως τη ταυτόχρονα και διαχρονικά, σε πλανητικό, υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής, πολιτισμικής και τεχνικής/τεχνολογικής «ανάπτυξης», η οποία μπορεί να υπάρξει, μόνο όταν τελείται σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό πάντα στον άνθρωπο, τις προαιώνιες ευγενείς του αξίες και το «όλο» φυσικό και πολιτισμικό του περιβάλλον, στο οποίο αυτός εντάσσεται ειρηνικά και δημιουργικά ως αναπόσπαστο και όχι κυρίαρχο μέρος του (Ρόκος, 2003). Πρόκειται δηλαδή για ένα είδος ανάπτυξης που δεν θα βασίζεται

στην κερδοφορία του κεφαλαίου αλλά στη δημιουργία μίας κοινωνίας ισότητας, δικαιοσύνης και ελευθερίας. Είναι μία θεωρία που αποτέλεσε έμπνευση για τις παρακάτω σκέψεις – προτάσεις.

Στην προσπάθεια εξεύρεσης λύσεων για την μείωση της ανεργίας και την διακοπή ή ακόμα και αναστροφή του φαινομένου brain drain και της φυγής του εργατικού δυναμικού διατυπώνονται οι παρακάτω προτάσεις που θα μπορούσαν με λιγότερη ή περισσότερη προσπάθεια να βοηθήσουν στο πολύ σοβαρό αυτό πρόβλημα της χώρας μας. Διαπιστώνεται ότι υπάρχουν δύο τρόποι προσέγγισης του ζητήματος, ο ένας εκ των οποίων είναι η διατύπωση προτάσεων λαμβάνοντας υπόψη τη δεδομένη πολιτική κατάσταση και την παραμονή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την ΟΝΕ και το ΝΑΤΟ. Κάποιες προτάσεις μπορούν να εφαρμοστούν μόνο με την έξοδο από την ΕΕ, εφόσον θεωρητικά έρχονται σε αντίθεση με τους κανόνες και τους νόμους της. Σκοπός της εργασίας αυτής δεν είναι να αναδειχθεί ποια κατάσταση από τις δύο (παραμονή ή όχι στην ΕΕ) είναι η βέλτιστη, αλλά να προταθούν λύσεις που μία μετέπειτα διερεύνηση θα μπορούσε να θεωρήσει χρήσιμες και εφικτές.

4.1. Δημιουργώντας μία χώρα αξιοβίωτη

Ξεκινώντας από την αρχή, για να καταφέρει ένας τόπος να διατηρήσει τον πληθυσμό του, θα πρέπει να είναι ελκυστικός από μόνος του. Από τις απαντήσεις που δόθηκαν στην διαδικτυακή έρευνα – ερωτηματολόγιο (βλ. 2. *Μεθοδολογία*), όσον αφορά τα πλεονεκτήματα των χωρών που επιλέχθηκαν από τους μετανάστες, ή αλλιώς τα μειονεκτήματα της χώρας μας, διαπιστώθηκε ότι οι άνθρωποι αυτοί μετανάστευσαν όχι μόνο για την εύρεση εργασίας, αλλά και για την εύρεση καλύτερης ποιότητας ζωής. Φυσικά, η ποιότητα ζωής προϋποθέτει την ύπαρξη σταθερής και ικανοποιητικά αμειβόμενης εργασίας, εάν όμως το κράτος προσφέρει τις απαραίτητες (πλέον) υποδομές, τότε θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως κίνητρο ώστε να παραμείνει ο Έλληνας στη χώρα του. Ποιες είναι αυτές οι υποδομές; Η πρόσβαση σε δομές υγείας και εκπαίδευσης, οι συγκοινωνίες, οι χώροι αναψυχής (πάρκα, χώροι πρασίνου), οι χώροι αθλητισμού και πολιτισμού. Πρώτη μέριμνα του κράτους οφείλει να είναι η δωρεάν παροχή ποιοτικών και δημόσιων υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης και συγκοινωνιών. Λόγω της οικονομικής κρίσης θα έλεγε κανείς ότι αυτό αποτελεί μία ουτοπία. Θα μπορούσε όμως να επιτευχθεί με την χρήση των ευρωπαϊκών προγραμμάτων χρηματοδότησης (ΕΣΠΑ) καθώς και με την κατάλληλη διαχείριση

από ανθρώπους με εμπειρία ή ακόμα και απλά με φιλότιμο και όρεξη για δουλειά. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το Νοσοκομείο Γρεβενών που προτάθηκε για το παγκόσμιο βραβείο εξοικονόμησης ενέργειας “Energy Globe 2017” αφού κατάφερε να μειώσει κατά 70% την κατανάλωση νερού, κατά 50% τα έξοδα θέρμανσης και κατά 35% την κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας, εξοικονομώντας 800.000 ευρώ για την τετραετία 2012 – 2016 (Νασιάδης, 2017). Η μεγάλη αυτή επιτυχία οφείλεται στην εργατικότητα και το φιλότιμο των υπαλλήλων της τεχνικής υπηρεσίας του νοσοκομείου, το παράδειγμα των οποίων θα έπρεπε να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση και να γίνει προσπάθεια να ώστε να επιτευχθούν παρόμοια αποτελέσματα σε όλα τα δημόσια κτίρια.

Εγείρεται λοιπόν το ερώτημα, πως θα μπορούσαμε να διαμορφώσουμε την κοινωνική συνείδηση των Ελλήνων, έτσι ώστε όλοι να αισθάνονται την ανάγκη να γίνουν χρήσιμοι και παραγωγικοί για την κοινωνία; Η απάντηση στο ερώτημα είναι πολύπλευρη. Αυτό που απαιτείται είναι η εξάλειψη της διαφθοράς που παρατηρείται στους εκπροσώπους του λαού, οι οποίοι είναι αυτοί που θα δώσουν το δώσουν το καλό παράδειγμα στους υπόλοιπους πολίτες, η παροχή ίσων ευκαιριών σε όλους και το κατάλληλο εκπαιδευτικό σύστημα. Το ελληνικό σύστημα εκπαίδευσης κατά κανόνα στοχεύει στην «εμφύτευση» γνώσεων στους μαθητές, επιμένοντας στην «ξερή» παρουσίαση των διαφόρων μαθημάτων, απαιτώντας από τους μαθητές να αποστηθίσουν αδιάφορα βιβλία χωρίς καμία σύνδεση με την πραγματικότητα. Αγνοεί τα σημαντικότερα εφόδια που θα χρειαστεί ένας άνθρωπος για να πορευτεί στη ζωή του, όπως είναι η αλληλεγγύη, η ενσυναίσθηση, η αυτοεκτίμηση, η κριτική σκέψη, η υπευθυνότητα, η ευγένεια, η ηθική, η περιβαλλοντική ευαισθησία. Προτείνεται λοιπόν να διαμορφωθεί ένα σύστημα παιδείας που θα στηρίζεται στην ανάπτυξη αυτών των ικανοτήτων με στόχο να προκύψουν πολίτες ενεργοί και περισσότερο νομοταγείς, υπεύθυνοι, ανοιχτοί στη διαφορετικότητα και ψυχικά υγιείς. Η κατάλληλη παιδεία αποτελεί το θεμέλιο για τη δημιουργία της κοινωνίας στην οποία θα ήθελε ο κάθε πολίτης της χώρας μας να ζει, εφόσον χάρη σε αυτήν θα διαθέτουν τα εφόδια να διεκδικήσει τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματά του. Ο ενεργός πολίτης δεν θα δέχεται παθητικά ότι του προωθούν τα ΜΜΕ, αλλά θα πιστεύει στην ατομική και συλλογική του δύναμη που, όπως έχει αποδειχθεί ιστορικά, μπορεί να αλλάξει την κοινωνία προς όφελος των πολιτών. Πολύ σημαντικά είναι και τα εφόδια που παρέχονται από τους γονείς, καθώς ο ρόλος τους είναι καθοριστικός

στην ανατροφή ενός παιδιού με διάθεση συνεργασίας και αίσθημα σεβασμού προς το ίδιο αλλά και τους άλλους.

Η Ελλάδα είναι μία χώρα που με την κατάλληλη αναδιάρθρωση της παραγωγής θα μπορούσε να διαθέτει μία σχετική αυτάρκεια σε πληθώρα προϊόντων και συγχρόνως να αποτελέσει εξαγωγική δύναμη. Η αγροτική πολιτική των προηγούμενων ετών αποθαρρύνει τους νέους να ασχοληθούν με την γεωργία και κτηνοτροφία, συρρικνώνοντας τον πληθυσμό της ελληνικής υπαίθρου. Από τη μία βλέπουμε χωματερές να γεμίζουν με πορτοκάλια ενώ από την άλλη βλέπουμε να πωλούνται ντομάτες από το Βέλγιο, λεμόνια από την Αργεντινή και σκόρδο από την Κίνα, όλα προϊόντα που καλλιεργούνται και στην Ελλάδα. Για την εξάλειψη αυτών των φαινομένων και τη δημιουργία θέσεων εργασίας απαιτείται ο κατάλληλος κεντρικός σχεδιασμός που θα συνδυάζει πολιτικές εκσυγχρονισμού, έρευνας και καινοτομίας και τις αρχές του Ολοκληρωμένου Αναδασμού (Ρόκος, 1981). Οι αγρότες και κτηνοτρόφοι, με τη βοήθεια επιστημόνων, τεχνικών και επαγγελματιών, θα στηρίζονται από τους συνεταιρισμούς που θα έχουν δημιουργήσει. Η δράση αυτή προϋποθέτει την καταγραφή με ακρίβεια και λεπτομέρεια των φυσικών διαθεσίμων της περιοχής, τη διαθέσιμη γη (ιδιωτική και δημόσια), τις διαθέσιμες οικίες και τον εξοπλισμό καθώς και των νέων και παλαιών αγροτών που είναι πρόθυμοι να συμμετάσχουν στη δράση αυτή. Για την προσέλκυση νέων αγροτών / κτηνοτρόφων / επιστημόνων / τεχνικών / επαγγελματιών απαιτείται η ενημέρωση των παραπάνω μέσω πραγματοποίησης σεμιναρίων ή/και συναντήσεων για την προώθηση των ευκαιριών απασχόλησης, αλλά και η φροντίδα για την παροχή των απαραίτητων δομών που πιθανά να λείπουν από την εν λόγω περιοχή. Τέτοιες δομές είναι, για παράδειγμα, η εκπαίδευση και η περίθαλψη. Με την καταγραφή των διαθεσίμων που αναφέρθηκε παραπάνω, θα μπορούν να εντοπιστούν οι ανεκμετάλλευτες κατοικίες και σε συνεννόηση με τους ιδιοκτήτες (ή το δημόσιο οργανισμό που τις διαχειρίζεται) να παρασχεθούν με πολύ μικρό ή χωρίς αντίτιμο σαν κίνητρο στον δάσκαλο και τον γιατρό που θα θελήσει να προσφέρει τις υπηρεσίες του.

Παράδειγμα προς μίμηση αποτελεί το χωριό Ανάβρα Μαγνησίας, όπου με το ενδιαφέρον και την προσωπική εργασία του κοινοτάρχη, της συζύγου του, μίας δημοτικής υπαλλήλου και τη συνεργασία και εμπιστοσύνη των κατοίκων, δημιουργήθηκε ένα χωριό πρότυπο με χρήση ευρωπαϊκών κοινοτικών πόρων. Δημιουργήθηκε αιολικό πάρκο που απέφερε ετησίως 100.000 ευρώ έσοδα για την κοινότητα, αναπτύχθηκε η βιολογική κτηνοτροφία με πιστοποιημένο σφαγείο και

πληθώρα άλλων έργων που βελτίωσαν τη ζωή των κατοίκων και προσέλκυσαν νέους. Δυστυχώς με το πρόγραμμα Καλλικράτης και τη συγχώνευση των δήμων το ενδιαφέρον της νέας διοίκησης για τη συνέχιση και διατήρηση των έργων ήταν μειωμένο και τα χρηματικά οφέλη από τα ήδη υπάρχοντα έργα πλέον εισπράττονται από το Δήμο Αλμυρού, ο οποίος λόγω μεγάλης έκτασης δυσκολεύεται να ασχοληθεί εξίσου με τα προβλήματα και του πιο απομακρυσμένου χωριού. Η ίδια κατάσταση παρατηρείται στα περισσότερα χωριά της Ελλάδας (Καναβαράκης, χ.η.). Αντίστοιχα προβλήματα θα μπορούσαν να είχαν λυθεί αν οι απομακρυσμένες περιοχές ήταν αυτοδιοικούμενες, εφόσον η διαχείριση θα ήταν στα χέρια των άμεσα ενδιαφερομένων.

Το παράδειγμα της Ανάβρας αποδεικνύει ότι είναι δυνατή η στροφή σε εναλλακτικές πηγές ενέργειας προς όφελος της κοινωνίας και όχι του κεφαλαίου. Με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσε να λειτουργήσει προς όφελος των πολιτών η διαχείριση των απορριμμάτων μέσω της επαναχρησιμοποίησης/ανακύκλωσης, δημιουργώντας θέσεις εργασίας, μειώνοντας το κόστος της διαχείρισης και προσφέροντας οικονομικότερα και τοπικά παραγόμενα προϊόντα (π.χ. λιπάσματα και κομπόστ). Ως παράδειγμα ορθής διαχείρισης των απορριμμάτων αναφέρεται η γαλλική πόλη Μπεζανσόν (Ferran, 2017), η Σαρδηνία, η Πάρμα αλλά και πολλές άλλες που πέτυχαν σε λίγα χρόνια πολύ μεγάλα ποσοστά ανακύκλωσης και σε μερικές περιπτώσεις σχεδόν μηδενισμό της ποσότητας των απορριμμάτων που καταλήγουν σε χωματερές (zerowasteurope.eu). Η καύση των υπολειμμάτων με τη χρήση της κατάλληλης τεχνολογίας, όπως εφαρμόζεται κυρίως στις σκανδιναβικές χώρες, θα μπορούσε να αποτελέσει μία λύση για την παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και θέρμανσης, όπως και η αξιοποίηση της γεωθερμίας. Η χρηματοδότηση των παραπάνω μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση κοινοτικών πόρων, αλλά θα πρέπει να συνδυαστεί με την κατάλληλη περιβαλλοντική εκπαίδευση των πολιτών ώστε να λειτουργήσουν με επιτυχία.

Προς το παρόν γίνεται μία προσπάθεια στήριξης της οικονομίας της χώρας με αξιοποίηση της φυσικής ομορφιάς της, μέσω του τουρισμού, και με την πώληση της δημόσιας περιουσίας (ΟΛΠ, ΤΡΑΙΝΟΣΕ, ΟΛΘ, ΕΥΑΘ, ΕΥΔΑΠ, ΔΕΗ κ.τ.λ.). Δημόσια αγαθά όπως είναι το νερό, το ρεύμα, η πρόσβαση σε παραλίες, οι μετακινήσεις δεν νοείται να αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης ιδιωτικών εταιριών προς αύξηση του πλούτου των λίγων. Ούτε έχει αποδειχθεί ότι μία ιδιωτική εταιρία έχει την ικανότητα να διαχειριστεί με καλύτερο τρόπο τα εν λόγω αγαθά και υπηρεσίες από ότι ένας δημόσιος οργανισμός. Η πώληση της δημόσιας περιουσίας

δεν αποτελεί λύση για την ανόρθωση της οικονομίας, αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την καλύτερη οργάνωση και διαχείρισή της με στόχο τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την παροχή ποιοτικών υπηρεσιών στους πολίτες, χωρίς να μεταμορφώνεται σε όργανο για το κυνήγι του κέρδους. Οι πλουτοπαραγωγικές πηγές της Ελλάδας είναι ιδιαίτερα σημαντικές καθώς η χώρα μας διαθέτει κοιτάσματα πετρελαίου και φυσικού αερίου, χρυσό, νικέλιο, βωξίτη, περλίτη, λιγνίτη αλλά και βιομηχανίες αμαξωμάτων και ναυπηγεία. Αυτός ο ορυκτός πλούτος μπορεί να αποτελέσει πρώτη ύλη για τη δημιουργία βιομηχανιών, δημιουργώντας θέσεις εργασίας κατά την εξόρυξη, τη μεταποίηση και την εξαγωγή. Η κεντρικά σχεδιασμένη αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας εις όφελος του κοινωνικού συνόλου και όχι η πώλησή τους, αποτελεί τη μόνη λύση για τη διαφυγή από το αδιέξοδο που βρίσκεται σήμερα η χώρα.

Το δημόσιο διαθέτει πλήθος ανεκμετάλλευτων ακινήτων που θα μπορούσαν με την κατάλληλη διάθεση να μειώσουν τα έξοδα άλλων δημόσιων οργανισμών όπως είναι οι Δήμοι και οι Περιφέρειες. Πρόσφατα διενεργήθηκε διαγωνισμός από την Περιφέρεια Αττικής για την αγορά κτιρίου που θα στεγάσει κάποιες από τις υπηρεσίες της. Περιέργως, στο διαγωνισμό υπήρξε μόνο μία συμμετοχή, η οποία και επιλέχθηκε. Η Περιφέρεια Αττικής, όπως και κάθε Περιφέρεια ή Δήμος που αναζητεί χώρους για να στεγάσει υπηρεσίες, θα μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες της εκμεταλλευόμενη κάποια από τα κτίρια που έχει ήδη στην κατοχή της ή που να ανήκουν στην Κτηματική Εταιρία του Δημοσίου, χωρίς να ξοδέψει εκατομμύρια ευρώ σε νέες αγορές ή σε ενοίκια. Για να γίνει αυτό αρχικά απαιτείται αναλυτική καταγραφή των δημόσιων ακινήτων και δημιουργία μίας βάσης δεδομένων όπου θα μπορούν οι δημόσιες υπηρεσίες να ανατρέχουν για την κάλυψη των αναγκών τους. Στη συνέχεια θα υπάρχει η δυνατότητα να αξιοποιηθούν τα ακίνητα και για άλλους σκοπούς, όπως είναι η παραχώρηση γης σε ακτήμονες αγρότες, οικιών για τη στέγαση δασκάλων και γιατρών σε απομακρυσμένες περιοχές, οικιών για τη στέγαση άπορων οικογενειών και αστέγων κ.ο.κ. Προτείνεται η διαχείριση των ακινήτων να γίνεται από έναν φορέα, ο οποίος θα παραχωρεί τη χρήση και όχι την κυριότητα. Με παρόμοιο τρόπο θα μπορούσε να αξιοποιηθεί η ακίνητη περιουσία της Εκκλησίας.

Πίνακας 14: Μισθοί κοινοβουλευτικών εκπροσώπων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναλογικά με τον μέσο μισθό των πολιτών της χώρας.

Country	Salary ▲	Mean earnings (2010)	Ratio	Source
Bulgaria	€16,318	€4,618	3.53	Standart News / Maria Spirova
Romania	€18,984	€5,991	3.17	Romanian parliament
Malta	€21,145	€18,744	1.13	Maltese parliament
Slovakia	€23,532	€10,232	2.30	Slovakian parliament
Croatia	€24,487	€12,494	1.96	Croatian parliament
Czech Republic	€27,246	€12,592	2.16	Czech parliament
Latvia	€27,492	€8,357	3.29	Latvian parliament
Poland	€27,951	€10,426	2.68	Polish parliament website
Hungary	€28,704	€9,916	2.89	Hungarian parliament
Lithuania	€30,380	€7,138	4.26	Lithuanian parliament
Spain	€33,768	€27,057	1.25	Spanish parliamentary website / Rafael Cereceda
Estonia	€41,331	€10,395	3.98	Estonian parliament
Slovenia	€42,447	€21,135	2.01	Slovenian parliament
Cyprus	€47,324	€26,927	1.76	Cypriot parliament
Portugal	€49,323	€18,354	2.69	Portuguese parliament
EU average	€60,843	€25,591	2.4	
Greece	€68,460	€25,669	2.67	Greek parliament
Luxembourg	€75,319	€51,663	1.46	Chambre Des Deputes, Luxembourg
Finland	€76,560	€40,281	1.90	Finnish parliament
Sweden	€79,392	€38,716	2.05	Swedish parliament
France	€85,200	€33,897	2.51	French parliament
Belgium	€86,064	€43,388	1.98	Belgian parliament
Ireland	€87,258	€42,546	2.05	Irish parliament
Denmark	€91,767	€49,714	1.85	Danish parliament
Netherlands	€102,039	€41,149	2.48	Dutch parliament
UK	€106,000	€35,840	2.96	British parliament
Germany	€108,894	€38,735	2.81	Cornelia Trefflich
Austria	€120,165	€38,895	3.09	Austrian parliament
Italy	€167,257	€31,680	5.28	Italian parliament website / Giacomo Segantini / Salvatore Falco

Πηγή: Eurostat (στοιχεία 2010)

Η πολιτεία, με τη σκέψη στην εξοικονόμηση χρημάτων μέσω της μείωσης των δημοσίων δαπανών, από την αρχή της οικονομικής κρίσης έχει μειώσει τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων από 25% έως 38% και παραπάνω, αναλόγως τη θέση και το Υπουργείο που εργάζεται ο εκάστοτε υπάλληλος. Οι ίδιοι άνθρωποι που ψήφισαν τους νόμους που μείωσαν τους μισθούς των δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων, δηλαδή οι βουλευτές, δεν έχουν υποστεί καμία μείωση στον μισθό τους, απεναντίας διατηρούν τα προνόμιά τους ανέπαφα (Σκιαδόπουλος, 2015). Στον Πίνακα 14 βλέπουμε τον μισθό των μελών των κοινοβουλίων των χωρών της ΕΕ σε σχέση με το μέσο μισθό (του έτους 2010) ενός πολίτη της αντίστοιχης χώρας (Harris, 2016). Παρατηρούμε ότι οι Έλληνες βουλευτές πληρώνονται παραπάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο και πολύ περισσότερο από χώρες όπως η Κύπρος, η Ισπανία και η Πορτογαλία. Για να είναι οι αντιπρόσωποι του λαού σε θέση να κατανοήσουν τα προβλήματα των πολιτών, κρίνεται απαραίτητη η ίση μεταχείρισή τους, προτείνεται δηλαδή ο μισθός τους να υπολογίζεται με βάση το ενιαίο μισθολόγιο των δημοσίων

υπαλλήλων, να διατηρούν την προηγούμενη ασφάλισή τους (όπως συμβαίνει με τους μηχανικούς, δικηγόρους και γιατρούς του δημοσίου), να καταργηθεί η βουλευτική σύνταξη και να μειωθούν δραστικά ή και να καταργηθούν τα υπόλοιπα έξοδα (για γραμματείς, συνεργάτες, προσωπική ασφάλεια, γεύματα, ταξίδια, γραφεία, τηλέφωνα, αυτοκίνητα, επιδόματα κ.λ.π.) (Ρόκος, 2013). Εξάλλου, η θέση ενός αντιπροσώπου του λαού δεν θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται σαν δουλειά, αλλά σαν λειτούργημα, αφού εκλέχτηκε για να υπηρετεί το συμφέρον του λαού και όχι του ιδίου, των συγγενών / φίλων του και των επιχειρηματιών.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως (Βλ. 3.4.2. *Δράσεις που εφαρμόζονται*), η Ελλάδα σπαταλά υπέρογκα ποσά σε αμυντικές δαπάνες, ενώ από την άλλη τα χρήματα που ξοδεύονται για την εκπαίδευση και την έρευνα είναι πολύ λιγότερα από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Με τη μείωση των αμυντικών δαπανών και των χρημάτων που δαπανώνται για τους πολιτικούς και τα πολιτικά κόμματα, θα εξοικονομηθούν πόροι που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την παιδεία, τη στήριξη των ανέργων και την αναβάθμιση του ρόλου του ΟΑΕΔ. Επιπλέον, προτείνεται η ενίσχυση των ελεγκτικών μηχανισμών που αφορούν την εργασία και τα εργασιακά δικαιώματα (Επιθεώρηση Εργασίας, ΙΚΑ) για μείωση της εισφοροδιαφυγής, καθώς και νομοθετική ρύθμιση όσον αφορά την εξάλειψη της διαφοράς των αμοιβών μεταξύ των φύλων (gender pay gap), που πρόσφατα (Ιανουάριος 2018) εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στην Ισλανδία (Osborne, 2018).

4.2. Βήματα για τη δημιουργία θέσεων εργασίας

Κρίνουμε ότι ένα από τα μεγαλύτερα αγκάθια στη δημιουργία και τη διατήρηση των θέσεων εργασίας είναι η φορολογία. Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα παρατηρείται το φαινόμενο της συνεχούς αναθεώρησης του φορολογικού συστήματος με αύξηση της έμμεσης και άμεσης φορολογίας. Φαίνεται πως η αύξηση των φορολογικών εσόδων στηρίζεται κυρίως στην φορολόγηση των μισθωτών, στην αύξηση των φόρων κατανάλωσης και στη φορολόγηση των ακινήτων, καθώς και στην υπόθεση ότι οι υπόλοιποι εργαζόμενοι, γιατί και οι αυτοαπασχολούμενοι εργαζόμενοι είναι, φοροδιαφεύγουν δηλώνοντας πολύ λιγότερα από τα υποτιθέμενα πραγματικά τους έσοδα. Δεν είναι όμως ούτε λογικό ούτε δίκαιο να στηρίζεται ένα φορολογικό σύστημα σε μία υπόθεση, έστω και αν υπάρχει η πιθανότητα να αληθεύει σε μεγάλο

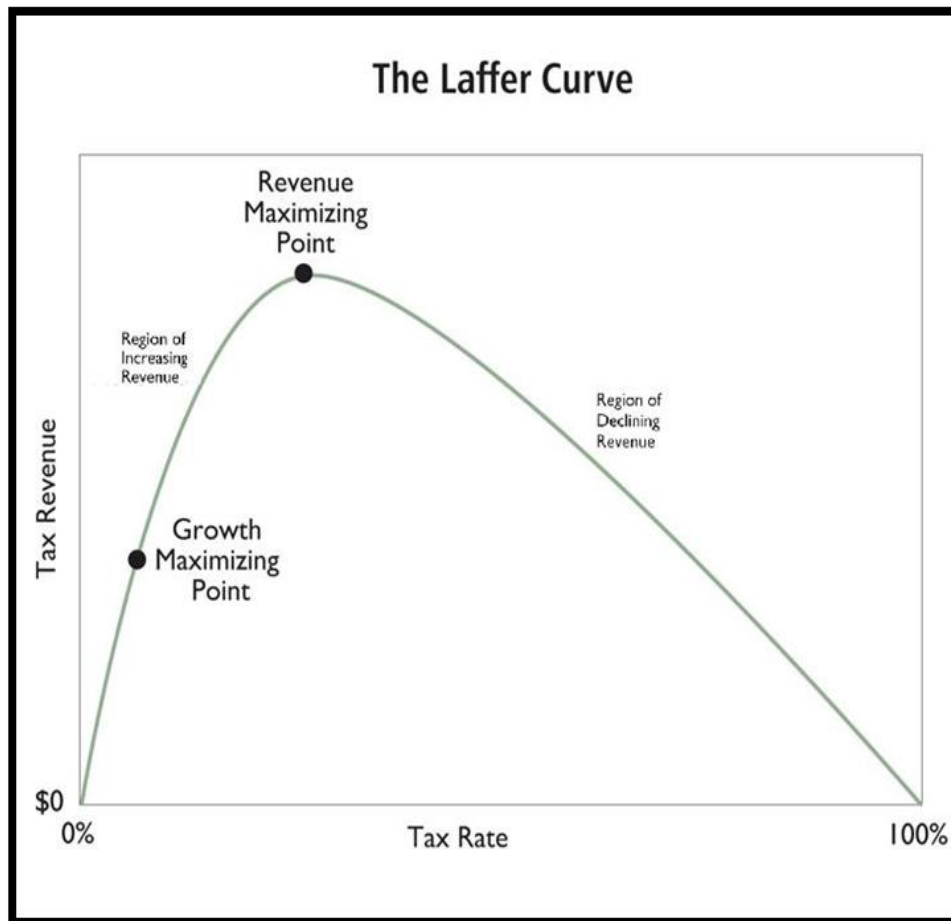
βαθμό. Δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη πιθανότητα να είναι όντως μειωμένα τα έσοδα του μέσου ελεύθερου επαγγελματία, κάτι που κάλλιστα μπορεί να συμβαίνει. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ένας ελεύθερος επαγγελματίας που δηλώνει εισόδημα 10.000 ευρώ, αφού πληρώσει όλες τις υποχρεώσεις του προς το κράτος, καλείται να ζήσει με 4.950, με τα οποία μετά βίας θα πληρώσει την ασφάλισή του, το ενοίκιο / δάνειο του σπιτιού ή τον ΕΝΦΙΑ. Δεν λαμβάνεται καθόλου υπόψη το γεγονός ότι αυτός ο άνθρωπος και η οικογένειά του με κάποιο τρόπο θα πρέπει να ζήσουν, και δικαιούνται να ζήσουν αξιοπρεπώς. Μήπως πλέον εξαρτάται η επιβίωση τους από την απόκρυψη εσόδων; Μήπως δεν έχουν άλλη επιλογή; Προτείνεται λοιπόν να μειωθούν οι φορολογικοί συντελεστές και τα λοιπά φορολογικά βάρη, να ληφθεί υπόψη η πραγματικότητα που βιώνουν οι Έλληνες και να στηθεί ένα φορολογικό σύστημα δίκαιο για όλους και με γνώμονα τις ανάγκες των πολιτών. Ένα σύστημα όμως που θα είναι σταθερό ώστε να μπορεί ο κάθε ελεύθερος επαγγελματίας, επιχειρηματίας, πολίτης να προγραμματίσει το μέλλον του χωρίς να φοβάται ότι με κάθε νέο έτος θα έχει και νέες φορολογικές εκπλήξεις. Αυτό προϋποθέτει την αναλυτική καταγραφή των αναγκών της σημερινής κοινωνίας, δηλαδή πόσα χρήματα χρειάζεται πραγματικά κάποιος για να ζήσει αξιοπρεπώς, και την επιστροφή της φορολογίας με παροχές (υγείας, παιδείας κλπ) στους πολίτες, ο οποίος θα έπρεπε να είναι ο μοναδικός σκοπός ύπαρξης της φορολογίας. Παρακάτω παρατίθεται πίνακας με τη διαμόρφωση των φορολογικών συντελεστών σε χώρες της ΕΕ και μη, ανάλογα με το εισόδημα και την οικογενειακή κατάσταση (Πίνακας 15). Παρατηρείται ότι σε κάποιες χώρες, όπως είναι η Ιρλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Δανία, η φορολογία μειώνεται αισθητά όταν ο φορολογούμενος λαμβάνει ως μισθό το 67% του μέσου μισθού των εργαζομένων της χώρας και πρόκειται για μονογονεϊκή οικογένεια, κάτι που δεν ισχύει στην Ελλάδα. Γενικά η μείωση του φορολογικού συντελεστή όταν απευθύνεται σε οικογένειες με παιδιά είναι αναλογικά μικρότερη στη χώρα μας από ότι σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως συμβαίνει στη Γερμανία, το Βέλγιο και την Αυστρία (Πίνακας 15). Η μείωση της φορολογίας σε οικογένειες με παιδιά θα μπορούσε να αποτελέσει κίνητρο ή έστω βοήθημα ώστε να αποφασίσει κανείς να ξεκινήσει οικογένεια, βοηθώντας έτσι στο πρόβλημα της υπογεννητικότητας και της γήρανσης του πληθυσμού στην Ελλάδα.

Πίνακας 15: Φορολογικοί συντελεστές χωρών του ΟΟΣΑ.

Χώρα	Φορολογικός Συντελεστής		
	Άγαμος/η με εισόδημα στο 100% του Μ.Ο	Παντρεμένος με 2 παιδιά με εισόδημα στο 100% του Μ.Ο.	Μονογονεϊκή οικογένεια με 2 παιδιά με εισόδημα στο 67% του Μ.Ο.
Βέλγιο	54	38,6	33,6
Γερμανία	49,4	34	31
Γαλλία	48,1	40	24,5
Αυστρία	47,1	36,5	27
Ελλάδα	40,2	38,3	31,7
Ισπανία	39,5	33,8	24,4
Δανία	36,5	26,1	7,7
Χώρες ΟΟΣΑ (Μ.Ο)	36	26,6	16,6
Ισλανδία	34	23,9	21,6
ΗΠΑ	31,7	20,8	12,7
Ην. Βασίλειο	30,8	25,8	6,2
Ιρλανδία	27,1	8,3	-18,8
Κορέα	22,2	20	17
Μεξικό	20,1	20,1	15,3
Χιλή	7	7	6,1

Πηγή: ΟΟΣΑ (στοιχεία 2016)

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο Arthur Laffer και της ομώνυμης καμπύλης (Εικόνα 10), η αύξηση των φορολογικών συντελεστών πάνω από ένα ορισμένο ύψος έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση των φορολογικών εσόδων ενώ η διατήρηση χαμηλών φορολογικών συντελεστών δρουν θετικά στην απασχόληση και την παραγωγή (στην ανάπτυξη δηλαδή). Απαραίτητη προϋπόθεση για την αύξηση των φορολογικών εσόδων είναι η εύρεση του μέγιστου φορολογικού συντελεστή (revenue maximizing point) και η αποφυγή αύξησής του παραπέρα, εφόσον αυτή η κίνηση θα επιφέρει μείωση των φορολογικών εσόδων (Moore, 2014).

Εικόνα 12: Καμπύλη Laffer (πηγή: <https://danieljmitchell.wordpress.com>)

Τα έσοδα ενός κράτους στηρίζονται κατά βάση στην είσπραξη της φορολογίας από τους πολίτες. Συμπληρωματικά, για τη αύξηση των εσόδων, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν κρατικές επιχειρήσεις σε τομείς όπως είναι η παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, η εξόρυξη, η μεταποίηση, η διαχείριση απορριμμάτων κ.α., δημιουργώντας θέσεις εργασίας για πολίτες όλων των μορφωτικών επιπέδων, αξιοποιώντας και τους υψηλά εξειδικευμένους επιστήμονες στον τόπο που τους παρείχε τη γνώση (εφόσον η τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα είναι, ακόμα, δωρεάν). Όπως προαναφέρθηκε, η Ελλάδα διαθέτει σημαντικές πλουτοπαραγωγικές πηγές που με την κατάλληλη αξιοποίηση θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην δημιουργία θέσεων εργασίας και στην ανόρθωση της ελληνικής οικονομίας. Η αξιοποίηση μέσω δημόσιων επενδύσεων και όχι ιδιωτικών κρίνεται απαραίτητη για την εξασφάλιση του μέγιστου οφέλους στους πολίτες. Προτείνεται, μέσω κεντρικού σχεδιασμού, η εξασφάλιση φθηνής ενέργειας μέσω ανανεώσιμων πηγών, η αξιοποίηση των κοιτασμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου, των ορυκτών με τη δημιουργία κατάλληλων βιομηχανιών μεταποίησης, η ανάπτυξη της χημικής

βιομηχανίας και φαρμακοβιομηχανίας, η αναβάθμιση των ναυπηγείων και των βιομηχανιών αμαξωμάτων, λαμβάνοντας υπόψη την προστασία του περιβάλλοντος και το κοινωνικό όφελος.

Μια πολύ ενδιαφέρουσα πρόταση της Greenpeace, η οποία συνδυάζει την αξιοποίηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ηλιακή) για το κοινωνικό όφελος και την προστασία του περιβάλλοντος, είναι το πρόγραμμα “Solarize Greece”. Η πρόταση της Greenpeace έρχεται να «χτυπήσει» την πολιτική εφαρμογής του Κοινωνικού Οικιακού Τιμολογίου (Κ.Ο.Τ.) που απευθύνεται στα ευάλωτα νοικοκυριά, δηλαδή αυτά που αδυνατούν να πληρώσουν τους λογαριασμούς της Δ.Ε.Η. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσιάζει η Greenpeace (Γρηγορίου, 2018), κάθε έτος, 80 εκ. ευρώ που συγκεντρώνονται από την εξόφληση λογαριασμών ηλεκτρικού ρεύματος χρησιμοποιούνται για την επιδότηση του Κ.Ο.Τ. Με τα μισά χρήματα (40 – 45 εκ. ευρώ) θα μπορούσαν να εγκατασταθούν φωτοβολταϊκά σε ταράτσες δημόσιων κτιρίων (σχολεία, δημαρχεία, κ.λ.π.) και να παρέχεται δωρεάν ηλεκτρικό ρεύμα σε όσους το έχουν ανάγκη. Συγχρόνως μπορούν να μειωθούν τα έξοδα λειτουργίας δημόσιων κτιρίων, να μειωθούν οι λογαριασμοί ρεύματος του συνόλου των καταναλωτών εφόσον δεν θα χρειάζεται πια να συνεισφέρουν για τη στήριξη του Κ.Ο.Τ. αλλά και να δημιουργηθούν 30.000 – 35.000 θέσεις εργασίας. Η πρόταση της Greenpeace έχει ήδη εφαρμοστεί σε κάποιες περιοχές της Ελλάδας (Ρόδος, Λάρισα) και σε συγκεκριμένα σχολικά κτίρια (Εύβοια, Π. Φάληρο, Κρήτη, Θεσσαλονίκη) (Greenpeace, 2018).

Εικόνα 13: Οφέλη από την εφαρμογή ενός δεκαετούς προγράμματος ενεργειακής αναβάθμισης 1 εκατ. κτιρίων, το οποίο συμπεριλαμβάνει δωρεάν ηλιακή ενέργεια από τη ΔΕΗ σε 300.000 νοικοκυριά. (πηγή:Greenpeace)

Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή του κεφαλαίου, δεν εξετάζεται το γεγονός αν οι παραπάνω προτάσεις είναι εφικτό να πραγματοποιηθούν στα πλαίσια της συμμετοχής της χώρας μας σε ενώσεις όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, το ΝΑΤΟ, το ΔΝΤ και ο ΟΟΣΑ, παρά μόνο αν αποτελούν λύσεις που θα λειτουργήσουν προς όφελος του πολίτη. Εξάλλου, αν κρίνουμε από τις απαντήσεις των μεταναστών, το ποσοστό των ατόμων που επιθυμεί έξοδο της χώρας μας από την ΕΕ είναι πολύ μικρό. Μήπως λοιπόν θα έπρεπε να συζητάμε για μία περισσότερη ανθρώπινη Ευρώπη, πιο κοντά στους λαούς, που θα παίρνει αποφάσεις με γνώμονα την ευημερία των πολιτών της και όχι την κερδοφορία των μεγάλων επιχειρήσεων;

5. Συμπεράσματα

Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά και στοχευμένα οι σκέψεις και προτάσεις που αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, βασιζόμενες στις απαντήσεις του διαδικτυακού ερωτηματολογίου που συμπληρώθηκε από έλληνες μετανάστες και στις αρχές της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης (Ρόκος Δ., 2003). Πρωταρχικός στόχος των αρχών ενός ανεπτυγμένου κράτους οφείλει να είναι η δημιουργία μίας κοινωνίας αξιοβίωτης, μίας κοινωνίας αντάξιας των προσδοκιών ενός λαού που επιθυμεί να ζήσει σε μία χώρα ειρηνική, οργανωμένη και ανταποδοτική. Σύμφωνα με τον Ρόκο (2013), η ανάπτυξη νοείται ως Αξιοβίωτη «για κάθε πολίτη, όπου γης, ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, το θρήσκευμα, την κοσμοθεωρία και τις πεποιθήσεις του». Αυτό φαίνεται να είναι το βασικό αίτιο της μετανάστευσης των νέων της Ελλάδας, οι οποίοι «εγκαταλείπουν» τη χώρα προς αναζήτηση μίας «φυσιολογικής» ζωής, όπου θα έχουν πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές και θα μπορούν να ανθίσουν ως ξεχωριστές προσωπικότητες.

Λαμβάνοντας υπόψη τις απαντήσεις που δόθηκαν από τους μετανάστες που συμμετείχαν στη διαδικτυακή έρευνα που διεξήχθη, ιδιαίτερα αυτές που αντιστοιχούν στην 16η («Για ποιο λόγο επιλέξατε τη συγκεκριμένη χώρα;») και 18η ερώτηση («Ποιο θετικό στοιχείο της χώρας που διαμένετε θα επιθυμούσατε να υπήρχε/εφαρμοζόταν/ίσχυε και στην Ελλάδα;»), προέκυψαν συγκεκριμένες προτάσεις, η εφαρμογή των οποίων θεωρείται προτεραιότητα εφόσον προέρχονται από τους ίδιους ανθρώπους που μετανάστευσαν. Από την ανάλυση των απαντήσεων προέκυψαν οι εξής δράσεις – προτάσεις ως λύση στο πρόβλημα της μετανάστευσης των νέων εργαζομένων και επιστημόνων:

- Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων επιθυμεί να ζει σε μία χώρα που θα παρέχει δωρεάν ποιοτικές υπηρεσίες υγείας και παιδείας, σε κάθε γωνιά της Ελλάδας και σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (από τους βρεφονηπιακούς σταθμούς έως και την τριτοβάθμια εκπαίδευση).
- Όλοι οι πολίτες θα πρέπει να έχουν δωρεάν πρόσβαση σε ποιοτικό δίκτυο μεταφορών για τις καθημερινές τους μετακινήσεις.
- Σημαντικό στοιχείο βελτίωσης της καθημερινότητας αποτελεί η διευκόλυνση των πολιτών στις συναλλαγές τους με το Δημόσιο, γεγονός που μπορεί να επιτευχθεί μέσω της δημιουργίας μίας βάσης δεδομένων που θα είναι κοινή για όλες τις υπηρεσίες.

- Όσον αφορά την εργασία, απαιτείται βελτίωση των εργασιακών συνθηκών, μέσω της εντατικοποίησης των ελέγχων, και η αύξηση των μισθών, ώστε να ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες του λαού.
- Επιβάλλεται να υπάρχει σύνδεση μεταξύ των σπουδών και της αγοράς εργασίας και να επιβλέπεται η αξιοκρατία στις προσλήψεις.
- Θα πρέπει να επανεξεταστεί το φορολογικό σύστημα, το οποίο απαιτείται να γίνει πιο δίκαιο και σταθερό.
- Τέλος, από τις απαντήσεις που δόθηκαν στο ερωτηματολόγιο, φαίνεται ότι ένα πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας αποτελεί η γενικότερη νοοτροπία και συμπεριφορά των πολιτών, καθώς οι κάτοικοι των άλλων, Ευρωπαϊκών κυρίως, χωρών παρουσιάζονται περισσότερο εργατικοί, συνεπείς, ευγενικοί, νομοταγείς και λιγότερο ρατσιστές. Αν πράγματι οι ισχυρισμοί αυτοί ευσταθούν, τότε προτεραιότητα αποτελεί η διαμόρφωση ενός κατάλληλου εκπαιδευτικού συστήματος που θα βοηθήσει στην κοινωνική μόρφωση των πολιτών.

Οι προτάσεις – λύσεις που προέκυψαν από την ανάλυση της ελληνικής πραγματικότητας, παρουσιάζονται περιληπτικά, σε τρία βήματα, παρακάτω.

1. Δημιουργία υποδομών για μια χώρα κοινωνικών παροχών

- Διαμόρφωση του, δωρεάν για όλους, εκπαιδευτικού συστήματος θέτοντας ως στόχο την δημιουργία ενεργών πολιτών με έμφαση στην κοινωνική αλληλεγγύη, την ηθική, την αυτοεκτίμηση, την υπευθυνότητα, την ευγένεια.
- Υποχρεωτικά σεμινάρια κατά τη θερινή περίοδο για την μετεκπαίδευση των δασκάλων/καθηγητών πάνω στο νέο σύστημα εκπαίδευσης που προτείνεται, με ταυτόχρονη αξιολόγησή τους ως προς την ικανότητά τους να διδάξουν τους νέους της χώρας μας. Απαραίτητη θεωρείται και η ψυχολογική αξιολόγηση των εκπαιδευτικών.
- Πρόσβαση στην εκπαίδευση και για τις πιο απομακρυσμένες περιοχές με την παροχή κατοικίας στον δάσκαλο, με αξιοποίηση των κενών δημόσιων αλλά και ιδιωτικών κτιρίων.
- Αντίστοιχα, πρόσβαση στην υγεία με την παροχή κατοικίας στο γιατρό / νοσηλευτικό προσωπικό.

- Εξασφάλιση χώρων πρασίνου, χώρων άθλησης και πολιτισμού για όλους ανεξαιρέτως τόπου κατοικίας.
 - Εντατικοί έλεγχοι ώστε να μην υπάρχουν παρατυπίες στη λειτουργία των υποδομών που μπορεί να προέρχονται από παράλειψη ή σκοπιμότητα των εργαζομένων.
 - Αναλυτική καταγραφή όλων των δημοσίων ακινήτων για τη βέλτιστη αξιοποίησή τους.
 - Εξοικονόμηση ενέργειας και νερού σε όλα τα δημόσια κτίρια και τις υποδομές.
 - Αύξηση του ποσοστού του ΑΕΠ που διατίθεται για την παιδεία και την έρευνα και την ανάπτυξη, με την ταυτόχρονη μείωση των αμυντικών δαπανών.
 - Μείωση των μισθών των βουλευτών, κατάργηση των βουλευτικών συντάξεων και αποζημιώσεων.
2. Δημιουργία κατάλληλων συνθηκών για την ανακοπή της φυγής ανθρωπίνου δυναμικού.
- Διαμόρφωση ενός σταθερού φορολογικού συστήματος με μειωμένους συντελεστές φορολόγησης και μείωση των άμεσων και έμμεσων φόρων.
 - Μείωση των εργοδοτικών εισφορών ασφάλισης και διενέργεια ελέγχων από τους αρμόδιους φορείς για την εξάλειψη της εισφοροδιαφυγής.
 - Θέσπιση του ελάχιστου μισθού σύμφωνα με τις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας.
 - Μείωση των μισθών και εξόδων των εκπροσώπων του λαού.
 - Έλεγχοι σε τακτά χρονικά διαστήματα από τους αρμόδιους φορείς όσον αφορά την τήρηση του ωραρίου εργασίας, τις συνθήκες εργασίας και την ασφάλεια του χώρου.
3. Προτάσεις για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και τη μείωση της ανεργίας.
- Αναβάθμιση του ρόλου του ΟΑΕΔ ώστε να γίνει πιο ενεργός στις υπηρεσίες που παρέχει όσον αφορά την εύρεση εργασίας.
 - Εισαγωγή του σύμβουλου επαγγελματικού προσανατολισμού στα σχολεία, ο οποίος θα βοηθήσει τους μελλοντικούς εργαζόμενους να ανακαλύψουν τα ενδιαφέροντά τους και θα τους κατευθύνει σε σπουδές που τους ταιριάζουν.

- Προγράμματα μαθητείας που να στοχεύουν στην παροχή νέων δεξιοτήτων στους ανέργους και κίνητρα για την εξεύρεση εργασίας, ιδίως για τους μακροχρόνια άνεργους με υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης για την αποφυγή της περιθωριοποίησής τους.
- Παροχή κινήτρων και ενημέρωση μέσω σεμιναρίων για την προώθηση της ενασχόλησης των νέων με τη γεωργία / κτηνοτροφία, αλιεία.
- Κίνητρα για τη δημιουργία ολοκληρωμένων αγροτικών επιχειρήσεων συνεργασίας.
- Διάθεση των δημόσιων, εκκλησιαστικών και ιδιωτικών καλλιεργήσιμων εκτάσεων που δεν βρίσκονται σε χρήση στους ακτήμονες αγρότες.
- Διάθεση των δημόσιων, εκκλησιαστικών και ιδιωτικών οικιών που δεν βρίσκονται σε χρήση ως κίνητρο ώστε να εγκατασταθούν νέοι αγρότες και οικογένειες στην ύπαιθρο.
- Κατασκευή ή/και συντήρηση αγροτικών υποδομών (συστήματα άρδευσης, αγροτικοί οδοί, εναλλακτικές πηγές ενέργειας, αντιπλημμυρικά έργα).
- Κεντρικός σχεδιασμός της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής μέσω του Ολοκληρωμένου Αναδασμού, καθώς και της εξαγωγικής πολιτικής.
- Προώθηση και προβολή των τοπικών προϊόντων στην εγχώρια και διεθνή αγορά με την εφαρμογή πολιτικής από το κράτος.
- Κεντρικός σχεδιασμός της αξιοποίησης των πλουτοπαραγωγικών πηγών προς όφελος της κοινωνίας.
- Θέσπιση διευκολύνσεων για την δημιουργία βιομηχανιών μεταποίησης των τοπικά παραγόμενων πρώτων υλών.
- Αξιοποίηση των εναλλακτικών πηγών ενέργειας (αιολική, ηλιακή, γεωθερμική, υδροηλεκτρική) μέσω κρατικής εταιρίας διαχείρισης.
- Δημιουργία ολοκληρωμένων συστημάτων διαχείρισης απορριμμάτων (ανακύκλωση, κομποστοποίηση, λιπασματοποίηση).
- Προώθηση των χειμερινών προορισμών για προσέλκυση τουριστών και διεύρυνση της τουριστικής περιόδου.

Κρίνεται ότι η εφαρμογή των παραπάνω πολιτικών και δράσεων θα αποτελέσει ένα αρχικό βήμα για την σταδιακή μείωση της φυγής του ανθρώπινου κεφαλαίου, με την ελπίδα ότι η δημιουργία μίας κοινωνίας παροχών θα αποτελέσει κίνητρο ώστε να

επιστρέψουν στην Ελλάδα όσοι έφυγαν προς αναζήτηση εργασίας και καλύτερης ποιότητας ζωής. Βέβαιο είναι ότι αν το κράτος δεν κινητοποιηθεί άμεσα για την δημιουργία καλύτερων συνθηκών διαβίωσης για τους πολίτες, προσφέροντάς τους το αίσθημα της ασφάλειας, ότι μπορεί δηλαδή να υπάρξει μέλλον για την αυριανή κοινωνία, τότε το κύμα φυγής που παρατηρείται όχι μόνο δεν θα μειωθεί αλλά θα συνεχίσει να αυξάνεται.

Our best asset is our best export, too...

"Flight of Earls"

Liam Reilly

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Βούλγαρης Κ. (2016), *Υπολογιζόμενος Πληθυσμός και Μεταναστευτικές Ροές της Χώρας έτους 2015*, Δελτίο Τύπου 30-12-2016, ΕΛΣΤΑΤ, Πειραιάς, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.statistics.gr/el/>

Γενική Γραμματεία Καταναλωτή (2017), *Εύλογες Δαπάνες Διαβίωσης*, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.efpolis.gr/el/library2.html?func=startdown&id=314>

Γεροντέλη Α. (2013), *Πρωτοβουλίες Αλληλέγγυας, Συνεργατικής, Ανταλλακτικής Οικονομίας. Μια εναλλακτική λύση στην πολυδιάστατη κρίση, 7^ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ, Μέτσοβο 12-15 Σεπτεμβρίου 2013*, http://mirc.ntua.gr/keimena/Geronteli_A_Protovoulies_allileggyas_synergatikus_antal_laktikus_oikonomias.pdf

Γρηγορίου Τ. (2018), *Ηλιακή Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα, στην Ημερίδα της Περιφέρειας Αττικής «Οι επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής είναι εδώ: Προκλήσεις & Προοπτικές»*, Αθήνα, 9 Ιουλίου 2018

Δούκα Κ. (2017) *Διερευνώντας το φαινόμενο της μετανάστευσης των νέων του Νότου: οι επιλογές κατοίκησης*, Διπλωματική εργασία, ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου, Κατεύθυνση Β': Πολεοδομία – Χωροταξία, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://core.ac.uk/download/pdf/81560888.pdf>

ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2017) *Συνθήκες Διαβίωσης στην Ελλάδα – Living Conditions in Greece*, 3 Νοεμβρίου 2017, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://www.statistics.gr/documents/20181/2810519/LivingConditionsInGreece_1117.pdf/393d73f4-d016-465d-af6e-bebe222813b9

Ζαχαρίου Σ. (2017), *Ειδική Έρευνα για τη Θέση των Νέων στην Αγορά Εργασίας – Ad Hoc Module 2016*, Δελτίο Τύπου 23 Νοεμβρίου 2017, ΕΛΣΤΑΤ, Πειραιάς, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.statistics.gr/documents/20181/93d27523-21e3-4e83-a0d3-b5c0bfbc74b6>

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας (2017), *Εισόδημα – Δαπάνες νοικοκυριών*, Έρευνες Γνώμης, Δεκέμβριος 2017, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.imegseevee.gr/>

Ιωαννίδου Α. (2014) *Η κατάσταση των νέων στην ελληνική αγορά εργασίας – Τι θα συμβεί, αν δεν συμβεί κάτι;*, International Policy Analysis, Friedrich Ebert Stiftung, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/athen/11041.pdf>

Καλιαμπάκος, Δ. (χ.η.), «Τι είναι η κρίση; Και πως γλιτώνουμε;», Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://environ.survey.ntua.gr>

Καμινιώτη Ο., Γαβρόγλου Σ., Μπασκόζου Κ., Κώτσιος Β. και Μαυρουλάκης Α. (2016), *Διάγνωση Αναγκών της Αγοράς Εργασίας - Επιτελική Σύνοψη Αποτελεσμάτων*

Μηχανισμού Διάγνωσης, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, Δεκέμβριος 2016, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.eiead.gr/>

Κουτσίμπογιώργου Φ. (2016), *Νέες πολιτικές ενίσχυσης της απασχόλησης*, Διπλωματική Εργασία, ΠΜΣ Εργατικού Δικαίου, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2016, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/1446734/theFile>

Ντούρος Γ. και Ορφανού Μ. (2017), *Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών - 2016: Κίνδυνος Φτώχειας*, Δελτίο Τύπου 23-06-2017, ΕΛ.ΣΤΑΤ., Πειραιάς, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.statistics.gr/documents/20181/0be9db06-57ca-4735-94a7-5ace22670a9c>

Παρασκευόπουλος Ι.Ν. (1993), *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας* (τόμοι Ι, ΙΙ), Αθήνα, Ιδιωτική Έκδοση.

Ρόκος Δ. (2010), *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών στα χρόνια της "κρίσης": Η δεκαεφτάχρονη συμβολή του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π.*, 6^ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών», Μέτσοβο, 16-19 Σεπτεμβρίου 2010

Ρόκος Δ. (2014), *Μια απόπειρα να απαντηθούν με αξιοπιστία πέντε θεμελιώδη ερωτήματα για την Ανάπτυξη*, Εκδήλωση περιοδικού Άρδην, 9 Απριλίου 2014

Ρόκος Δ. (2013), *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στην Ελλάδα στα χρόνια της Πολυδιάστατης Κρίσης. Αιτίες, Ευθύνες, Προτάσεις, Μέτρα, Δράσεις και Προοπτικές.*, Εναρκτήρια ομιλία στο ομότιτλο 7^ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π., ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π., Μέτσοβο, 12 έως 15 Σεπτεμβρίου 2013

Ρόκος Δ. (2013), *Ολοκληρωμένος Αναδασμός*, άρθρο που αναρτήθηκε την 08/02/2013 στην ιστοσελίδα <https://drokos.webnode.gr>

Ρόκος Δ. (2003), *Από τη «Βιώσιμη» ή «Αειφόρο» στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη*, Εκδοτικός οίκος Α.Α. Λιβάνη, σελ. 551, Αθήνα

Ρούσσοσ Π. και Ευσταθίου Γ. (2008), *Σύντομο Εγχειρίδιο SPSS 16.0*, Πρόγραμμα Ψυχολογίας, Τμήμα ΦΠΨ, ΕΚΠΑ, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://old.psych.uoa.gr/~roussosp//stats/Manual_SPSS16.pdf

Σαμοΐλη Μ. (2010), *Υπερπόντια μετανάστευση: Η Ελληνική εγκατάσταση στην Αυστραλία κατά τον 20^ο αιώνα*, σελ. 181, Τετράδια Ιστορικής Δημογραφίας 3, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ιστορικής Δημογραφίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, Μάιος 2010

Σταλίκας Α. (2005) *Μέθοδοι Έρευνας στην Ψυχολογία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Τράπεζα της Ελλάδος (2016), *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2015*, Φεβρουάριος 2016, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2015.pdf>

Τράπεζα της Ελλάδος (2016), *Οικονομικό Δελτίο - Τεύχος 43*, σελ. 33 <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/oikodelt201607.pdf>

Τσαούση Δ.Γ. (1997), *Κοινωνική Δημογραφία, Κοινωνιολογική & Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη*, Gutenberg

Ξενογλώσση Βιβλιογραφία

Baruch Y., Budhuar P. and Khatri N. (2007) *Brain Drain: Inclination to stay abroad after studies*, Journal of World Business, 42(1): 99-112, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1090951606000642>

Beine M., Docquier F. and Rapoport H. (2001) *Brain Drain and Economic Growth: theory and evidence*, Journal of Development Economics, Elsevier, 64(1):275-289 Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304387800001334>

Bénassy J. and Brezis E. (2013) *Brain Drain and Development Traps*, Journal of Development Economics, Elsevier, 102: 15-22 Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://www.sciencedirect.com/science/journal/03043878/102>

Bertoli S., Brücker H. and Moraga J. (2013) *The European Crisis and Migration to Germany: Expectations and the Diversion of Migration Flows*, Discussion Paper No. 7170, IZA, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://ftp.iza.org/dp7170.pdf>

Calvario R., Kallis G. (2016) *Alternative Food Economies and Transformative Politics in Times of Crisis: Insights from the Basque Country and Greece*, Antipode, Wiley, October 2016, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/anti.12298>

Dudovskiy J. (2018), *The Ultimate Guide to Writing a Dissertation in Business Studies: A Step-by-Step Assistance*, January 2018 edition, E-Book, Research Methodology, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://research-methodology.net/sampling-in-primary-data-collection/snowball-sampling/> και <https://research-methodology.net/sampling-in-primary-data-collection/convenience-sampling/>

Eurostat (2016) *Smarter, Greener, more inclusive? Indicators to support the Europe 2020 Strategy*, 2016 Edition, Statistical Books, Eurostat, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7566774/KS-EZ-16-001-EN-N.pdf/ac04885c-cfff-4f9c-9f30-c9337ba929aa>

Eurostat (2017), *Key figures on Europe*, Statistical book, 2017 edition

Foadi S. (2006) *Key Issues and Causes of the Italian Brain Drain*, Innovation: The European Journal of Social Science Research, 19(2): 209-223, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13511610600804315>

Ifanti A., Argyriou A., Kalofonou F. and Kalofonos H. (2014), *Physicians' brain drain in Greece: A perspective on the reasons why and how to address it*, Health Policy, Elsevier, 117(2):210-215, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0168851014000876>

Johnson J.M., Regets M.C. (1998) *International Mobility of Scientists and Engineers to the United States – Brain Drain or Brain Circulation?*, National Science Foundation, Arlington VA. Div. of Science Resources Studies

Labrianidis L. and Pratsinakis M. (2016), *Outward migration from Greece during the crisis*, Hellenic Observatory, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://www.lse.ac.uk/Hellenic-Observatory/Assets/Documents/Research/External-Research-Projects/Final-Report-Outward-migration-from-Greece-during-the-crisis-revised-on-1-6-2016.pdf?from_serp=1

Labrianidis L. and Vogiatzis N. (2013) *The mutually reinforcing relation between international migration of highly educated labor force and economic crisis: the case of Greece*, Southeast European and Black Sea Studies, 13(4): 525-551, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683857.2013.859814>

Lafleur J.-M. and Stanek M. (2017) *Lessons from the South-North Migration of EU Citizens in Times of Crisis*. In: Lafleur JM., Stanek M. (eds) *South-North Migration of EU Citizens in Times of Crisis*. IMISCOE Research Series. Springer, Cham

Lianos Th. (2007), *Brain Drain and Brain Loss: Immigrants to Greece*, Journal of Ethics and Migration Studies, 33: 129-140, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691830601043562>

Machin, S. and Manning, A. (1999) *The causes and consequences of long term unemployment in Europe*, Handbook of Labor Economics, Chapter 47, Elsevier, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: [https://doi.org/10.1016/S1573-4463\(99\)30038-9](https://doi.org/10.1016/S1573-4463(99)30038-9)

Mullan F. (2005) *The Metrics of the Physician Brain Drain*, The New England Journal of Medicine, Massachusetts Medical Society, 353:1810-1818, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMsa050004>

OECD (2016), *OECD Economic Surveys: Greece 2016*, OECD Publishing, Paris, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/oecd-economic-surveys-greece-2016_eco_surveys-grc-2016-en

OECD (2013), *OECD Economic Surveys: Greece 2013*, OECD Publishing, Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/oecd-economic-surveys-greece-2013_eco_surveys-grc-2013-en#.WhvQ6Upl9PY#page44

OECD (2008), "The Brain Drain and Negative Social Effects: When is the Home Country Hurt?" in *Policy Coherence for Development 2007: Migration and Developing Countries*, OECD Publishing. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/development/policy-coherence-for-development-2007/the-brain-drain-and-negative-social-effects-when-is-the-home-country-hurt_9789264026100-6-en#page1

Trachana V. (2013) *Austerity-led brain drain is killing Greek science*, *Nature*, 496(7445), Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: https://www.researchgate.net/publication/236200067_Austerity-led_brain_drain_is_killing_Greek_science

Διαδικτυακές Πηγές

Αβραμίδου, Σ. (2017) Κ. Φωτάκης: Από το ΕΛΙΔΕΚ το πρώτο δείγμα αναστροφής του brain drain στην Ελλάδα, *Αθηναϊκό – Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων*, 10 Ιουνίου 2017, (<http://www.praktoreio-macedonia.gr/article/11070/K.-Fotakis:-Apo-to-ELIDEK-to-pto-deigma-anastrofis-tou-brain-drain-stin-Ellada>, τελευταία πρόσβαση στις 18/01/2018)

Αθανασιάδης Ο. (2015) Η ελληνική μετανάστευση και οι επιπτώσεις στους μετανάστες και στην Ελλάδα, *Elliniki Gnomi Online*, 5 Δεκεμβρίου 2015, (<http://www.elliniki-gnomi.eu/68031/>, τελευταία πρόσβαση στις 18/11/2017)

Αντωνόπουλος Γ. (2016) Τίθεται σε λειτουργία ο μηχανισμός διάγνωσης αναγκών της αγοράς εργασίας, *Dikaiologitika News*, 9 Ιουνίου 2016, (<https://www.dikaiologitika.gr/eidhseis/ergasiaka/110532/tithetai-se-leitourgia-o-mixanizmos-diagnosis-anagkon-tis-agoras-ergasias>, τελευταία πρόσβαση στις 11/11/2017)

Γαγλιάς Α. (2016) Το Ασφαλιστικό στην Ελλάδα και την Ευρώπη: Ποιες οι διαφορές, ποια τα λάθη και οι παθογένειες. Ο Παναγιώτης Τσακλόγλου εξηγεί, *The Huffington Post Greece*, 31 Ιανουαρίου 2016, (http://www.huffingtonpost.gr/2016/01/31/politiki-oikonomia-koinwnia-afalistiko-_n_9120668.html, τελευταία πρόσβαση 09/03/2018)

Γκίτση, Α. (2017) Εθνική Αναπτυξιακή Στρατηγική 2021: Τι προβλέπει, που θα εστιάσει και ποιοι είναι οι στόχοι, *Η Αυγή*, 12 Μαρτίου 2017, (<http://www.avgi.gr/article/10951/7970294/ti-problepei-pou-tha-estiasei-kai-poioi-einai-oi-stochoi>, τελευταία πρόσβαση στις 11/11/2017)

Δασκαλοπούλου Ν., Σωτήρχου Ι. και Τζιαντζή Α. (2018), Φαρμακευτική κάνναβη: Μια τεράστια ευκαιρία για τη χώρα, *Εφ. Συν.*, 14 Ιανουαρίου 2018, (<http://www.efsyn.gr/arthro/farmakeytiki-kannavi-mia-terastia-eykairia-gia-ti-hora>, τελευταία πρόσβαση 06/03/2018)

Δασκαλοπούλου Ν. (2014) Μακροχρόνια ανεργία, η σύγχρονη «αναπηρία», *Εφ. Συν.*, 4 Νοεμβρίου 2014, (<http://www.efsyn.gr/arthro/makrohronia-anageria-i-syghroni-anapiria>, τελευταία πρόσβαση στις 19/02/2018)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010), *Στρατηγική Ευρώπη (2020)*, (https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_el, τελευταία πρόσβαση 10/03/2018)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017), *Οι 20 Αρχές του Ευρωπαϊκού Πυλώνα Κοινωνικών Δικαιωμάτων*, (https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_el, τελευταία πρόσβαση στις 15/11/2017)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017), *Πρωτοβουλία για την Απασχόληση των Νέων (ΠΑΝ)*, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1176&langId=el>, τελευταία πρόσβαση στις 15/11/2017)

Καναβαράκης Δ. (χ.η.) Ήταν κάποτε ένα «θαύμα» που το έλεγαν Ανάβρα, *Menshouse*, (<http://menshouse.gr/istories/30292/itan-kapote-ena-thavma-pou-elegan-anavra>), τελευταία πρόσβαση στις 07/12/2017)

Κουκάκης Θ. (2018) Το brain drain αυξάνεται η ανεργία μειώνεται, CNN Greece, 6 Σεπτεμβρίου 2018, (<https://www.cnn.gr/oikonomia/story/145591/to-brain-drain-ayxanetai-i-anergia-meionetai>), τελευταία πρόσβαση στις 18/09/2018)

Κούρταλη Ε. (2014) Πόσο βυθίστηκαν οι μισθοί στα χρόνια της Τρόικας, *The TOC*, 4 Φεβρουαρίου 2014, (<http://www.thetoc.gr/oikonomia/article/poso-buthistikan-oi-misthoi-sta-xronia-tis-troikas>), τελευταία πρόσβαση 09/03/2018)

Μαρκόπουλος Δ. (2017) Τα προγράμματα ανεργίας χάνονται στον κυκεώνα της γραφειοκρατίας, *Newmoney.gr*, 8 Αυγούστου 2017, (<http://www.newmoney.gr/palmos-oikonomias/330261-ta-programmata-anergias-xanontai-ston-kikeona-tis-grafeiokratias>), τελευταία πρόσβαση στις 18/11/2017)

Μπατάκης Δ. (2016) ΚΟΙΝ.Σ.ΕΠ. – Τι είναι και πώς λειτουργούν με τον νέο Ν. 4430/2016, *Taxheaven*, 23 Νοεμβρίου 2016, (<https://www.taxheaven.gr/laws/circular/view/id/25006>), τελευταία πρόσβαση στις 11/07/2018)

Νασιάδης Θ. (2017) Γρεβενά: Νέο βραβείο στο Γενικό Νοσοκομείο, EPT, 22 Νοεμβρίου 2017, (<http://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/kozani/grevena-neo-vravio-sto-geniko-nosokomio/>), τελευταία πρόσβαση στις 12/12/2017)

Ντάτσιου Γ. (2017) Η Κεϋνσιανή προσέγγιση της αγοράς εργασίας και της ανεργίας, *SocialPolicy.gr*, 24 Απριλίου 2017, (<http://socialpolicy.gr/2017/04/>), τελευταία πρόσβαση 09/01/2018)

Οικονομοπούλου Γ. (2017), ΤΟΜΥ: Γιατί τους γύρισαν την πλάτη οι γιατροί και πόσες θα λειτουργήσουν, *In.gr*, 21 Σεπτεμβρίου 2017, (<http://news.in.gr/greece/article/?aid=1500163163>), τελευταία πρόσβαση 23/11/2017)

Παπαδόπουλος Μ. (1997), Το φάντασμα του Κένυς και η Διακυβερνητική, *Ριζοσπάστης*, 8 Ιουνίου 1997, (<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=3626592>), τελευταία πρόσβαση 09/01/2018)

Παπαμαθαίου Μ. (2016), Μεγάλη επιρροή στην επιστημονική βιβλιογραφία οι καθηγητές ΕΚΠΑ, *Το Βήμα*, 5 Ιουλίου 2016, (<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=812879>), τελευταία πρόσβαση 22/01/2018)

Παπαέτρου Σ. (2017) Έφη Αχτσιόγλου: 120.000 στα προγράμματα καταπολέμησης της ανεργίας, *Η Ναυτεμπορική*, 21 Σεπτεμβρίου 2017, (<http://www.naftemporiki.gr/finance/story/1278226/efi-axtsioglou-120000-sta-programmata-katapolemisis-tis-anergias>), τελευταία πρόσβαση στις 18/11/2017)

Πρίφτη Κ. (2017), Κι όμως η Ελλάδα είναι η δεύτερη χώρα του NATO με τις υψηλότερες στρατιωτικές δαπάνες επί του ΑΕΠ μετά τις ΗΠΑ, *HuffPost*, 15 Μαρτίου

2017, (http://www.huffingtonpost.gr/2017/03/15/eidiseis-politiki-ellada-deyteri-xwrato-ypsilotes-stratiotikes-dapanes-aep-meta-hpa_n_15386200.html, τελευταία πρόσβαση στις 30/01/2018)

Ριζοσπάστης (2013), *Ο άλλος δρόμος ανάπτυξης που προτείνει το ΚΚΕ*, 30 Ιουνίου 2013, (<https://www.rizospastis.gr/story.do?id=7511680>)

Ρομπόλης Σ. και Μπέτσης Σ. (2017), Οι τρεις κύκλοι της μετανάστευσης στην Ελλάδα, *Εφ.Συν.*, 9 Απριλίου 2017, (<http://www.efsyn.gr/arthro/oi-treis-kykloi-tis-metanasteysis-stin-ellada>, τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2017)

Ρομποτή Ε. (2016) Η νέα Στρατηγική «Ευρώπη 2020», *Η Αυγή*, 18 Σεπτεμβρίου 2016, (<http://www.avgi.gr/article/10811/7454468/e-nea-strategike-europe-2020->, τελευταία πρόσβαση 25/02/2018)

Ρούσσοις Τ. (2017). 1000, αντί 34, στο κυνήγι της μαύρης εργασίας, *Εφ. Συν.*, 5 Ιανουαρίου 2017, (<http://www.efsyn.gr/arthro/1000-anti-34-sto-kynigi-tis-mayris-ergasias>, τελευταία πρόσβαση στις 18/12/2017)

Σαλούρου Ρ. (2017) Μόλις το 2,4% των νέων βρήκε δουλειά με τη βοήθεια του ΟΑΕΔ, *Η Καθημερινή*, 24 Νοεμβρίου 2017, (<http://www.kathimerini.gr/936103/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/molis-to-24-twn-newn-vrhke-doyleia-me-th-voh8eia-toy-oaed>, τελευταία πρόσβαση στις 16/01/2018)

Σαλούρου Ρ. (2018) Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο επιτρέπει την απόλυση εγκύων εργαζομένων, *Η Καθημερινή*, 23 Φεβρουαρίου 2018, (<http://www.kathimerini.gr/950145/article/epikairothta/ellada/to-eyrwpaiko-dikasthrio-epitrepei-thn-apolysh-egkywn-ergazomenwn>, τελευταία πρόσβαση 24/02/2018)

Σκιαδόπουλος Σ. (2015). Πόσα χρήματα παίρνει ακριβώς ένας Έλληνας βουλευτής;, *Εφ. Συν.*, 30 Ιουλίου 2015, (<http://www.efsyn.gr/arthro/posa-hrimata-pairnei-akrivws-enas-ellinas-voyleytis>, τελευταία πρόσβαση στις 18/12/2017)

Σουλιώτης Γ. (2016) Το τρίτο μεταναστευτικό κύμα των Ελλήνων, *Η Καθημερινή*, 2 Ιουλίου 2016, (<http://www.kathimerini.gr/>, τελευταία πρόσβαση στις 22/10/2017)

Τζιαντζή Α. (2017), Εναλλακτικά νομίσματα: το δίκτυο των «από κάτω», *Εφ. Συν.*, 24 Ιουλίου 2017, (<http://www.efsyn.gr/arthro/enallaktika-nomismata-diktyo-ton-apolato>, τελευταία πρόσβαση στις 27/07/2018)

Τσαμπά Κ. (2016), Τι είναι και πως λειτουργεί η τράπεζα χρόνου;, *UniqueLife*, (<http://www.uniquelife.gr/ti-ine-ke-pos-litourgi-i-trapeza-chronou/>, τελευταία πρόσβαση 12/07/2018)

Τσίρος Θ. (2017) Μπούμερανγκ για τα έσοδα η προκαταβολή φόρου, *Η Καθημερινή*, 23 Οκτωβρίου 2017, (<http://www.kathimerini.gr/931602/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/mpoymerangk-gia-ta-esoda-h-prokatavolh-foroy>, τελευταία πρόσβαση στις 16/01/2018)

Τύπος Θεσσαλονίκη (2017) 500 εκ. για την καταπολέμηση της ανεργίας των νέων, 13 Σεπτεμβρίου 2017, (<http://www.typosthes.gr/gr/oikonomia/article/139805/500-ekat-gia-tin-katapolemisi-tis-anergias-ton-neon/>, τελευταία πρόσβαση 18/10/2017)

Φούρλα Δ. (2017) Σώμα δίωξης κατά της «μαύρης εργασίας» - Έλεγχοι – φωτιά στις επιχειρήσεις, *Δημοκρατική*, 26 Απριλίου 2017 (<http://www.dimokratiki.gr/26-04-2017/elegchi-fotia-gia-mavri-ergasia-stis-epichirisis/>, τελευταία πρόσβαση στις 11/11/2017)

Χότζογλου Σ. (2012) Ανταλλακτική οικονομία: μια εναλλακτική πρόταση για την κρίση, *Ζενίθ*, 12 Φεβρουαρίου 2012 (<https://zenithmag.wordpress.com/2012/02/12/>, τελευταία πρόσβαση στις 05/05/2018)

Bremmer I. (2017) The Only 5 Countries That Meet NATO’S Defense Spending Requirements, *Time*, 24th February 2017, (<http://time.com/4680885/nato-defense-spending-budget-trump/>, τελευταία πρόσβαση στις 18/01/2018)

Caritas Europa (2017), *SINKIES: Caritas warns of a new youth poverty phenomenon in Europe*, 13 November 2017, (http://www.caritas.eu/sites/default/files/171113_press_release_sinkies_caritas_warns_of_a_new_youth_poverty_phenomenon_in_europe.pdf, τελευταία πρόσβαση στις 16/10/2017)

Chrepa E. and Galanopoulos A. (2018), How to attack Greece’s persistent unemployment? Grow some weed, *Bloomberg*, 22 January 2018, (<https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-22/how-to-attack-greece-s-persistent-unemployment-grow-some-weed>, τελευταία πρόσβαση στις 30/01/2018)

Dimitropoulos S. (2017) Greek expat academics’ initiative aims to reverse the country’s brain drain, *Science (AAAS)*, 29 Νοεμβρίου 2017, (<http://www.sciencemag.org/>, τελευταία πρόσβαση στις 08/12/2017)

Emmanouel D. (2015), *Το ελληνικό εργοστάσιο που αντιστέκεται χωρίς αφεντικά παράγοντας οικολογικά σαπούνια*, *Reporterre*, 19 Σεπτεμβρίου 2015 (<https://www.pressenza.com/el/2015/10/to-elliniko-ergostasio-pou-antistekete-xoris-afentika-paragontas-oikologika-sapounia/>, τελευταία πρόσβαση στις 12/07/2018)

Eurostat (2017)¹, Statistics Explained, *Being Young in Europe Today – family and society*, December 2017, (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Being_young_in_Europe_today_-_family_and_society, τελευταία πρόσβαση 25/06/2018)

Eurostat (2017)², Statistics Explained, *Government Expenditure on Education*, February 2017, (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_education, τελευταία πρόσβαση 20/12/2017)

Eurostat (2017)³, *Taking a look at self-employed in the EU*, 6th September 2017, (<http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/DDN-20170906-1>, τελευταία πρόσβαση 20/12/2017)

Ferran R. (2017), French city of Besançon saves 800.000€ through extensive use of decentralized composting, *Zero Waste Europe*, 20 December 2017, (<https://zerowasteurope.eu/2017/12/france-besancon-saves-decentralised-composting/>, τελευταία πρόσβαση στις 18/01/2018)

Greek News Agenda (2017), *Greece's growth strategy to emphasize jobs, high added value protection*, 13 Μαρτίου 2017, (<http://www.greeknewsagenda.gr/index.php/topics/politics-polity/6325-greece%E2%80%99s-growth-strategy-to-emphasise-jobs,-high-added-value-production>, τελευταία πρόσβαση 16/01/2018)

Greenpeace Ελλάδα (2018) *Αλλάζοντας τα δεδομένα στα κτίρια με σύμμαχο τον ήλιο!*, 16 Νοεμβρίου 2015, (<https://www.greenpeace.org/greece/issues/klima/5210/me-simmaxo-ton-ilio/>, τελευταία πρόσβαση 09/07/2018)

Greenpeace Ελλάδα (2018), *Solarize Greece*, (https://greenpeacegreece.org/projects/2015_climate/solarize/, τελευταία πρόσβαση 09/07/2018)

Harris C. (2016), Who are the best – paid MP's in the European Union?, *Euronews*, 12th April 2016, (<http://www.euronews.com/2016/04/12/who-are-the-best-paid-mps-in-the-eu>, τελευταία πρόσβαση στις 10/01/2018)

ICAP Group A.E. (2018), ICAP: Brain Drain & Gain 2018, 20 Ιουνίου 2018, (<http://www.icap.gr/Default.aspx?id=10810&nt=146&lang=1> και http://www.icap.gr/Images/Conferences/HCS18_Brain%20Drain_Draft%20presentation_June%207th.pdf , τελευταία πρόσβαση 21 Ιουνίου 2018)

International Monetary Fund (2017), *Greece: Priorities for a return to sustainable growth*, 7th February 2017, (<https://www.imf.org/en/News/Articles/2017/02/07/NA020717Greece-Priorities-For-A-Return-To-Sustainable-Growth>, τελευταία πρόσβαση στις 07/12/2017)

Laerd Dissertation (2012), *Convenience sampling*, retrieved February 21, 2018 from: <http://dissertation.laerd.com/convenience-sampling.php>

Moore S. (2014) The Laffer Curve turns 40: the legacy of a controversial idea, *The Washington Post*, December 26th 2014, (https://www.washingtonpost.com/opinions/the-laffer-curve-at-40-still-looks-good/2014/12/26/4cded164-853d-11e4-a702-fa31ff4ae98e_story.html?utm_term=.800be0fdb8d, τελευταία πρόσβαση στις 09/03/2018)

Numbeo, Βάση Δεδομένων για το κόστος ζωής που βασίζεται στη συνεισφορά των χρηστών, επίσκεψη στην ιστοσελίδα στις 13 Δεκεμβρίου 2017, https://www.numbeo.com/cost-of-living/country_result.jsp?country=Greece

Osborne S. (2018), Iceland makes it illegal to pay men more than women, 3 January 2018, (<https://www.independent.co.uk/news/business/news/iceland-gender-pay-gap-illegal-men-pay-more-women-income-salary-earn-a8139141.html>, τελευταία πρόσβαση στις 27 Μαρτίου 2018)

Prorata A.E. (2016), *Η ελληνική νεολαία: Αξίες και πολιτική*, Ιανουάριος 2016, <http://www.prorata.gr/Portals/default/aksies-neolaias-4h-ekdosh.pdf>

Sitrin M. (2015), *Autonomous and horizontal workers' movements in Greece embarked on a caravan to Athens to remind the SYRIZA government of the base from which it arose*, ROAR, 16 April 2015, (<https://roarmag.org/essays/greece-workers-solidarity-caravan/>, τελευταία πρόσβαση 12/07/2018)

Sommer B. (n.d.), *Types of samples*, retrieved February 21, 2018 from: http://psc.dss.ucdavis.edu/faculty_sites//sommerb/sommerdemo/sampling/types.htm

Wikipedia (2017), *Snowball Sampling*, (https://en.wikipedia.org/wiki/Snowball_sampling, τελευταία πρόσβαση στις 19/02/2018)

Νομοθεσία

Κ.Υ.Α. Γ5γ οικ. 49690/2017, «Συμπλήρωση και τροποποίηση των πινάκων ναρκωτικών ουσιών του ν. 3459/2013, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει με το ν. 4139/2013», διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-narkotika/koine-upourgike-apophase-g5g-oik-49690-2017.html>

Υ.Α. Δ5-ΗΛ/Β/Φ29/16027/ 6.8.2010, «Εφαρμογή Κοινωνικού Οικιακού Τιμολογίου» όπως τροποποιήθηκε από την Υπουργική Απόφαση με αριθμό ΥΠΕΝ/ΥΠΠΓ/892/152 (ΦΕΚ Β' 1403/01.02.2018). Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: https://www.idika.gr/kot/images/Docs/%ce%a6%ce%95%ce%9a%20%CE%92%20242_01.02.2018.pdf